

vigilia

Tarnay Brúnó
EMBERI SZEM
— ISTENI FÉNY

Rajeczky Benjamin
az egyházzénéről

Vallomások Bachról

Pomogáts Béla
Dsida Jenőről

Dsida Jenő ismeretlen verse

Mészöly Miklós
Kukorelly Endréről

Hamvas Béla
SILENTIUM IV.

Beszélgetés
KERÉNYI GRÁCIÁVAL

Török Endre esszéje

Bisztray Ádám,
Kukorelly Endre
és Tűz Tamás versei

1985 / 7

TARNAY BRÚNÓ: Emberi szem — isteni fény	529
RAJECZKY BENJAMÍN: Szabadság és fegyelem az egyházzeneben	538
RÓNAY GYÖRGY: Bach (vers)	545
Vallomások Bachról	
Isteni ajándék (Máté János)	546
A teológus Bach (Fasang Árpád)	549
Mit jelent számomra Bach muzsikája? (Trajtler Gábor)	552
A Bach családban nőttünk fel (Lukin László)	553
POMOGÁTS BÉLA: Költő Nagycsütörtökön	555
TÜZ TAMÁS: Bedeszkázott Paradicsom; Teremtő láz (versek)	561
KALÁSZ ISTVÁN: Egy öregasszony emlékére (elbeszélés)	562
BISZTRAY ADÁM: Vonzáskör; Az üvegerdön át (versek)	565; 576
MÉSZÖLY MIKLÓS: Kukorelly Endre verseiről	566
KUKORELLY ENDRE: Mi indul finoman; 'A vele utazók pedig némán álltak'; Valami színezüst (versek)	568
HAMVAS BÉLA: Silentium IV.	570
A Vigilia beszélgetése	
KERÉNYI GRÁCIÁVAL (Dobos Marianne)	577
Mai meditációk	
TÖRÖK ENDRE: A katasztrófális okosság	582
Korunk imái	
DSIDA JENŐ: Hálaadás (vers)	585
Élő világegyház	
Miért így vagyok keresztény? (L. L.)	586
Az „újrakezdő egyház”: Zimbabwe (T. M.)	589
Napló	
In memoriam Szabó Ede csöndje (Vargha Kálmán)	592
Szabó Ede: Változatok Apollinaire két sorára (vers)	591
Képzőművészet Színes emberek az európai festészetben (Koós Judith)	593
Szönyi István képei (Bodri Ferenc)	598
Színház Fejes Endre: Cserapes Margit házassága (Csontos Sándor)	599
Televízió Irodalom a képernyőn (S. G.)	601
Irodalom Sötér István: Komoly ének (Dékány Endre)	602
Gál Sándor: Az Éden és a Golgota között (Virt László)	603
Tudomány Két etikai antológia (Paczolay Péter)	604
Georges Duby: A katedrálisok kora (Körmendy Kinga)	606
Történelem Tóth Imre: Emlékezés egy népfőiskolára (R. L.)	608

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Készítő: Pannon Nyomda, Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazató

Táskaszám: 85 51270 Indexszám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Terjesztő: Vigilia Kiadóhivatala és a Magyar Posta

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp., Pf.: 111. Előfizetés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP 37-343-VII. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat. H—1389 Budapest, Pf.: 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23 USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 027—7. sz. csekkszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Előfizetési díj 1 évre 320 Ft, 1/2 évre 160 Ft, 1/4 évre 80 Ft, egyes szám ára 26 Ft. Megjelenik havonta.

TARNAY BRÚNÓ

EMBERI SZEM — ISTENI FÉNY

(Korszerű apologetika felé)

„Legyetek mindig készen, hogy feleletet adjatok (apologia) mindenkinek, aki a bennetek levő reménység alapja felől kérdez titeket. (1Pt 3,15) Ezek a szavak jelentik ki minden idők hívő kereszténye számára a számadás, felelet, felelősségteljes megokolás kötelezettségét.

Az alapvető hittannak az a része, amelyet „apologetikának”, hitvédelemnek neveztek, napjainkban kezd visszatérni igazi feladatához. Az idézet közvetlen szövegösszefüggése mutatja, miféle apológiára gondol az Apostol: „szeliden, tisztelettel, jó lelkiismerettel (amint ma mondják: intellektuális becsületességgel) kell ezt művelni, és a kérdőrevonás céltáblája is világos: a reménység alapjáról van szó. Vagyis az egész keresztény életforma igazolása a feladat: miért él, miért nem fél és nem zavarodik meg, miért boldog a hívő, rágalmak és szenvedések elviselése ellenére.

A felelet (apologia) nemcsak, részletkérdésekre vonatkozik, amelyek a változó, mozgó világban felmerülnek. Nemrég még szokásos volt egyes kiragadott, a tudomány fejlődése során látszólag a hit tanaival ellenkező nézetekkel szemben retorikával és szellemes vitatkozóművészettel védekezni. Nem vonhatjuk kétségbe ennek az apologetikának eredményeit. Ma azonban azokra a mélyebb, alapvető kérdésekre összpontosítunk, amelyeket keserves tapasztalatok után a jelen társadalmá felvet: veszélyeztetett emberségünk, a számításainkból egyre inkább kicsúszó jövő, evilági etikánk elégtelensége.

Bizonyos alternatívák látszatproblémáknak bizonyultak. „Biblia vagy fejlődéselmélet?” Gilbert Ryle, a monista-materialista tudományosság alapján állva már 1954-ben megállapította a kérdés értelmetlenségét.¹ De ugyanez áll hasonló szembeállító kihívásokra: „csoda vagy determinizmus?” — „mitosz vagy történelem?” Kissé komikus színben tűnik fel tehát az a hitvédő, aki már nem létező ellenfelekkel vitatkozik, célt téveszt az az apologetika, amely feladatát: a hitbe való bevezetést kizárólag elszigetelt tantételek megvédésére korlátozza. Mintha a vallásos hit csupán információk közlése lenne, nem pedig „reménységünk alapja”, az egész emberi világban való tájékozódás és teljes életforma; mintha kizárólag okfejtéssel eljuthatnánk a hitre; vagy mintha a vallásos ember eleve kétségbe vonná a tudományoknak evilágra érvényes, jól megalapozott elméleteit.

A hit döntése mindig szemléletmódunk és magatartásunk, elvárásaink és reményeink megváltozását eredményezi: „A zsidók jeleket kívánnak, a görögök bölcsességet keresnek, mi pedig hirdetjük Krisztust, a Megfeszítettet...” (1Kor 1,22—23) Ennek megfelelően az apologetika feladata: az érthetetlen és kifürkészhetetlen misztérium megvilágítása végett tágabb és magasabb összefüggésekre rámutatni, új értelmezést felajánlani, olyan fényt gyűjtani, amelyben az emberi látás tárgya teljes jelentést nyer. A hit nem változtatja meg a tényeket, sem a természetben, sem a történelemben, de „szeliden és tisztelettel” kibetűzi azok igazi tartalmát, akár a klasszikus hitvédelem külső érveiről legyen szó (amelyeket az I. Vatikáni zsinat felsorakoztat — 3. ülés, 3. fejezet), akár az „idők jeleiről”. A tudományosan megközelíthető események, az emberi szem tárgyai önmagukban változatlanok maradnak, amint a táj, erdők és hegyek sem változnak, mégis másként hatnak ránk, ha ködös félhomályban, holdfényben vagy napvilágnál szemléljük őket.

Ennek a hitet megőrző és továbbadó apologetikának alapelveire mutatunk rá a II. Vatikáni zsinat Kinyilatkoztatásról szóló konstitúciója (Dei Verbum) nyomán; majd vázoljuk azt, amit és ahogyan napjaink embere lát: a szekularizáció folyamatát; végül az apologetika néhány gyakorlati következtetésére mutatunk rá.

I. Megváltozott hangsúlyok

A Dei Verbum több évszázados teológiai vitára tett pontot. Az emberi képességek, értelem és akarat merev szétválasztása adott teret annak a nézetnek, hogy a hihetőség indítékai, a kézzelfogható érvek, amelyekkel a hagyományos hitvédelem oly sokat foglalkozott, egymástól *elszigetelten* is hitet eredményeznek. „Természetes”, „szerzett”, „hallásból eredő”, „hitről beszélnek, amely önmagától és önmagában egészen racionális, az isteni kegyelemnek csak az akaratra kell segítő hatást gyakorolnia, hogy figyeljen ezekre a természetes bizonyítékokra, és el ne forduljon tőlük. Molina, De Fonseca, Lessius szerint minden az ész érvein nyugszik. De Lugo nézete, hogy a kinyilatkoztatás ténye a jelekből szigorúan nem bizonyítható ugyan, de az érvek kizárják az „ésszerű kételkedést”. Suarez felfogása árnyaltabb: tekintetbe veszi az alanyi diszponáló tényezők szerepét, amit a késői skolasztikusok „a hitre való készség jámbor érzületének”, a „hódoló hitnek” neveznek (Billot, A. Gardeil). Am még ez az engedmény is kritikát vált ki: egyesek petitio principii, tételtévesztés vádjával illetik ezt a „hitre épülő hitet”. Csak az egygűűeknek, tudatlanoknak van szükségük az érvek felfogását pótoló kegyelmi segítségre, hogy racionális meggyőződésre jussanak.

Természetesen valamennyiüknek vallani kellett a hit természetfölöttiségét, a Trienti zsinat tanításának megfelelően. Hangoztatják is, hogy az értelem belátását a kegyelem „ontológiai többlettel” ajándékozza meg: a „belénk öntött hit” (fides infusa) több, mint a „tudományos hit”. Egytől-egyig adóság maradnak azonban a válasszal: miben nyilvánul meg ez a titokzatos kegyelmi tény, hogyan jelenül meg a hívő *értelem* előtt magának a kinyilatkoztató Istennek tanúsága (auctoritas Dei), mint igazi indíték?

Ezzel a hitelemzessel száll szembe B. Pascal, amikor „a szív érveit” hangsúlyozza. Sokkal többet akar kifejezni ezzel, mint jámbor érzületet: az egész ember hangoltságát, diszpozícióit érti. Ugyanígy S. Kierkegaard, amikor Ábrahámot, a „hit lovagját” állítja mintaképül, aki elhagyja atyáinak házát, kimegy földjéről, kész feláldozni egyetlen fiát; magatartása emberi szemmel nézve oktalanság, ám az Igazság szerinte csak egész emberségünk latba vetésével érhető el, Isten színe előtt kell dönteni, objektív érvekkel *ellentétben* „sötétségbe ugrani”, mert „az alanyiségben van az igazság”. (Az előbbi Descartes, az utóbbi Hegel racionalizmusával száll szembe, „akik kétségtelenül erősen hatottak a teológusokra.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy a régi hagyomány nagyjai nem fogadták el a merev szétválasztást objektív és szubjektív, ész és akarat vagy megérzés között. Szent Tamás ugyan a korában egyedül ismert képességlélektan alapján áll, de kijelenti: „ezek a képességek tevékenységük során átjárják egymást”. (Summa Theol. I. 82,4 ad 1.) Szent Bonaventura pedig — mesterét, Ágostont követve — rámutat, hol kell keresni az értelemnek ajándékozott kegyelmi többletet: „Amint a szem nem látja magát a fényt, amikor sokféle szint lát, úgy lelünk szembe sem látja magát a Léteket, amikor egyenként vagy egészükben a létezőkre irányítja tekintetét.” (Itinerarium V, 4). Ez a gondolat fedezhető fel a II. Vatikáni zsinat nyomain járó transzcendentális teológiában.

A konstitúció, fenntartva az egyházi tanítás folytonosságát, nem csupán az egyes szakaszok tartalmával, hanem azok sorrendjével: a hangsúlyok megváltoztatásával alakít új szemléletmódot. A hitet a konstitúció először mint odaadást és engedelmisséget határozza meg. A hitben az osztatlan egész ember válaszol, nem a mesterségesen „képeségeire” atomizált, elvont „emberség” boncolgatása vezet a hit titkának megfejtéséhez. Az isteni kegyelem a Szentlélek benső indításai által nemcsak „a szívet indítja meg”, hanem „megnyitja az értelem sze-

meit". A kegyelem az ember egész benső világát mozgósítja. A hit ésszerű indítékaira nézve ez azt jelenti, hogy az értelem magasabb összefüggésekben szemléli a „jeleket". A hitben való odaadás sem nem pusztán „sötétbe ugrás", fides fiducialis, sem nem csupán objektív doktrinára, tanra irányul — hanem egyszerre mindkettőt magába foglalja. Az előbbi tartalmatlan, az utóbbi személytelen volna. A hit aktusa nem egyszeri, pontszerű döntés, nem is egyszeri dogmatikai definíció: növekednie kell bennünk, magunkévá kell tennünk, mint a Szűzanya, szívünkben fontolgatva.² (Lk 2,19—51)

Joggal mondják tehát a Zsinat nyomán járó transzcendentális teológusok, hogy a kinyilatkoztatás az értelem számára „új horizontot nyitó aktus", szemhatárunkat tágító és felemelő isteni tett — ennek megfelelően a hit a „nyilvánvaló jelek" (manifesta signa) teljesebb olvasása.

Utalhatunk itt arra is, hogy a zsinati teológia nem csupán követte, hanem bizonyos értelemben túl is haladta napjaink tudományos szemléletét: az emberi ismeret nem kaotikus benyomások passzív befogadásával kezdődik, hanem sajátosan emberi *tapasztalással*, ami mindig értelmezés is, „interpretatív egész", a „lélektani mező átváltása". Csupasz tényekben csak a régi empirizmus és a pozitívizmus ma már túlhaladott formája hitt. Előre adott keret, vonatkoztatási rendszer kell ahhoz, hogy a tényeknek jelentése legyen számunkra. Az emberi tapasztalásnak „mindig is előre megadott" keretét (Vorgriff) nem a teológus Rahner, hanem a Bécsi Körből kivált Otto Neurath vezette be a tudományos gondolkodásba (majd merőben különböző célkitűzéssel Paul Lorenzen „Erlangeni iskolája" és az új-empirizmus jeles képviselője, W. O. Quine).

Ez a deduktív-axiomatikus és induktív-empirikus módszerek területén egyaránt jelentős felismerés alkalmazható az apologetikára, mint tudományra: az isteni Kinyilatkoztatás mint új szemhatárt nyitó isteni működés és a hit mint isteni fény, a tények torzítása nélkül ajánlja fel azt a keretet, amelyben a jelek tartalma, üzenete olvashatóvá lesz.

II. A mai ember szemhatára: a szekularizáció

Hogyan szemléli napjaink embere a világot?

Ismernünk kell azt a folyamatot, amely ma világnézetektől, társadalmi, politikai, gazdasági rendszerektől lényegében függetlenül világméretekben észlelhető. Az eseményeknek ezt a láncolatát, amelyet szekularizációnak nevezhetünk, ismerjük hazai teológiai és szociológiai írásokból. Itt csak néhány, témánkhoz kívánczó jellegzetességét emeljük ki: a szekularizáció egyáltalán nem azonos a *szekularizmussal*; nem egyirányú és megfordíthatatlan történelmi folyamat, hanem ellenhatásokat vált ki; és bár nem egyezik a vallásos hit látásmódjával, mégis előkészítője lehet az igazi vallásos megújulásnak: új lehetőség, igazi „chance" az Evangélium számára.

A szekularizáció szinte természetszerű történelmi folyamat: egy kor civilizációjában külső és belső tényezők hatására meginognak a hagyományos meggyőződések, szokások, tekintélyek. Általában a felszabadulás életervézése, a haladás, a jobb jövő optimizmusa jellemzi. A szekularizmus ellenben rövidzárja ezt a folyamatot, „lenyesi az emancipáció szárnyait és a társadalmat új ortodoxiába kényszeríti" (H. Cox)³. A régi tekintélyek helyébe új, abszolút igényekkel fellépő tekintélyek lépnek és rögződnek, mint: a Tudomány, a Szabadság, a Parlamentarizmus, a Gazdasági Növekedés, a Technokrácia.

A felszabadító események láncolatát, a szekularizációt, századunk 60-as éveiben vallási szempontból is pozitívan értékelték (nemcsak H. Cox, Van Buren, P. Tillich, A. T. Robinson, J. Moltmann nagyon is heterogén csoportja, hanem Y. Congar, K. Rahner, J. B. Metz, sőt az akkor még milánói érsek, Giovanni B. Montini is). Úgy tűnt, hogy maga a kereszténység az első és igazi szekularizáló tényező, amely letaszította trónjukról a Császár, az Állam, a Természet istenségeit, és Istentől rendelt önértéket tulajdonított az ember javát szolgáló tuda-

mánynak és kultúrának. Már a késő ókor nagy keresztény írói: Szent Vazul, Nazzianzi és Nisszai Szent Gergely, Origenész, Jeromos, Agoston is szoros egységben látják az ember evilági feladatait és örök rendeltetését.

Ma, valamivel nagyobb távlatból nézve, a folyamat bonyolultabbnak tűnik.

Nemcsak a régi tekintélyek inognak meg, hanem általában összeroppan az ember növekedését és stabilizálását szolgáló mértékadó tekintély, és az egyén nem egyikőn igazodik el az információk és ideológiák inflációjában.

Más kontinenseken a nyugati technika, racionalizmus és szórakoztatóipar okozott hasonló válságot. Saját, vallási alapokon nyugvó konzervatív berendezkedésük ösztönzőleg hatott a tekintélyek elleni fellépésre. Indiában például Jawaharlal Nehru már a 30-as években így ír: „Meg kell szabadulnunk a szűk vallási szemlélettől, a természetfeletti és metafizikai spekulációk megszállottságától, amely az elme fegyelmét szertartásokban és misztikus emóciókban vesztegeti el és útját állja önmagunk és a világ megismertetésének.”⁴ A második világháború után hasonló törekvések mutatkoztak Japánban, Kínában és Koreában.

A tekintélyek válsága majdnem kizárólag a tanok és előírások terén mutatkozott, nem a vallásos hit egésze ellen irányult, hanem saját, kiváltságokat élvező és hatalommal rendelkező vallási intézményeik ellen. Indiában a kasztrendszer és a szent tehén kultusza, Európában a keresztény egyházak kerülnek célpontba. A századok hosszú során át nevelő-formáló hagyományokat bilincsnak érzik: válasszon mindenki neki egyénileg megfelelő ideológiát és elégítse ki a természetfeletti irányuló igényeit — ha ilyenek léteznek. A felekezeteitől elvárhatja azt az erkölcsi irányítást, amelyre az átlagembernek szüksége van. Mindenesetre fenn kell tartani valami minimumra csökkentett „civil vallást”, hogy elkerüljék a teljes erkölcsi összeomlást.

A *szekularizáció* folyamatát általánosságban a következő szempontok alapján értékelhetjük: kétségtelenül olyan ballaszt terhelte meg a nagy vallásokat a tan, az előírások és kultusz terén egyaránt, amelyet a hittartalom és odaadás veszélyeztetése nélkül el lehet vetni. A II. Vatikáni zsinat nyilvánvalóvá tette ezt a lehetőséget, ami főként azok számára volt meglepetés, akik nem is sejtették, hogy a vallásos ember nem okvetlenül betűkhöz igazodó fundamentalista. Lehetséges olyan ésszerű alkalmazkodás az emberi szellem vívmányaihoz, amely minden emberi értékben meglátja a Teremtő és Gondviselő művét. A kereszténység különösen képes felismerni saját örökségét a kultúra teljesítményeiben. Lehetségesnek látszott, hogy a szekularizáló tényezők és Isten országának építése a világban nem egymással ellentétes erőket képviselnek.

Sajnos, a remények nem valósultak meg.

A kudarcok feltételezett oka az, hogy a tömegek jó része nélkülözi a józan okosságot, amely higgadt elfogulatlansággal és kellő tudományos tájékozottsággal képes az emberi erőfeszítések lehetőségeit megítélni, mérlegelni tudja a vallások nem alaptalan kritikáját és önkritikára is hajlandó. Önmagunk mindenáron szükségesnek vélt igazolása a vallástalanság legmélyebb gyökere. Márpedig ez nyilatkozik meg az ember prométeuszi törekvéseiben. Lezárja a szekularizáció előrehaladó mozgását azzal, hogy a tekintélyt egyszer s mindenkorra saját magának követeli: csak emberi tekintély lehetséges, „homo homini deus”: az ember az ember istene.

Mielőtt az így megmerevedett *szekularizmust* röviden jellemeznénk, ki kell térnünk az ellentmondásokra, amelyeket a szekularizáció kiváltott.

Első helyen a ma leginkább szembeütő neo-hindu és az Iszlámot követő fundamentalizmusra utalunk (fundamentalizmus a hagyományok és szent iratok betű szerinti értelmezése és érvényesítése a vallásos gyakorlatban és a társadalmi-politikai berendezkedésben). Indiában az embereket erőszakosan hódítják vissza az Iszlám és a kereszténység vonzóköréből, a szanszkritra épülő hindi nyelvet hivatalos nyelvvé nyilvánítják; a Védák irányítsák a politikai és jogi gyakorlatot, tartásuk fenn a kasztrendszerrel. — Az Iszlám keretében a shiita és wahhabita hatalmak a Korán restaurációját kívánják az evilági területen. Politikai célkitűzések érvényesítése érdekében vallási tényezőket vetnek be: a „mádi”, vagyis a kali-

fátus jogos utódjaként várt messiás szerepét követelik maguknak politikai vezetőik. Ez a képlet érvényesül Iránban, Líbiában, Pakisztánban és a fiatal afrikai államokban.

A nagy keresztény egyházak egyes csoportjai hasonló, vallási szempontból kétes értékű reakciós tüneteket mutatnak. Ellenállás a saját „liberális”, haladni kívánó egyházi közösségével szemben, heves tiltakozás a modern tudományosság, főként a bibliakritika ellen, szektás elzárkózás a társadalomtól, gettóképződés. Az első fundamentalista nyilatkozatok szekták részéről hangzottak el (mormonok, Christian Science). A katolicizmuson belül is képződnek olyan csoportosulások, amelyek nagyon különböző minősítésre tarthatnak számot: csupán az intenzívebb vallásos élményt keresik, az otthon melegét igyekeznek pótolni vagy a frusztrációkat kiegyensúlyozni. Az elkülönülő együttesek keretében egy-egy ügyes vagy szuggesztív erejű személyiség az irányadó; ugyanúgy üldözik az „eretnekséget”, mint a múlt legsötétebb évszázadaiban, és nem idegenkednek divatos misztikus technikák átültetésétől.

A keresztény vallások életterében kialakult reaktív tendenciák ugyanazt az önigazoló (gyakran a katarok eretnekségeire emlékeztető) vonásokat mutatják, mint a szekularizmus prométeuszi elemei. Látszólag ellentétes irányvonalaik mögött az abszolút autonómiára való törekvés rejtőzik, új tekintélyek végleges rögzítése és a másként gondolkodók kiméretlen elítélése, éppen az, amit Szent Pál egyformán szemére vet bálványimádónak és farizeusnak. (Róm 3, 19b—27.)

A *szekularizmus* embertípusa nem egy fölötté álló, általa nem kezelhető, mindent átfogó Valóságból akarja önmagát, sorsát és rendeltetését megérteni — pedig ez a homo religiosus alapállása. A saját maga teremtette világ látszata szerint értékel — pedig emberi mivolta, „ideális végtelensége” (B. Welte) vonzza, hogy az Örökkévaló színe előtt éljen. Csak azzal foglalkozik, ami kiszámítható és így szolgálatába állítható: az organizáció és technika látja el mindennel, onnét kap otthont, a közlekedés és információszerezés, a művelődés és biztonság lehetőségeit.

A tudomány haladása és terjedése nem termeli ki az „egydimenziós embert”. Ellenkezőleg, mindig inkább rámutat ismereteink elégtelenségére, céljaink, önmegváltó törekvéseink egyoldalúságára és részlegességére, főként az erkölcsi erőfeszítések kudarcára.

A szekularizmus *gondolkodásmódját* jellemzi: 1. az *objektíválás kizárólagossága*: minél inkább elvonatkoztatni az alanyi, a személy mélységében gyökerező igényektől — a vallás pedig éppen a személyes átélés és elkötelezettség talajából hoz gyümölcsöket. 2. Csak egyfajta, *homogén tapasztalásról* akar tudni: az érzékek és műszerek által közvetített észlelésről, amely megfelelő feltételekkel megismételhető és ellenőrizhető — elutasítja tehát a hit élményeit, mindazt, ami nehezen közölhető, amit mások csak megfelelő hangoltság, affinitás segítségével képesek megközelíteni — pedig a vallásos átélés lelke a múlttal való éltető-termekényítő egység, a szent tradíciók eleven ereje. 3. Ennek a típusnak átlagos, hétköznapi kiadása egészen a *közvéleménytől* függ: „ma mindenki így gondolja”, „ma ez korszerű”. Nem az igaz vagy hamis, hanem az elavult vagy divatos kategóriáiban ítél. „Nem az észérvek, hanem a jelszavak a legjobb segítőtársaid” — mondja a „főnök” (az ördög) C. S. Lewis szatirájában.⁵ Ez a partikularizmus felbukkan vallási csoportosulások, etnikai tömbök körében is, ahol minden felülvizsgálat nélkül elfogadnak, s fanatikusan, még terrortal is erőszakolnak valamely vallásosnak álcázott ideológiát, amely inkább nevezhető szolgálati szabályzatnak, mint hitvallásnak. Nem *igaz* hitről, hanem „a mi vallásunkról” van szó. 4. Végül a szekularizmus sémái csak a feltételest, az ideiglenesen érvényes *hipotézist* ismerik el. Ez teljesen helyénvaló a szaktudományok módszeres kutatásában — jogtalan viszont ezt a gondolkodásmódot kizárólagossá tenni. A vallásos hit szomjában keresi azt, ami feltétlen és örök érvényű.

A gondolkodásnak megfelel a gyakorlat, az *életforma*: a teljesítmény, a verseny, a fogyasztás életstílusa. El kell ismernünk, hogy ilyen tényezők nélkül mai társadalmi berendezkedésünk nem lenne működőképes. De nem kendőzhetjük el

az ebből eredő és éppen közös életünket veszélyeztető egocentrizmust: azért töreksem nagyobb teljesítményre, hogy számomra többet juttassanak; konkurálok, nehogy hátrányosabb helyzetbe kerüljek; a közös akció, a társadalmi összefogás csak akkor érint, ha érdekeimet szolgálja.

Mégsem merjük azt állítani, hogy ez a mi világunk portréja. Igazában a mai ember *két világban él*. Az egyikben csak fogyasztó, funkcionáló foglalkoztatott és használati tárgy. A másikban pedig szeretne még mindig ember maradni. Itt van ma igazi esélye az Evangélium hirdetésének.

„Ma a világban nem a szekularizmus a legszembetűnőbb jelenség, hanem a megváltás és transzcendencia utáni éhség” (P. Berger). „A teremtmény vég nélküli szenvedése, a magam bűneinek tapasztalása, nem cáfolata, hanem kezdete és bevezetése a vallásnak” (C. F. v. Weizsäcker).⁷

Senki nem fejezte ki ezt élesebben, mint a kereszténység legnagyobbjai. Szent Pál mutat rá, hogy ez az éhség Isten-keresés, akár nevén tudjuk őt nevezni, akár csak kimondhatatlan sóhajtozással sóvárognak utána. (ApCsel 14,15—17; 17,22; 26—28) A bálványimádás romlottságával együtt azonban elmarasztalja a farizeus, a mást megítélő és önmagát igazoló ember rosszhiszeműségét is. Nem csupán kiindulópontja, hanem mindig visszatérő vezérfonala ez az apologetikának.

III. Az üdvözítő igazság az apologetika vezérfonala

A megújuló apologetika több, mint védekezés. Felelet, kritika és önkritika. Miért vall mindig újra kudarcot a feltétlen, teljes autonómiára törekvő ember? A „nagy felvilágosodás” erre legalább posztulátumokkal és — ma már utópisztikus — programokkal válaszolt. Napjaink tragédiája, hogy emberségünk határainak feltárása helyett mindig valaki mást, ellenfelünket tesszük felelőssé: gyöngeiségünk agresszivitásba fordul.

Az apologéta adjon példát a bátor önkritikára, amelyre éppen a reménység ereje képesíti. Mert nem a vallásos hittől kell az embert megszabadítani (mint valaha hitték), hanem a vallást kell megszabadítani mindattól, ami a hit alázatától idegen. Ha a teológus önmagát mindig és mindenáron igazolni akarva csupán apologizál, akkor rá is érvényes az Írás kérlelhetetlen szava: „menthetetlen”, vagyis „*anapologétos*” (Róm 1,19;2,1)

Hívők és hitetlenek osztoznak a közös sorsban: „Kész vagyok ugyan akarni a jót, de arra, hogy megtegyem, nem vagyok képes . . . bár a jót szeretném tenni, a rosszra vagyok kész . . . a tagjaimban más törvényt észlelek s ez küzd értelmem törvénye ellen.” (Róm 7,19—20,23) Ez a beismerés gyűjtja meg azt a fényt, tárja fel az alapvető hermeneutikai keretet, amelyben a tényeket nyers valóságukban vesszük ugyan tudomásul, de mélyebb jelentésüket, üzenetüket is olvasni tudjuk.

Erre az alapra helyezve kell néhány következtetést levonnunk az apologetika tudományos kidolgozását, felépítését és a lelkipásztori gyakorlatot illetően.

A hívő önkritikája

Nem kell tagadni azt a tényt, hogy a vallásos hit könnyen párosul egyoldalúsággal és fanatizmussal. Nem kell nevelésesen hangzó retorzióval, visszavágással, vagy az elmúlt korok más mentalitásával fedezni kegyetlenkedéseket; tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy például nagy katolikus államokban négyszáz év alatt sem számolták fel az írástudatlanságot és nem szüntették meg a vagyoni igazságtalan elosztását. Ismerték az egyházak az Evangéliumot, volt az egyházakban lelkiismeret — igen vagy nem? „Rómának el kell pusztulnia, mert ismerte az igazságot és az erőszakot választotta” — mondja az utolsó római császár Dürrenmatt drámájában.

Elsősorban azonban ne a múltat vádoljuk, hanem gondoljunk a magunk átlagos keresztény gyakorlatára. Korunk csak akkor láthatja igazolva a keresztény hitet, ha üzenetének üdvözítő erejével megőrzi a hívek lelki épségét, és számol az egyéni és társadalmi tényezőkkel. Ha el tudja kerülni a kizárólagosságot, a gettó-

képződést, kis és nagy csoportjaiban egyaránt, ha lehetővé teszi a megbékélést az egyházon kívül és belül. Ha nincs szüksége tabukra, represszív, kényszerítő és megtorló szervezeti formákra ahhoz, hogy hivatott összetartsa. Ha építő hatással van a szociális környezetre és politikai lelkiismeretre. Viszont elveszti hitelreméltóságát, ha tagjaiban pszichikai torzulásokat éltür, ha egyének kiváltságos pozícióját védi vagy csoportok önzését táplálja, ha szítja az agresszivitást, korrumpált és pestisét.

Az önkritika azonban nem torzulhat keresztény mazochizmussá, beteges önváddá. Az egyén minden bűne, az egyházak olyan eltévélyedései, amelyekkel társadalmi hivatásukat félreértették vagy elárulták, mindig újra beismertetik velünk: „A jót szeretném tenni, de a rosszra vagyok kész.”

A vallás új értékelése és a teológiai empirizmus

A múlt században és századunk elején, Max Müllertől Rudolf Bultmannig a mítosztalanítás volt a jelszó a vallás etikai és egzisztenciális magvának megőrzése érdekében. A mai vallástudomány arra tanít, hogy a jelképes beszéd nem „csak szimbólum!”, hanem minden lehetséges tudományos nyelvezetet meghaladó eleme az imádságnak és rítusoknak. Nem lehet egyértelműen szótárat készíteni a szimbólumoknak. Mint egy csodálatos szöveges egy-egy motivuma, mindegyik csak az egész összefüggésében érthető és értékelhető. Profán, hétköznapi tudatvilágunkba betör a vallásos géniusz vagy a hívő közösség által alkotott új Név, amely új világot világít meg lelki szemünk előtt. Jelentése a végtelenbe mutat, arra készít, hogy bensőleg mi magunk is átváltozzunk.

A mítosz és a hozzá kapcsolódó rituális cselekmény, amely nem más, mint a szimbolikus alakok megelevenítése és cselekvése — nem a *történetileg igaz* ellentéte, hanem az „*igazán igaz*” kifejezése, az Örökkévaló és örökké értékes leképezése az időbe, a történelembe.

Az összehasonlító vallástörténet fejlett módszere napjainkban már elavultnak tartja a vallásfejlődés naiv sémáit. A fétis, totem, tabu és mágia nem az eszkimók vagy indiánok tudatában, hanem az etnológusok agyában születtek. Tapogatózó, bizonytalan Isten-keresés nyilatkozik meg bennük. Nem csökevényes természetmagyarázat, tudománypótlék, a még-nem-ismert előtt való rettegő félelem, sokkal inkább az érzékelhető, a „rész szerint való” (1Kor 12,12), a töredékes és homályos túlhaladása a nagy Egész teljesebb felismerése felé. Megrendítő erőfeszítések egy felsőbb értelem kifürkészhetetlen rendelkezésének kibetűzésére.

A krisztusi üdvrend és keresztény hittan ismeretében sem mondhatunk többet, mint az Apostol: „Mily megfoghatatlanok útjai! Vajon ki látta át az Úr gondolatát? Tanácsot ki adott neki?” (Róm 11,33—36)

Világosan kell látnunk, hogy a tudomány, ha szigorú keretei között marad, még minden empirikus kérdésre válaszolva sem felelt arra a kérdésre, ami bennünket leginkább érint: mi az életem értelme? Ezért van a vallásos hitnek mindig előnye ott, ahol nem a környezet átalakítására, hanem a belső ember formálására kerül sor.

Ennek megfelelően az apologetika művelésében le kell vetnünk a pozitivizmus és empirizmus ma már túlhaladott formáinak megrögzött előitéleteit: „csak az igaz, amit érzelmeinkkel észlelhetünk”. Fölösleges szívalomharc, amikor az evangéliumok minden részlete felől úgynevezett történeti bizonyosság után kutatunk. Jézus életének főbb mozzanatait a történetés nem vonja kétségbe, ha belátja: nem politikusról vagy hadvezérről van szó. A kor palesztinai-szíriai miliőjében jól ismert próféta, vándortanító, ördögűző vagy a hellénizmus világában fel-felbukkanó „istenies ember”, theios anér vonásait mutatja első közelítésben.⁷ A vallástudományok és szentírás kutatás módszeres vizsgálatai révén találja meg személyében az apologeta a különlegeset, a kiemelkedőt, az egyetemes és végleges üdvözítő üzenet hirdetőjét.

A vallásos hit nem pusztán információkat vár, nem csupán megállapításokat kap. A hit — mint ma mondják — egyetlen és „átfogó perceptuális aktusban” bensőségesen *személyes* (egzisztenciális), *értelmi*, *etikai*, *szociális* elemeket tartal-

maz. Egyéni alkatunknak megfelelően hangsúlyt kaphat egyik vagy másik összetevője, de a többi sem hiányozhat. Nem lehet tehát egyetlen célunk, hogy valamely elszigetelt hittétel ellentmondástalanságát igazoljuk. Még az sem, hogy esetleges konfliktushelyzetben tanácsot, vigaszt nyújtunk vagy valami mesterkélten módon „élményszerűen” vezessük be az embert a hit szférájába. Teljesen igaz ugyan, hogy minden vallás a benső, személyes, sőt kimondhatatlan átélésből táplálkozik: misztika nélkül nincs vallásosság. „Megtértem!” „Most ismertem fel, hogy Jézushoz tartozom!” — ma gyakran hallunk ilyen örömtől sugárzó vallomásokat. Ezek az élmények alig közölhetők. A nagy misztikusok is gyakran hangoztatják, hogy nem tudják benső tapasztalataikat kifejezni. (2Kor 12,2)

Az esztétikai élvezet még nem a hit élménye. Az erkölcsi öntudat megnyilatkozása („megtettem kötelességemet!”) nélkülözi a hit alázatát: „nem én, hanem Isten kegyelme bennem!” Egy csoport közösségtudata, melegsége védettséget nyújthat, lelki otthont, amely felkarolja és elfogadja tagjait. De ha a csoport zárt, exkluzív, akkor csak lélektani szükségleteket elégíthet ki, nem pedig a transzcendens igényt. Mindezt meg kell találnunk a hit kibontakoztatása során, de éppen a természetfeletti Egészbe, a Végtelenbe való beilleszkedés az, amit lélektani eljárásokkal nem valósíthatunk meg. A fundamentális teológia nem maradhat csak tanulmány és tudomány. A hit teljességének nem vagyunk mestere vagy alkotóművésze, csak eszköze.

Gyakorlatilag talán a legáltalánosabb módja a hit továbbadásának és megőrzésének az eleven érintkezés a keresztyén imádságos hagyomány kincsével. Nagy segítséget nyújthat az exegézis és biblikus teológia — ha érti a dolgát. A múlt felélesztése nagy, századokat átfogó közösségbe kapcsol be, amely kiállta az idők próbáját. Sőt, megvilágítja jelenünket és a jövőbe vetett bizalmat önt belénk; „Az Úr irlalma örökké tart!” Jelenünket is átkarolja az Örökkévaló.

„Az Igazság szabadít meg benneteket!” (Jn 8,32)

Visszäs helyzet volna, ha éppen a teológus, az apologéta hanyagolná el a hit értelmi, *kognitív* oldalát. A teológia tárgyának realitása, az *Isten-kérdés* kikerülhetetlen. Az elmúlt másfél évtized folyamán számos munka jelent meg „bölcseleti Isten-tan” témakörben német nyelvterületen, az angolszász irodalomban pedig alig található olyan vallásbölcselet, amely ne foglalkozna Anzelm vagy Tamás érveivel.

Az Isten-kérdés más volt a múltban: az ontoteológiában (a hagyományos metafizika direkt realizmusa alapján haladó érvelésben) Isten annak az objektíve adott világnak első Alapja, amelynek egy parányi része az ember. Ma Isten számunkra annak a lehetőségnek „végső a priori feltétele”, hogy igazságkereső ismeretszerzésünk és erkölcsi gyakorlatunk nincs eleve kudarcra ítélve. Isten az emberhez méltó életbe vetett remény alapja.

Kettős szélsőséget kell elkerülni. A „bebizonyított” Isten — Barth szerint — bálvány. Csupán evilági problémára válaszol: kell-e valami Első Okot feltételezni? Viszont a „jámorság tabernákulumába gondosan bezárt” Istent⁸ csak az keresi, akinek erre különleges hajlama van, vagy egészen rendkívüli hátrahelyzetben találja magát. A filozófusok Istenét és az „atyák Istenét” illető vita máig sem jutott nyugvópontra. A gondolkodó ész Istenét szembeállítják vakon elfogadott dogmák irracionális Istenével. A metafizika elvont és kinosan aprólékos gondolatmeneteivel kikényszerített Abszolútum — akárcsak a tudományos teóriák — bizonyítható vagy cáfolható, vádolható vagy védhető (teodicea!).

Amikor azonban a teológus vagy lelkipásztor szent haragra gyullad azokkal szemben, akik atyáink és az ígértek Istenét az ész lehetőségeivel közelítik és „bizonyítják”, velük ellentétben „egyedül a hit”, „egyedül az Írás” elveit követi, (egyébként a protestáns teológia, sőt Luther „solus Christus!”-át elferdítve) — hallgatóinak egyre jelentősebb része elégedetlenül hallgatja. „Miért, éppen Jézus?” Egyre többen szereznek ismereteket a vallástörténet és a Biblia területén és értesülnek olyan párhuzamokról, hasonlóságokról, amelyeket az ígértető egyszerűen figyelemre se méltat, nem tartja szükségesnek a maga számára tisz-

tázní, hogyan viszonylik a Hegybeszéd a késő hindu szent irathoz, a Bhagavad Gitához vagy a hellénizmus misztériumai Szent Pál és az apostoli egyház szentségatanához. Pedig hallgatóiban felmerül a kérdés: Vajon az élő Igét hirdetjük-e, azt a Világosságot, aki ebben a mindig is szekularizálódó világunkban testesült meg, hogy az igazságra tanítson?

Az apologetika feladata, hogy elkerülje mindkét torz felfogást: azt, amely mindezt „bebonyolított” és ezzel elintézte — és a másikat, amely elutasít minden emberi meg gondolást és evilági szemléletet, és „kinyilatkoztat”.

Ugyanez áll a kinyilatkoztatás nyilvánvaló bizonyítékaira és jeleire (manifesta signa): Izrael népének története, Jézus csodái, a jövendölések, a feltámadás, az Egyház minden lelki jóban való csodálatra méltó gazdagsága. Itt csak a csoda kérdését villantjuk fel.

A csoda középkori meghatározása: olyan esemény, amely az egész természet rendjét meghaladja (praeter ordinem totius naturae) — rögtön felizgatja a természettudományokban nevelt hallgatót. Mintha kimerítő tudásunk volna a természet lehetőségeiről! Mintha nem kutatnák ma lázas érdeklődéssel és egyszerűs-mind a legszigorúbb kritikával az úgynevezett paranormális jelenségeket! Mintha lehetséges lenne olyan nyomozati eljárás, amely a mai követelményeket minden tekintetben kielégíti a rendkívüli esemény tényállását illetően!

Tényként kell ma elfogadnunk, hogy Jézus csodái elválaszthatatlanok igehirdetésétől, és hogy egyházát a jelek máig kísérik, megfelelő kontextusba helyezve erősítik hitünket. Igaz az is, hogy tájékozatlan és felületes dilettantizmus dobja egy kalapba a bűvészműtatványt, a lelki gyógymódot és a krisztusi jeleket. Mégis, elszigetelten tekinteni a csodákat és a magyarázat lehetetlenségét erősíteni éppolyan céltalan, mint fantasztikus magyarázatokat gyártani.

A jeleket érteni, értelmezni kell, ehhez kínál fel összefüggéseket a hit. Ha azokat az Isten országának örömhírével szerves egységben vizsgáljuk, ha tanúikat nem olyasformán hallgatjuk ki, mint a bíróságon, hanem inkább önként beszélni hagyjuk őket, mint a pszichoanalitikus, akkor rögtön más megvilágításba kerülnek. Az apostolok Húsvét-élménye járja át az evangéliumokat. Az Apostolok Cselekedeteiről, majd Szent Pál leveleiről pedig így írnak elfogulatlan szakértők: „Példátlan lelkesültség tölti el ezeket” (M. Eliade), „a görög nyelv ezekben eleven és lángoló benső tapasztalás kifejezésévé változik” (Willamovitz—Moellendorf).^{9 10} „... és mindnyájan csodálkoztak ...” — olvassuk az evangéliumban.

Kétségtelenül van valami jelentősége a történeti, bölcséleti, vallástudományi elemzésnek és kritikának a csodákkal kapcsolatban. Még jelentősebb azonban a csodáldkozás, amely azt az egyetlen isteni tettet mindmáig kíséri, amelynek szerves alkotóelemei az Isten-ország örömhíre a Názáreti Jézus ajkán, a jelek és az Úr jelenléte közöttünk. Mert a csodáldkozó ember már majdnem térden áll, feltört evilági várákosásainak és önteltségének burka. „Nem vagy messze az Isten országától” — mondja neki a szemléletében megújult apologetika, és ajánlja fel „szerényen és tisztelgetve” a hit világosságát, amelyben örömeink és szenvedéseink egyaránt értelmet nyerhetnek.

Irodalom: 1. Dilemmas. Cambridge, 1954. — 2. A konstitúció 1—6. szakaszának értelmezésében H. de Lubac kommentárját követjük; Dieu se dit dans l'histoire. Újabb összefoglalás B. Pottier SJ, Les yeux de la foi après Vatican II in: „Nouvelle Revue Théologique” 1984. 2. sz. 177—203. — 3. H. Cox, The Secular City. 1968. 861. — 4. Nehru, The Discovery of India. 1956. Idézem: Eric J. Sharpe, Understanding Religion, London, 1983. 120. 1-ről. — 5. Dienstanweisung für einen Unterteufel. Német kiad. 1958. — 6. P. L. Berger, Der Zwang zur Häresie, Religion in der Pluralistischen Gesellschaft. Frankfurt/M. 1980. 1. — C. F. v. Weizsäcker, Gottesfrage und Naturwissenschaft. 179. 1. in: Vom Unbelebtem zum Lebendigen. Stuttgart, 1956. (Gyűjteményes kiadás.) — 7. Az utóbbi kifejezés pontos értelme vitás. — 8. Gott — eine unausweichliche Frage. (Chur Teol. főiskola és Luzern Teol. kar kiadása.) E. Christen, Undogmatische Voraussetzungen der dogmatischen Gotteslehre. 22. 1. Benziger 1983. — 9. M. Eliade, Histoire des croyances et des idées religieuses. II. Paris, 1978. 317. 1—10. A csodák teológiai szerepére nézve bőséges irodalommal szolgál W. Kasper, Jesus der Christus. Mainz, 1974. 104—116. A kérdés kimerítő szaktudományos és teológiatörténeti tárgyalása legújabbban: C. Brown, Miracles and the Critical Mind. Eerdmans Publ. Co. 1984.

SZABADSÁG ÉS FEGYELEM AZ EGYHÁZZENÉBEN

A trienti zsinat utolsó ülése (1563) a nyugati liturgia másfél ezer éves életére tett pontot, amikor annak rendezési gondját a pápára ruházta — szükségből, mivel az istentisztelet reformjának kérdésében a püspökök nem tudtak megegyezésre jutni. Nem is csoda: a nyugati liturgiában igazán nem látszott a sok fától az erdő. A liturgiátörténészek által felszínre hozott források hatalmas sora is csak egyes központok hatáskörének fő jellemzőit mutatja ki; azok belterületein minden újabb felfedezett dokumentum egy újabb változatra világít rá. Az egyes püspökségek liturgiai élete az élő organizmus külső hatásokat átvevő, feldolgozó és hasonlít, majd továbbadó tevékenységéhez hasonlóan folyt, valóságos életfolyamat módján, mely a nagy központoktól elsősorban ösztönző friss példát, nem pedig merevítő és korlátozó szabályokat kapott. Az így felnőtt több százéves, terebélyes fa koronája összefogott, zárt egységet mutatott, de belsejének minden ágába a maga útját kereste az éltető fényhez.

A közbizalom birtokában V. Pius igyekezett gyorsan érvényesíteni az egységesítő római elgondolásokat; ez sikerült is az 1568-as és 1570-es breviárium- és misszálereformmal. Ez a tempó érthető módon nem engedett időt a velük összefüggő zenei kérdések megoldására. A misszale csak a pap által előadott néhány szöveghez (akklamációk, prefációk, Pater noster, Gloria—Credo intonációk) adott dallamokat, a breviáriumkiadás pedig hangjegyek nélkül jelent meg. A miserubrikák sem tartalmaztak pozitív rendelkezéseket a miseénekek előadására. Így állt elő az az érdekes helyzet, hogy a teljesen uniformizált mise és officium liturgiájában annak egy lényeges eleme, az egyházi zene V. Pius reformja után is az előző évszázadok gyakorlatára jellemző kötetlen, élő fejlődésben maradt. Ezt csak a püspökök és zsinatok negatív szabályozó eljárása igyekezett egyházas keretek között tartani, amikor tilalmazta a pogány mulatságok, színházak dallamait és a teatrális éneklésmódot. Ebben a fejlődésben természetesen hatott, hogy a 7—8. századtól gazdagodó és rendszereződést igénylő hagyományos gregorián énekestilus- és rendezési kérdéseit nem a liturgia irányítói, az egyházi előjárók, hanem a zenei szakemberek tárgyalták, és a megoldásokat az ő tudós tekintélyük döntötte el. A gregorian mellett érvényesülő új műfajok és stílusok (trópusok, sequentiák, többszólamúság, hangszerhasználat) jórészt a kolostorok kísérletei nyomán tűntek fel és erősödtek meg; hivatalos elismerésükre és minősítésükre nem is került sor. Milánó himnuszairól Róma nem nyilatkozott, csak századokon át nem alkalmazta azokat. A többszólamúsággal kapcsolatban sem találunk valamilyen rendelkezést, mely annak bevezetését szabályozta volna. XXII. János Docta Sanctorum Patrum konstitúciójában tapasztalható az Ars nová-val szemben (1324—25): a szöveg érthetőségét hiányolja. Ugyanilyen modorban tárgyalt maga a tridentinum is több ülésen át a „molliores musicorum cantus” körüli vitákban, ahol végül is a kérdést a püspökök és a zsinatok hatáskörébe utalták. A zsinatra következő olasz, német és francia rendelkezések ennek megfelelően főleg a „laszcív és világi jellegű” zene templomi használata ellen és a szövegérthetőség érdekében intézkedtek. A 18. század nyelven a „profán, világi és teatrális” zenével szemben hangzottak el állandó panaszok (XIV. Benedek: Annus qui, 1749). Mindez arra mutat, hogy az egy- és többszólamúság hagyományos együttélésének természetes következményeként a liturgia zenéje is átélte az európai zene fejlődésével kapcsolatos stílusváltásokat.

A hierarchia magatartása nem változott az első évezred gyakorlata óta: megmaradt a negatív szabályozó eljárás mellett. Azért-e, mert a zene annyira természetesen hozzátartozott a liturgiához, vagy azért, mert tűnékeny volta miatt pozitív rendelkezéssel nehezen meghatározható — vagy esetleg, mert a törvényhozók szemében nem számított súlyos tételnek? Nehéz rá válaszolni. Mindenestre az első alkalommal, amikor Róma, kihasználva a könyvnyomtatás előnyeit, egy egységes európai gregorián gyakorlat kialakítására gondolt, a misszale és a breviárium sikerével szemben kénytelen volt lemondani a terv megvalósításáról, bár a gondos stíluskritika alapján dolgozó Franciscus de Brugis francia ferences kiadványa (Velece, 1499—1500) jó kiindulásul szolgált volna hozzá. Ahelyett Palestrina a divatos humanista elvek alapján kapott rá megbízást; szerencsére II. Fülöp tiltakozása meghiúsította a vállalkozást, és a nagy mester hírnevén nem esett csorba. Annál inkább azonban Róma tekintélyen, mikor Anerio és Suriano munkája nyomán egy dallamilag megcsonkított és prozódiaiban hagyományellenes Graduale Romanum hagyta el a Mediciek nyomdáját (két kötet, 1614—15). V. Pál pápa nem is vállalta a kiadvány hivatalossá tételét, és így az egyes egyházmegyék jó kétszáz éven át belátásuk szerint válogattak saját hagyományuk és a különböző reformkiadások között.

Hazai gregorián hagyományunk a 17. századig az Esztergom által kialakított középkori gyakorlatot folytatta. A török betöréstől mentes területeken a gyorsan terjedő reformáció hamarosan magyarrá fordította az antifonális anyag gyakrabban használt részét és őrizte is addig, míg a verses zsoltárdallamok és dicséretetek, valamint korálok református és lutheránus praxisa el nem felejtette. Katólikus részen a középkori énekkincset Pázmány tevékenysége nyomán 1630-tól a római kiadványok szorították háttérbe; zenei történet-írásunk még nem tisztázta, milyen mértékben és tempóban. Az bizonyos, hogy a ferencesek és a jezsuiták a tridentinum utáni római dallamokban gondolkodtak, az előzők a maguk kuriális változatának történelmi szerepe alapján, az utóbbiak az új római törekvések feltétlen képviselőiként. Az is világos, hogy Zágráb és a pálosok a 18. században is kitarítottak a középkori dallamalakok mellett.

A Cantus Catholici-k és a többi énekeskönyv sorozata jelzi, hogy a katolikus istentiszteletre is erősen hatott a protestánsok népnyelvű éneklése. Szép számmal énekeltek zsoltárokat és a himnusz-(ill. sequentia-)fordításokat is kedvelték. A 18. századi erős egyházi fellendülés nemcsak a ferencesek orgonakíséretes gregoriánjára szorítkozott. Szentmihályi századvégi énekeskönyvének kottástervezete szerint a vasárnapi és ünnepi misék introitusait és a vesperásokat (10 himnusz dallama közölve) a falusi templomokban is énekeltek. A népének repertoárja szempontjából a Cantus Catholici-k tekintélye és irányadó volta a 18. század végéig kétségtelen; figyelemre méltó a Kájoni-kancionálé („Csiki énekeskönyv”) használata még az egri és váci egyházmegyében is (Szentmihályi: „az előt leg-jelesebb volt”). A felvilágosodás kori német származású dallamanyag nyilván a frigg településekkel kapcsolatban, német egyházfők és német-cseh zenészek közreműködésével kapott oly gyorsan divatra.

Az egyházzene reformjának gondolatát, ahogyan ma visszhangzik a fülünkben, a romantika francia és német területen élesztette messze kiható mozgalmakká. A franciák a gregorián restaurálásának érdemével dicsekedhetnek, a németek az énekkari kultúra népszerűsítésével a gregorián és a többszólamú egyházzene gyakorlatát párosították, hangsúlyozva, hogy a liturgia és az egyházi ének szorosan egybetartozik. A francia magas klérus kísérleti kiadványaival jól előkészített talajon Solesmes bencésai nem csupán a gregorián paleográfia tudós problémáit oldották meg Pothier módszerével, hanem a mélyen liturgikus szemléletű, zseniális Guéranger apát vezetése alatt az egész világot immár egy évszázad óta elcsodálkoztató kolostori életet valósítottak meg, mely tisztán gregorián egyházzenejével (csupán az orgonának téve engedményt) vallásilag oly kritikusan napjainkban is az eredeti benedeki életformába vonzza a fiatalságot (noviciátusuk állandóan telítve van). Ezenfelül Mocquereau ritmuselmélete alapján kifejlesztettek egy előadásmódot, mely a lelkes Justine Ward hat évtizedes fáradozása nyo-

mán francia és angol nyelvterületen, valamint Németalföldön nagy sikerű zene-pedagógiai módszerré fejlődött és Hollandia katolikus iskoláiban elért eredményeivel és népszerűségével még Kodály, Suzuki és Orff pedagógiai sikereit is felülmúlja.¹

A német romantikának a gregorián és a Palestrina-kori zene iránti lelkesedése e kettőnek egyesített kultuszával igyekezett a bécsi klasszikusok hangszeres muzsikájával telített, immár kaotikus egyházzenei helyzetből kiutat találni. Az óriási munkabírású feltárók: Haberl és Proske, valamint a jó stílusérzékű, tehetséges komponisták: Haller, Nekes és Witt szilárd alapot teremtettek az 1870-es, pápailag ismert Allgemeiner Cäcilien Verein (ACV) munkásságához. A kitűnő szervező Witt a legkisebb német faluban is énekkart állított a reform szolgálatába, és sikerrel szorította háttérbe népének terén a felvilágosodás szekularizált darabjait. Sajnos, Haberl a gregorián kérdésében a Medicea mellé állt és a Pustetkiadással harminc évre megakadályozta Pothier Gradualéjának terjesztését, Európa-szerte életben tartva a csonka dallamokat.

A cecilianizmus a nagy sikerek mellett megszenvedte a mozgalmi jelleg szükségzerű hátrányait is. Mint Harmat Artúr írta a Zenei Lexikonban: „Erősen sebezhető pontja volt a C.-egyesületnek az ún. Vereinskatalog, mely az egyesület által approbált műveket sorolta fel. A Vereinskatalogba való felvétel feltétele azonban nem a művek művészi értéke, hanem kizárólag liturgikus szempontból való hasznavehetősége volt, mely körülmény természetesen a jelentéktelen, sőt silány művek óriási tömegének is teret juttatott a katalógus hasábjain, egypár tagadhatatlanul értékes kompozíció mellett. Tény az, hogy sem Rheinbergernek, sem Lisztnek, sem Brucknernek nem kegyelmezett a Vereinskatalog. Hiba volt még, hogy a bírálók kifejezetten Palestrina-stílusú kompozíciókat részesítettek előnyben. Ez... végeredményben... lehetetlen művészi elvet kényszerített a zeneszerzőkre, mikor írásmódjukat — az egyéniség teljes elnyomásával — előre megszabta és egy 300 év előtti dialektikát erőszakolt rájuk.”

1903-tól 1958-ig három Pius pápa (X., XI., XII.) rendelkezéseivel indult meg a pozitív egyházzenei törvényhozás, olyan elvi és gyakorlati tételekkel, hogy joggal lehetett volna várni utána egy látványos egyházzenei fellendülést. Hogy arra nem került sor, annak oka elsősorban az egyházi zeneéletben örökletes szabadság (és vele a fegyelmezetlenség lehetősége), az e korszakban fellépő és állandóan erősödő liturgikus mozgalom, végül az ACV belső kifáradása.

X. Pius Motu proprio-ja az ACV tételeiből indult ki: 1. az egyházi zene a liturgia része, tehát Róma szabályozza; 2. kat exochén liturgikus zene a gregorián, 3. a klasszikus polifónia áll hozzá a legközelebb; 4. a modern zene helyet kap, ha nem profán és színházi; 5. az istentisztelet nyelve a latin; 6. egyházmegyei bizottságokat, zenei iskolákat kell felállítani és gondosan kell ügyelni a szemináriumokban az egyházzenei képzésre. — Két tétel pedig a MP újdonsága: a) a liturgia ismertetőjegyei az egyházzene is kötelezők: szentség, művészi forma, általánosság; b) az énekekben a nép is részt vesz.

Bár a MP bevezetése hangsúlyozza, hogy az egyházi zene törvénykönyvének van szánva, előírásait nem vették kellő módon figyelembe. Annyira nem, hogy 1928-ban, az okmány 25. évfordulóján D. Johner, az ismert beuroni gregorián-tudós azt mondhatta: Most megünnepelhetjük a MP meg nem tartásának huszonöt éves jubileumát.² A kölni egyházzenei kongresszuson (1961) H. Angles, a pápai zeneintézet igazgatója megvallotta: ... nagy gondban vagyunk az egyházi zene mai helyzete és a klerus nagy részének művészeti képzettsége miatt, mely nem mindig felel meg a jelen követelményeknek.³ J. Overath az ACV ismertetőjében: Ha X. Pius reformtörvényeit a mai napig nem lehetett keresztülvinni, az végül is a klerikusok hiányos zenei képzésén múltott és múlik ... Ha a jelenlegi liturgikus megújulási törekvésekben az új zenei formák keresésénél éppen a papok között oly sok kritikálansággal, hogy ne mondjuk: izléstelenséggel találkozunk, annak alapját abban láthatjuk, hogy a jövőendő papnak nem kellették fel az egyházzenei értékek iránti érzéket. (1961)⁴ Végül J. Lennards a Chicago—Milwaukee-i kongresszuson (1966): Sok eredménytelenséget és félreértést a pap-

ság hiányos szakértelmének kell betudni. Az egyháznak azt a követelését, hogy a papság zenei képzését komolyan kell végezni, nem teljesítették . . . Ezt az engedetlenséget — bocsássák meg ezt a kemény szót! — most drágán kell megfizetni.⁵

A 20-as években meginduló liturgikus mozgalom Herwegen, Casel és Guardini eszmei mélyszántásából fakadt váratlanul dús, két évtized alatt egész Közép-Európát elborító virágzása, hogy megvalósítsa X. Pius kívánságát: bevonni a hívőket a liturgia cselekményébe. Az egységes gondolat viszont már a kezdetekben két ágra szakadt: a bencések hagyományosabb vonala XI. Pius támogatásával (1928: *Divini cultus sanctitatem* — konstitúció) a népet a gregorián világába akarta emelni (a szöveg megértését a beuroni A. Schott misszáfelfordítása már 1884 óta hatékonyan elősegítette — a belga bencések francia fordítása a 30-as években vesparálét is csatolt hozzá), míg a klosterneuburgi ágostonos P. Parsch „volksliturgische Bewegung”-jával a liturgiát igyekezett lehozni a nép szintjére. Törekvésében a 16—17. századi sziléziai és Köln-Münster vidéki „Deutsches Hochamt” (énekes latin mise német népénekekkel) és a Konstanz-Mainz környéki német „Gemeinde-Vesper” történelmi hagyományjogára támaszkodott. Ennek alapján „akár a liturgikus jog ellenére is” bevonta a német népéneket a latin misébe, azon az új ekkleziológiai alapon, mely a jogi jelleg helyett a pasztorális fontossága mellé állt és a ceciliánusok támadására inkább lemondott az énekes nagymiséről és kitartott a „Bet-Singmesse” mellett.

Az ACV a MP után már a Medicea korálist sem érezhette tekintélyi háttérnek, miután a 19. századvég tehetségeihez (Gounod, Franck, Saint-Saëns, Guilmant, d’Indy, Widor, Verdi, Bossi, Sgambati) nem is igyekezett kapcsolatot találni. Az első két évtized neocecilianistái: Mitterer, Griesbacher, Goller az 1910-es években feltörő új zene számára nem jelentettek meghívást egy egyházzenei kísérletre. Várakozás és keresség jellemezte a felnövekvő generáció tevékenységét a következő évtizedig, amikor kapcsolatba lépett az 1930-ban alakult Internationale Gesellschaft für Erneuerung der katholischen *Kirchenmusik*kal és határozottan egy korszerű nyelven megszólaló zenei hithirdetés és az új társadalom különböző rétegeihez fűződő viszony problémái felé fordult. A katolikus ifjúság *Jugendbewegung*ja számára az énekmozgalmon (Singbewegung) át megnyitotta a régi zene területét a középkorig (Distler új vokális polifóniája), ugyanakkor, tudatában a katolikus zene modern nyelvezetének (Messiaen, Dupré, Poulenc, Martin), új hangvételő énekkari irodalmat teremtett (Haas, David, Lemacher, Schroeder). Így újra megerősödött tekintélyével az ACV az egyházzenei törvényhozás támaszául lépett fel a népliturgiai mozgalom heveny népnyelvi törekvéseivel szemben (latin nyelvű liturgia, modern polifónia és az énekkari kultúra képviselése).

A 30-as évek a Trienti zsinat óta először ígértek kilátásos kompromisszumot, olyan megoldást, mely az európai zene fejlődésének a liturgia számára elfogadható minden értékét felkínálta egy-egy alkalmas keretben való felhasználásra: népgregorián és schola együttműködésével megvalósult énekes misét, polifón ordinárium és gregorián próprium párosításával énekelt, zenekar és orgona közreműködésével gazdagított ünnepi nagymisét (mind a két típus a hívek kezében misszáléval), vesperát ugyanilyen alternatívával, litániát, ájtatosságokat és processiókat népekekkel, mindezt a MP és a Divini cultus alapján.

Németország nemzeti szocializmusa és az általa felidézett világkatasztrófa semmivé tette ezt a lehetőséget, melynek megvalósításához néhány évtized békés fejlődésére lett volna szükség. Ehelyett a 40-es évek első felében XII. Pius, aki német nuncius korában már megismerkedett a liturgikus mozgalommal és most látta a népének összetartó erejét egy vallásüldözött államban, 1943-ban különjogként engedélyezte a Deutsches Hochamtot német területen, és ugyanakkor a *Mystici Corporis Christi* enciklikáival jóváhagyta a liturgikus mozgalom egyházszemléletét, mely szerint a liturgia Krisztus megváltói művének végrehajtása az összes hívek részvételével. 1947-ben a *Mediator Dei* kifejezetten ajánlotta a nép-

éneket a liturgiában és azon kívül, továbbá Kína területére engedélyezte a kánon kivételével teljes népnyelvű misét.

Ezek a Zsinat irányába mutató tünetek az ACV-t fokozott tevékenységre biztatták. Miután a liturgia 1945 után neves komponistákat ihletett alkotásra (Hindemith, Strawinsky, Messiaen, később még Penderecki, Ligeti), és 1950-től az egyházzenei kongresszusok is a modern zene liturgikus kapcsolatainak erősödését ígérték, az egyesület — 1956-ban az IKG-al fuzionálva — kötelességének tudta, hogy őrizze a jogi rendelkezések érvényét és főként a mise változatlan latin szövegeit oltalmába vegye. El is érte, hogy az 1958-as *Instructio de Musica sacra et sacra Liturgia* még XII. Pius halála előtt kiemelten biztosította a liturgia és a gregorián latinságát és így a liturgikus mozgalom bencés irányzata mellé állt. (Bár a missziók számára adott engedmények már megkérdőjelezték a nyugati zeneszemlélet világérvényét.)

Tény, hogy a zene kérdése a Zsinat előtti törvényhozó egyházban csak a liturgiára vonatkozó általános regulatív jog hangoztatásában volt érintve (*Codex Juris Canonici*, Ca. 1257.). Részletekre kiterjedő előírásokat speciális rendelkezések adtak, de a meg nem tartás szankciói nélkül, ill. annak a szabadságnak elismerésével, mely az előírások megtartásának lehetőségét a maga jó lelkiismerete szerint ítéli meg. A II. Vatikáni zsinat a pasztorális egyház liturgiájának integráns részeként kezeli a zenét, márpedig abban a súlypont hivatalosan is áttevődött a szabályok megtartásáról a szituációszabta és a közösség igényeit szem előtt tartó ünneplésre. A szabadságnak tehát még több tere nyílik, ami a liturgia irányítóinak még több lelkiismereti terhet jelent.

Az 1963-as „*Sacrum Concilium*” liturgikus konstitúció egyházzenét érintő alap-tételei: 1. a népnyelv használata eleve meg van engedve; 2. minden keresztény jogos az aktív részvételre; 3. minden résztvevő a neki megfelelő feladatot vállalja; 4. a liturgia a népi, kulturális és szociológiai adottságokhoz alkalmazkodik. Mint látni, a Zsinat evvel a liturgikus mozgalom Parsch-féle megoldása mellé állt, bár az artikulusok szövegezésében érezhető gonddal igyekezett a MP tételeit is tiszteletben tartani: a zene a liturgia integráns része; az egyház zenei hagyományát „felbecsülhetetlen értékű kincs”-ként kezeli, melyet gondosan őrizni kell; a gregoriánt a római liturgia sajátjaként ismeri el stb. A két alaptételcsoport egyeztetését a konstitúció már nem részletezi, hanem egy Liturgikus Tanács gondjaira bízva, mely instrukciók útján adja meg a gyakorlati utasításokat és állja útját a túlzó értelmezéseknek.

Világos, hogy ez a hivatalos lebonyolítás is eleve a szabad interpretációra épít, és számít az abból keletkező bonyodalmakra. Ez utóbbiak elé nyúl a püspöki karoknak adott bőséges felhatalmazás, valamint határozataiknak előírásos római jóváhagyása. A zenei szakemberek közreműködését VI. Pál azzal biztosította, hogy 1963-ban felállította a *Consociatio Internationalis Musicae Sacrae*-t (CIMS) mint a szentszék egyházzenei tanácsadóját (folyóirata a *Musicae Sacrae Ministerium*). Ez rendezte meg a zsinat utáni első egyházzenei kongresszust Chicagó-Milwaukee-ban (1966), azzal a pápai utasítással, hogy a szentzene megőrzendő kincséhez (*Thesaurus Musicae Sacrae*) a Zsinat liturgiai-zenei rendelkezéseit is illessze hozzá, hogy az „elsietett vagy improvizált megoldásokat, melyek a jövőben egyenesen árthatnak az ügynek, melyet elő akarnak mozdítani”, el lehessen kerülni.⁶ Mint az azóta megjelent instrukciók mutatják, a CIMS is csak lassú, szívós munka árán számíthat a Zsinat intencióinak fegyelmezett megvalósítására. Amit a Parsch-féle népliturgikus mozgalomról az ACV még 1961-ben megállapított: hogy leplezetlenül elősegíti a zenei dilettantizmus betörését a mai egyházi zene kompozíciós feladatkörébe,⁷ az a 60-as évek folyamán „zsinati reform” jelszóval egyenesen világjelenségként lépett fel. Hatására neves egyházzeneészek hagytak fel a komponálással, látva, hogy — mint Harnoncourt megállapítja — az egyházzenei praxis nem annyira a hivatalos előírások, mint az egyéni nézetek és szándékok szerint alakul; kisebb-nagyobb csoportok késhegyre menő harcot vívnak akörül, ki látja jobban a szituációt vagy érti meg jobban az egyházközségek érdekeit.⁸ Valóban: az ACV felfogását nemzetközi szinten képviselő

CIMS (melynek a Kúriában vannak támogatói és együttműködik vele a Church Music Association of America) erősen meg kell hogy küzdjön a Werkgemeinschaft Lied und Musik (folyóiratuk a Musik und Altar), a jezsuita Gelineau vezette Centre National de Pastorale Liturgique — CNPL és az Internationale Studiengruppe für Gesang und Musik in der Liturgie (szócsövük az Universa Laus) konkurrenciájával, nem is számítva a Liturgikus Bizottság reformereit), akiknek buzgóságából pl. az 1973-as római gyermekmisedirektórium ajánlja a gyermekek által játszott hangszereket, mert azok támogatják az éneket és előmozdithatják a gyermekek meditációját — sic —, majd a következő paragrafusban figyelmeztet, nehogy a hangszerjáték túlsúlyba jusson és elterelje a figyelmet, végül ellenőrzés mellett a gépzene használatát is megengedi).

A tárgyalt időszak magyar egyházzeneje 1950-ig nagyjából Közép-Európa zenéjének hatása alatt állt. A 19. században a székesegyházak és a főváros nagyobb templomai Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert miséiből máig aktuális repertoárt állandósítottak, ami a kezdeti nehézségek után Liszt műveivel is bővült. A Szcitovszky primás által elrendelt és a század közepére elkészült esztergomi magyar—német egyházi énekgyűjtemény kiadására a szabadságharc miatt éppúgy nem került sor, mint a Szepesy pécsi püspök által tervezett országos népénekgyűjtésre, melyet Schmidt karnagy végzett volna el. A prágai hatás alatt álló Zsaskovszky testvérek az örökölt jozefinista dallamanyag megtetézésével országszerte háttérbe szorították ugyan a 16—17. századi dallamok jó részét, de a főbb ünnepek gregorián énekeinek, a vesperások, lamentációk, passiók, processziós énekek hágyományának fenntartásában mégis hathatósan közreműködtek, míg énekkari kiadványaikba Palestrina műveit is felvették. A regensburgi reform hírére Dulánszky pécsi püspök Glatt Ignácot küldte oda kiképzésre; a pécsi énekiskola Kodályt is lelkesítő magas szintje és a dóm 1891-től úgyszólván napjainkig tartó ének-zenegyakorlata a hazai ceciliánus mozgalom tartóoszlopa lett. Bogisich Mihály 1897-ben szervezte meg az ACV magyar ágát (Országos Magyar Cecilia-Egyesület); ez — mint Harmat Artúr írja — „a magyar egyházzenei talaj előkészítetlensége, a liturgia szépségei iránti csekélyebb fogékonyság és az intézőkörök közömbössége” miatt nem tudta Pécs példájának követésére bírni az egyházfőket (csak Kersch esztergomi karnagy buzgalma teremtett ott magas nívót); 1916-tól mégis volt az országnak egy Palestrina-kórusa, mely évtizedekig nagy hírű külföldi karmesterek keze alatt is megállta a helyét. Az OMCE-ben Járosy Egyházi Zeneközlöny-e tartotta a lelket, míg a 20-as években megerősödve, a Zeneművészeti Főiskolán Harmat által alapított egyházzenei tanszak és a harmincéves jubileumra rendezett zenei ünnep lendületével a következő két évtizedre a külföld figyelmét is felkeltő mozgalommá lett: a Magyar Kórus segítségével az egész ország egyházzenei életét megmozgatta, a gregoriánt és a klaszikus polifóniát, Kodály és tanítványai kórusait népszerűsítette. Bárdos, Kertész és Kerényi kiadványai korszakot nyitottak az iskolai és a vidéki kis kórusok számára (magyarra fordított Palestrina-, Lasso- és 16—18. századi karok, Magyar Cantuale 60 oldal gregoriánnal).

Werner Alajos Scholája a magyar karéneklés történetének legszebb gyermekhangjaival szólaltatta meg a 16. század mesterműveit; az Éneklő Ifjúság Kodály kórusain nevelkedett fel Bartóki; a rádióban egy fővárosi szerzetesgimnázium középkori hangversenyt adott gregorián és Perotin-, Machaut-művekből; Németországban „Hungaria docet” — kritikával tisztelték meg a magyar egyházi hangversenyt: a 30-as évek magyar egyházzenei eredményeiről ugyanazt mondhatjuk, mint fentebb az évtized kilátásairól: beláthatatlan fejlődés lehetőségeit veszítettük el.

A chicagói kongresszuson J. Chailley két szóban foglalta össze a liturgikus konstitúció lényeges rendelkezéseit: megőrzés és megújítás (114., 116. és 121. artikulus). Az első az egyház történelmi zenei kincseit: a latin nyelvű, közel kétezer éves gregoriánt és a többszólamúság ezeréves életének kiemelkedő alkotásait, a másik az éneklő-zenélő Isten-népet: komponistát, scholát, énekkart, organistát, zenészt és nem utolsósorban az éneklő híveket állítja egymás mellé.

Összetartoznak, mert égybefogja őket a liturgia közös célja: Isten dicsőítése és a hívek megszentelése.

A megőrzés megfelel a mai idők követelményeinek: mivel a mai ember nincs tisztában a mai zene értékeivel, szükségszerűen a századokon át érvényes és bevált zene felé fordul és annak ismeretében várja ki, hogy közben maga az idő tisztázza az ítéletet; a régi zenének tehát ma modern zene értelme van, ami eddig sohasem fordult elő, és amit nem szabad szem elől tévesztenünk. (Dobszay „forrászene”-ajánlása teljesen idevág.) Paradox dolog, hogy ezeket az alkotásokat éppen a klérus akarja sutba dobni, amikor pedig annyi hit és áhitat árad belőlük. A klérus nagy részének latinofóbiája tagadhatatlan, de nem mindig felel meg az igazságnak, hogy az egyenlő a „népakarattal”.⁹

A megújítás munkájában sokat jelentett az IKG modern zene felé tájékozódása. H. Schroeder szerint az új egyházi zene és a modern zene párhuzamai: a linearitás és a polifónia elsőségéből adódó feszültségi ívek gazdag diszszonanciái, szabad diszszonanciakezelés, szabadon lebegő hangzatvilág és szabad ritmusú képződmények; a funkciós dur-moll hangzatsrendszer kikapcsolása és a tonalitás kitágítása.¹⁰ A CIMS elnöke, J. Overath szerint a modern zenei technikák liturgiai alkalmasságát egy kritérium dönti el: a dallami koncepció. Minden liturgikus zeneművészet technikai középpontja volt és marad az Isten előtt imádkozó és éneklő ember.¹¹

A liturgiában a-nép tevékeny részvétele (*actuosa participatio*) az istentisztelet típusai szerint változó: népnyelvű enekes misében pappal és scholával, az utóbbi nélküli pappal és kántorral váltakozva maga tölti ki énekkel a szertartást; latin énekkari mise esetén az akklamációk és a Pater noster énekével és az énekkar zenéjére való figyelmes odahallgatással és beleérzéssel lesz aktív résztvevője az ünnepnek, mint ahogy az átváltoztatáskor Krisztus áldozatában akkor is részt vesz, ha mozdulatlanul, áhitattal odahallgatva, némán kapcsolódik bele.¹² A hívek pasztorális gondozásának feladata, hogy a liturgikus szövegek útján megértse a néppel: a külsőleges „tevékenység” az eucharisztikus ünnepelés átértése és az abban való elmélyedés nélkül még messze elmarad a zsinat által megkívánt „*participatio*” megvalósításától.

Jegyzetek: ¹P. Blanchard az *Osservatore Romano* 1983. szept. 30. számában — ²*Musica Sacra und Liturgiereform* (Kongressbericht Chicago-Milwaukee) Red. J. Overath. Regensburg 1968. 130. 1. — ³Internationaler Kongress für Kirchenmusik in Köln 1961. Kongressbericht, Red. J. Overath. Köln 1962. 81. 1. — ⁴J. Overath: Der Allgemeine Cäcilien-Verband. Köln 1964. 95. 1. — ⁵Kongressber. Chicago-Milwaukee, 172. 1. — ⁶Kongressber. Chicago-Milwaukee, 4. 1. — ⁷Overath: Der ACV, 92. 1. — ⁸Ph. Harnoncourt: Katholische Kirchenmusik vom Cäcilianismus bis zur Gegenwart, in: Traditionen und Reformer in der Kirchenmusik. Kassel-Basel-Tours-London 1974. 116–120. 1. — ⁹Kongressber. Chicago-Milwaukee, 185–6. 1. — ¹⁰Overath: Der ACV, 109: 1. — ¹¹J. Overath: Über die Bedeutung und Aufgabe der Kirchenmusikschule in unserer Zeit. Regensburg 1970. 6. 1. — ¹²C. E. O. Neill O. P.: Der theologische Sinn der „*actuosa participatio*” in der Liturgia, in: Kongressber. Chicago-Milwaukee, 113. 1.

Aki egyszer Bach muzsikájában hallgatott bibliai verset, már nem is tudja más ritmusban elképzelni. Annak, aki ismeri a Máté-passiót, szinte lehetetlen az utolsó vacsora betétszavait úgy idézni gondolatban, hogy hangsúlyban, nyújtásban, akarva-akaratlan, ne a bachi deklamáció hatna rá.

Albert Schweitzer

Rónay György

Bach

*Ki vont a világ bozótjába, ártó
hatalmak ellen bűvös kört, hogy ivén
belül a Rend szigorú mértanát
építse föl? Az ősvilág buja
termékenységét okos fegyelemmé
ki szervezte, hogy ami szétfutó
gazdagság volt, eltelve értelemmel
föltett céljára törjön s fölfelé
növekedjék, magát mind teljesebben
megvalósítva? Ki az Értelem?
Az Építész, ki légi ivein
mind följebb hágva tervez tornyokat
tornyok fölé, hangok csipkéiből
kőnél szilárdabb szerkezetbe szöve
a teljes létet?*

*Bach János Sebestyén
pálcája int, s a lábához juházott
mindenség az átszellemült anyag
boldogságával rákezd létezése
ujjongó kardalára az öröm
indázva zengő katedrálisában.*

ISTENI AJÁNDÉK

Hasznosak és fontosak az évfordulók. Ráirányítják figyelmünket a kultúrtörténet egy-egy nagy alakjára, alkalmat adnak arra, hogy megint felfedezzük őket, foglalkozunk műveikkel.

Bachnak nincs szüksége az ilyen centenáriumra. A Máté-passió 1829. évi feltámasztása egyben a nagy német mester feltámasztását is jelentette, s olyan diadalutat indított el, amelyről elmondhatjuk, hogy a feledésnek, a halálnak nincs hatalma felette. Azóta szüntelenül árad ez a csodálatos zene, függetlenül attól, hogy Bach-év van-e vagy sem.

A zene, mint minden más művészet is, nem önmagában, önmagának él, a befogadó, a hallgató ugyanolyan fontos, ha nem is az alkotás folyamatában, mint az alkotó vagy előadóművész. A zene a megszólalás pillanatában válik zenévé. Így újra és újra szembesülünk azzal a csodával, isteni ajándékkal, aminek a birtokában évszázadokkal később is gazdagon megajándékozottak lehetünk.

A csodának is vannak racionális tényezői. Bach esetében is hosszan sorolhatjuk ezeket a külső körülményeket. Induljunk ki a zene fejlődésének 17. század végi helyzetéből. Az európai zene ekkorra már jó néhány csúcstól bejárt. A gregorián több mint egy évezrede virágozik, kitörölhetetlen nyomokat hagyva minden zeneszerző alkotásán, akár a dallamvezetésben, akár a tökéletes formálásban. Bár a többszólamúság térhódításával a további fejlődés más irányba fordult, a gregorián gránittömbjei megmaradtak, és a 20. század zenéjére is hatnak.

A következő nagy csúcspontot Palestrina művészete jelenti. A vokális polifónia fejlődése olyan tökéletességre jutott, hogy ezt felülmúlni reménytelen vállalkozás volt a következő korok muzsikusi számára. Megint az új út, a más irány jelentette a megoldást. A hangszerek fejlődése kínálta az új lehetőséget. Az orgona kilép addigi szolgai szerepéből és a hangszerek királynőjévé válik. Eldönthetetlen kérdés, hogy a hangszer fejlődése inspirálta-e a muzikusokat, vagy az egyre igényesebb zene serkentette az orgonaépítőket a hangszer tökéletesítésére. A két tényező nyilván egymást segítette. Bach fellépésekor az orgona soha azelőtt, és mondhatjuk, azóta sem tapasztalt tökéletességgel, hangszépséggel várta megszólaltatóját.

Az orgonazene kompozíciós technikája viszonylag gyorsan, mintegy 100 év alatt érte el a bachi csúcstól. Frescobaldi, Scheidt, Sweelinck, Praetorius, Pachelbel, Buxtehude — hogy csak a legnagyobbakat említsük — művei készítettek elő az utat. A többi hangszer is ebben az időben tökéletesedett, így kialakulhattak a zenekarok.

Döntő szerepet játszott az egész korszak zenéjében a korál, a protestáns egyházi népének. A reformációnak ez a nagy ajándéka és élménye, a gyülekezeti ének intenzíven bekapcsolta a gyülekezet tagjait az istentiszteleti liturgiába. A mindenki által ismert, szeretett és énekelt koráldallamok feldolgozása (egy orgonamű, egy nagyobb szabású kantáta vagy oratórium keretei között) kapaszkodót jelentett a hallgatónak a mű megértéséhez, hiszen a dallam az ő kincse volt, a szöveget könyv nélkül tudta, így teljes figyelmét a zenei mondanivaló megértésére fordíthatta. A zeneszerzőt is inspirálta az adott, ismert dallam feldolgozásában az a célkitűzés, hogy a zene eszközeivel minél többet kifejezhet, azt is, amit a szöveg nem képes elmondani.

Zeneszerző és közönség kapcsolatának ideális helye volt a 18. század temploma, ahol vasárnapról vasárnapra találkozhattak egymással. A hallgató megismerhette, megszerethette orgonista zeneszerzőjének stílusát, dallamfordulatait, ismerősként üdvözölhette újonnan bemutatott műveit is, egy városban élt vele, mindennapi életét, gondjait is szemmel tarthatta. Ez az emberi kapcsolat bizonyára visszahatott a muzsikusra is. Az evangélikus istentiszteletek perikópa-rendszere lehetővé tette a legszorosabb együttműködést a lelkész és a kántor között is. A templom karnagya hónapokkal, sőt évekkel előre tudhatta, miről szól majd a prédikáció, vasárnapról vasárnapra készülhetett a legjobb odaillő zenével, a prédikáció alapigéjének megzenésítésével, és amit a prédikáció szóban elmondott, azonnal felcsendült a zene nyelvén is. Így vált az orgona a legideálisabb módon második szószékké.

A kiterjedt Bach család muzsikus tagjai Németország fejedelemségeiben a legkülönbözőbb zenei posztokon működtek. Ez az évszázados zenei tapasztalat Johann Sebastianban összegződött, és az ő génjeiben az elődök tehetsége hatványozódott.

Annak a kornak a muzsikusa a jelenben élt, nemigen érdekelte se a közeli jövő, se a múlt, de a kortársak zenéje sém kötötte le érdeklődését. Bach ebben is kivétel. Mohó érdeklődéssel fordult a múlt és jelen minden értéke felé. Bizonyítja ezt számos átírat, idegen témák feldolgozása, de mindezen túl zenéjének mindent magába foglaló monumentális épülete. Benne van a gregorián végtelen áradása, Palestrina muzsikájának — minden bonyolultsága mellett is — természetes rendje, a korál áhitata és a közösség hitelményét kifejező ereje, Schütz zenei freskóinak drámai hangja, a német népzene lüktetése. És végül — bár ez a terület látszólag igen távol áll tőle — ott van benne a még botladozó, de egyre erőteljesebben önmagát kereső és önmagára találó opera stílusa is.

Az alkotóelemek készen álltak, és ezekből Bach olyan szépséget, olyan egyiséget hozott létre, amely minden eddigit magába olvasztott, mégis valami újat, eddig soha nem hallottat eredményezett. Hogyan? — álmélkodunk. Ez az a pont, ahol nincs többé magyarázat a csodára. Ez az isteni ajándék, a tehetség, és az ennél is nagyobb ajándék, a hit.

1829 óta, a száz évig tartó Csipkerózsika-álmom után egyre növekszik a Bach zene népszerűsége. Mi a varázsereje, mi az oka annak, hogy nem lépett és nem lép fel egyfajta „telítettség”? Különböző korok különböző korú és világnézetű embere is meggazdagodik, megtisztul ennek a zenének a hatására.

A szakember, a muzsikus számára Bach a mindennapi kenyér. Mozart késői stílusát is például döntően befolyásolta a nagy lipcsei mester műveivel való megismerkedés, és Bartók *Zene ütőhangszerekre és celestára* című műve sem képzelhető el a *Kunst der Fuge* nélkül. A számtalan B—A—C—H témára írt mű, Bach-művek áthangszerelése, átdolgozása mind azt bizonyítja, hogy ez a zene mindenki számára ad valamit. A műveiből merített témákkal, motívumokkal, idézetekkel tele van a zeneirodalom, gondoljunk Schumann, Liszt, vagy éppen Alban Berg műveire. Valamilyen formában minden későbbi zeneszerző szellemi elődjének tekinti Bachot.

Az előadóművészek számára a mai napig a Bach-muzsika a zenetanulás próbaköve. Hangversenyműsorában a Bach-mű előadása a legnagyobb erőpróba; s ha technikailag van is nehezebb darab, a muzikalitást, a zenei ízlést egy Bach-fuga vagy szonáta előadásából ítélnék meg csalhatatlanul. Nem véletlen, hogy a legnagyobbak egyetlen napjukat sem tudták elképzelni muzsikája nélkül. Pablo Casals így ír: „Nyolcvan év óta mindig ugyanúgy kezdem el a napot. Nem gépies rutin ez, hanem lényeges része a napnak. Leülök a zongorához és eljátszom két Bach-prelúdiumot és -fugát. El sem tudom képzelni, hogy másként is kezdhetném. Olyan ez, mint a háziáldás. Nekem azonban mást is mond. Újra felfedezem vele azt a világot, amelynek örömmel alkotom részét magam is. Ettől a zenétől eltelek az élet csodájával, azzal, milyen hihetetlenül csodálatos dolog, hogy emberek lehetünk. Sohasem ugyanez ez a zene, soha. Minden egyes nap valahogy új, elképesztő és elmondhatatlan. Mert Bach olyan, akár a természet, akár a csoda!”

Albert Schweitzer az őserdőben is a napi munka után Bach-organaműveket gyakorolt: „a lipcsei Tamás-templom kántora így módon a maga részéről szintén hozzájárult az őserdei feketék kórházának felépítéséhez”.

Mit érez meg a közönség ebből a nagyon bonyolultnak tűnő zenéből? Aki boncolgatja, elemzi, megpróbálja a titkát kifürkészni, könnyen megrémülhet a félelmetes rend láttán. Itt a polifónia kérlelhetetlen törvényei szerint minden hangnak szerepe, funkciója, célja van, ahol nem helyettesíthető egyik hang a másikkal, és mégis, a laikus hallgató nem a szerkesztés bonyolultságát hallja, hanem azt a szépséget, ami a végeredmény, ami a célja ennek a konstrukciónak. Bachnak annyira anyanyelve volt a polifónia, hogy csak fűgában tudott gondolkodni. Ahogy Arány János írta önmagáról a Bolond Istókban:

„Mert (amin elbámulna Kant, Spinóza)
Észianszerűbb volt verse, mint a próza.”

Ahogy a mondabeli Midász király kezében minden arannyá változott, úgy vált Bach zenéjében a legbonyolultabb eszköz a legtermészetesebb kifejezési formává. S mert minden hangja mögött ott áll az átélt élmény, a hívő ember isten-élménye, ezért nő ez a zene a zeneirodalom legőszintébb vallomásává. A hallgató, akár zeneértő, akár egyszerű ember, megérzi, hogy olyan zeneszerző szól hozzá, aki a Szentírás szavait elsősorban, feltétel nélkül, önmagára vonatkoztatja, legyen az ujjongó dicséret, hálaadás, a mélységből kiáltás, vagy a „Legyen meg a te akaratom” kimondása. Passióiban nem elmondja Krisztus szenvedését — maga is ott áll a kereszttel mellett, ezért tudja hallgatóit is odavinni.

Az őszinte élmény gyümölcsei azok a motívumok, zenei kifejezési eszközök, amelyek aláhúzzák, magyarázzák a szöveg mondanivalóját. Nem egyszerűen arról van itt szó, hogy a szöveget valamiféle jelrendszer segítségével lefordítja a zene nyelvére. Ha csak erre volna képes a zene, akkor nem volna rá szükség. A dal- lam, ritmus, harmóniák, hangszerelés: a zene nyersanyaga itt más jelentést kap. A felfelé törő dallamok, mint a katedrálisok égbe törő csúcsai emelik a lelket a Teremtő felé, a lezuhanó motívumok a bukás plasztikus ábrázolói, az ujjongó ritmusok, a szívbe markoló harmóniák, a trombiták fényes ünnepélyessége, az oboák fájdalmas zokogása ott szólalnak meg, ahol a szó már kevés. Mindehhez a polifónia a többdimenziós zene hangzásélményét adja. Bach muzsikája a zene legsajátabb eszközeivel mondja el a szavakkal csak körülírható.

Az ökumenizmus területén is évszázadokkal előre mutatott. Akkor, amikor épp-hogy elnémultak a vallásháborúk fegyverei, a vallási türelem is fehér hollóként jelenik meg itt-ott, de közeledésről még szó sincs, Bach, a protestáns egyházi zene géniusza misét ír. Különös, de egyben szívet melengető tény, hogy a zeneirodalom legnagyobb miséjét lutheránus egyházzenesz írta, s ez a mű saját zeneszerzői tevékenységének is csúcspontja. Talán egyetlen szerző sem jutott el a mise szövegének olyan mélységű megértéséig, átéléséig és zenei megfogalmazásáig, mint a lipcsei kántor. Más ez a zene, mint a kantáták, passiók kifejezésben gazdag ábrázolása, mintha a mise szövegének hatására féltette volna az addig korálokra épülő, elsősorban a saját gyülekezetének szóló egyházi zenét. Ebben a hallatlanul koncentrált zenében már nem csupán Bach, hanem az egész emberiség könyörög a *Kyrie eleisontól* a *Dona nobis pacemig*.

A lipcsei polgárok nyilván nem sejtették, milyen nagy hírnév fogja övezni organistájukat, akiben talán csak a mindennapi gondokkal, gyermekeikkel és a saját gyermekeivel vesző tanárt, családapát látták. (Családi életének harmóniája is szinte példátlanul áll a zenetörténetben.) Valószínűleg Bach csodálkozott volna a legjobban, ha valaki megjósolja, a következő évszázadokban milyen pályát futnak be művei. Bár tisztában volt azzal, mekkora tehetséget kapott a Teremtőtől, zenéjével nem a maga hírnevét, hanem Isten dicsőségét akarta szolgálni. Alá-

írásában gyakran titulálja magát *Cantornak*, örökre megbecsülést szerezve ezzel ennek a szép hivatásnak. Partitúráin a „Jesu juva!” (Jézus segíts!) és a „Soli Deo gloria” (Egyedül Istené a dicsőség) mottót találjuk, kifejezve azt a félelmet, felelősségérzést, amely egy-egy művének megírásakor úrrá lett rajta, másrészt a megszületett mű igazi, legszebb célját.

Születésének 300. évfordulóján, majd az utána következő, a Bach muzsikával ünneppé varázsolt hétköznapiokon úgy felelhetünk meg legjobban a lipcsei kántor szándékának, ha műveit arra használjuk, amire szánta: Isten dicsőségére.

Máté-János

A TEOLÓGUS BACH

Johann Sebastian Bach életéről előbb olvastam, mint fő művei közül egyet is (Passiók, H-moll mise, Kantáták, Brandenburgi versenyek) hallottam volna. Az olvasmányemlékekből az rögződött kitörülhetetlenül bennem, hogy Bach 9 esztendősen édesanyját, 10 évesen pedig édesapját is elvesztette, 35 esztendősen korában temeti el első feleségét, élete folyamán 11 kiskorú gyermeke koporsója mellett kell megállnia, öregkorára pedig megvakul. Miért kellett Bachnak ennyit szenvednie? Hogyan tudta a csapásokat elviselni? Honnan volt mindehhez lelkiereje?

Később az a kérdés foglalkoztatott, hogy van-e összefüggés — és ha van, akkor milyen — a művészi alkotások esztétikai értékei és szerzőik, létrehozóik életpályája között? Johann Sebastian Bach esetében aránylag könnyű erre válaszolnunk. Az egész bachi életmű egy következetes teológiai gondolkodást bizonyít. Söderblom Nathan uppsalai érsek, századunk egyik első igazi ökumenikus harcosa szerint Bach az „ötödik evangélista”. Az evangélista szó a hagyományos értelmezésben az, aki Krisztus evangéliumát, azaz örömmüzenetét hirdeti, azonkívül, mint krónikás, Krisztus életét örökíti meg. De úgy is értelmezhetjük az evangélistát, ahogyan János írja evangéliuma elején: „Föllépett egy ember, az Isten küldte s János volt a neve. Azért jött, hogy tanúbizonyságot tegyen, tanúságot a világosságról, hogy mindenki higgyen általa. Nem ő volt a világosság, csak tanúságot kellett tennie a világosságról.”

Bach Krisztus életének úgyszólván minden eseményét megzenésítette, születésétől kezdve (Karácsonyi oratórium) haláláig (Passiók), s a kantáták hatalmas vonulatából kimerítő részletességgel megismerkedhetünk életével, tanításával. Ugyanakkor Johann Sebastian *Bach egész életműve tanúbizonyság a Világosságról.*

Mindezek alapján műveiből és életviteléből milyen teológiai igazságokat vonhatunk le?

1. Bach az Orgel-Büchlein címlapjára a következőket írta: „Orgonakönyvecske, amelyben az orgonajátékot tanuló oktatást kap arról, hogy miképpen dolgozzon ki különböző módokban egy korált, és ugyanakkor tapasztalatokra tesz szert a pedál használatában is, amit e korálok mindegyikében mint elengedhetetlenül szükségeset kezelünk. *Egyedül a legmagasabb Isten dicsőségére és a felebarát épülésére...*” Bachnál szó szerint kell értenünk, hogy teljes életünk istentiszte-

let. Más zeneszerzőknél többnyire a szakrális és a profán két külön világ más zenei hangvételt, eszközöket használnak. Nála a kettő ugyanabban a stílusban szólal meg. Világi műveiben is azon a zenei nyelven beszél, mint egyházi kompozícióiban. A Kávé-kantátában a 4. számú áriát (Ei, wie schmeckt der Coffee süsse) ugyanazzal a hangvétellel fogalmazza meg, mint a karácsonyi oratóriumban a 4. számú „Bereite dich, Zion, mit Särtlichen Trieben”, vagy a 15. számú, „Frohe Hirten eilt, ach eilet...” kezdetű áriákat. Nem volt arra szüksége, hogy zenei mondanivalóját vallásos formába burkolja, templomi atmoszférába helyezze, hiszen a musica sacra volt számára az anyanyelv, ehhez igazodnak világi kompozíciói is.

2. *Nagyon szerette családját*, nemcsak közvetlen környezetét, hanem a távoli rokonságot, az ősokeket is. Ötvenéves korában, 1735-ben összeállította a *Bach zenész család eredete* című családi krónikát, amelyben 53 „zenész Bachot” említett meg az ükapától kezdve (Vitus Bach) legkisebb fiáig (Johann Christian Bach). Ezt az „opuszát” másik fia, Philipp Emanuel Bach később kiegészítette. Tisztelte a kiterjedt rokonságban található volt komponisták munkásságát, összegyűjtötte műveiket egy *Altbachisches Archiv* című családi zeneszerzői gyűjteménybe.

A Bach családban ősi hagyomány volt, hogy az év egy meghatározott napján a népes rokonság összegyülekezett. Erről Bartha Dénes Bach-könyvében a következőket írta: „Az összejövetelek alkalmával leginkább zenével töltötték az időt. Minthogy a társaság csupa kántorból, orgonistából és városi muzsikusból állt, akik szinte valamennyien kapcsolatban álltak a templommal és különben is akkoriban még az volt a szokás, hogy mindent istenfélő módon kezeltek, így amikor összejöttek, először korált (vallásos népekeket) énekeltek.” Később tréfás dalokat, *quodlibet*-eket mutattak be egymásnak, nem egy esetben több szólamra is rögtönöztek. A családi zenés összejövetelek — az általános zenei kultúra hanyatlása miatt is — ma már csak vágyálomnak tűnnek. Az évenkénti rendszeres összejöveteleket érdemes volna feleleveníteni minden keresztény családban.

3. Bach — művein és életpéldáján keresztül — megtanít minket halálunk és mások halála keresztény-keresztényen elfogadására. Zeneszerzői munkásságában a *halál* témája és tematikája kiemelt jelentőségű. Nincs még egy zeneszerző, akinek műveiben az elmúlás, a halál, az örök élet alapvető kérdései — mennyiségi-leg is — oly súllyal lennének jelen, mint Bach műveiben. Már első kantátája (BW. 15.), amelyet 20 éves korában komponált, ebből a témakörből való (Denn du wirst meine Seele nicht in der Hölle lassen, — Mert lelkeket nem fogod a kárhozatban hagyni). A Passiókon kívül az összes, mintegy 200 ránk maradt egyházi kantátája is lényegében egyetlen centrális üzenetet közvetít felénk. Arra tanít bennünket, hogy a halál nem félelmetes, legyőzhetetlen hatalom. Bizakodva és reménységgel készülünk a halálra, mert szükséges és kikerülhetetlen állomás a Jézussal való teljes egység elérésének útján. Erről szól a Komm süsser Tod kezdetű éneke a *Geistliche Lieder*-ből, vagy a 161. számú, *Komm, du süsser Todesstunde* című kantátája.

A H-moll mise zeneszerzőileg legmerészebb, „avantgarde” része a *Credoban* az „et expecto”, amikor Bach 25 ütemen keresztül végigmegy szinte valamennyi hangnemen (a két legszélső távolság a-moll és esz-moll), kifejezve a várakozás nehézségeit, az elbizonytalanodás, a megtántorodás gyötrelmeit, mégis az egész rész megállás nélkül, attaca fut be a „resurrectionem mortuorum et vitam venturi saeculi”, minden kételyt és homályt eloszlató, trombitaszókkal zengő diadalénekebe, amely egyúttal igazolja a várakozás, a remény természetét is. Csak azért várhatjuk a holtak föltámadását és az örök életet, mert Krisztus értünk megfeszített, éreftünk szenvedett és eltemettetett (Crucifixus...).

4. Bach rendkívül alaposan ismerte a Bibliát. Nem egy kantátája szövegét maga állította össze bibliai részekből. Ilyen például a 106. számú *Gottes Zeit*, a „Drága kincs az idő, mit Isten földi létre adott” kezdetű kantátája, az *Actus Tragicus*. Mint majd minden egyházi kantáta esetében, ez alkalommal is korál fejezi be a művet. Alfred Dürr *Bach kantátái* című művében mesteri módon mutatja be, hogy a Bach által bibliai versekből, idézetekből összeállított kantátaszöveg milyen

szerves összhangban van a zárókorál egyes soraival. Ime, a legfontosabb részek (zárójelben a kantátaszöveg): 2. Korálstrófa: Akkor van az én időm és órám, amikor Isten akarja. (*Öbenne halunk meg a kellő időben, ha akarja*) 8. Korálstrófa: Ó Uram, taníts meg gondolnunk, hogy valamennyien halandók vagyunk. (*Ó Uram, taníts meg gondolni rá, hogy meg kell halnunk*) 10. Korálstrófa: Ha Isten akarja, kész vagyok békében elmenni. (*Békében és örömmel megyek el, Isten akarata szerint*) 16. Korálstrófa: Édes Istenemet szentől szembe fogom látni, ebben nem kételkedem, Örök boldogságban és üdvösségben, mely készen vár; Hála és dicsőség neki, mindörökké. (*Ma velem leszel a Paradicsomban . . . Glória, dicsőség, tisztelet és magasztalás várjon téged készen, Atya és Fiú Isten*)

Bach ránk maradt bibliája s az általa tett bejegyzések arról tanúskodnak, hogy mindennapi kenyere volt a bibliaolvasás. Tisztában volt minden megzenésített bibliai szó értelmével. Csodálatos zenei szimbólumrendszert fedezhetünk fel műveiben. Ha Krisztus keresztyéről komponál, akkor azt mindig a „keresztel” felémelt bővített szekunddal teszi és soha sem bé-vel leszállított kisterccel. (Például a Kreuzstab kantáta nyitó tétele: Szívesen támaszkodom Krisztus keresztfájára, mert az is Isten kezéből származik.) A kiáltás és gyötrelmet meg-megszakadó, lassan lefele ereszkedő motivummal fejezi ki. (A Kreuzstab kantátán kívül nagyon jó példa erre a H-moll mise Crucifixusa, amely egyébként azonos a Weinen, Klagen című 12. kantáta kórustételével!)

Ahol a megzenésített szöveg az életet tengerhez hasonlítja (talán Mt 9,1-re utal), ott a zene is kifejezi a hullámok mozgását. A Kreuzstab kantáta második tételében például úgy, hogy a cselló állandó hármashangzat-felbontásokat játszik, mely fölött szól az ének, de amikor a szöveg eljut ahhoz a ponthoz, hogy „ . . . akkor kilépek a hajóból”, a cselló mozgalmasság figurációs menete is megszűnik. Természetesen csak néhány kiragadott példát tudunk ez alkalommal megemlíteni, hogy érzékeltessük Bach páratlan szimbólumteremtő képességét és lenyűgöző bibliaismeretét.

Bach műveinek egyik legodaadóbb és legönzetlenebb magyarországi propagálója, Lichtenberg Emil írta 1912-ben, a Máté-passióról szóló tanulmányában: „Ahol nincs Bach-kultusz, ott valódi zenekultúra sincsen.” Az elmondottak értelmében s Lichtenberg gondolatmenetét követve állíthatjuk: ahol nincs magas fokú teológiai kultúra, ott igényes Bach-kultusz sem jöhet létre. Műveinek alapos ismerete viszont segít minket egy tág horizontú teológiai kultúra elsajátításában is.

Fasang Árpád

... És mi az, ami mindezt összetartja, ami vitathatatlanul egyetlen ember alkotásává teszi? A vallásos szellem. Bach számára minden zene vallás, a komponálás a hit megnyilvánulása, a zene-előadása pedig egyfajta istentisztelet volt. Minden hangjegyet egyedül Istennek ajánlotta. És ez *mind-egyik* művére áll, legyen az egyébként bármilyen világi célzatú is. A zenekarra írt *Hat brandenburgi versenyt* formailag a brandenburgi örgrófnak ajánlotta, de a hangokkal Istenét dicsőíti és nem az örgróft. Bármelyik csellószvitben vagy hegedűszonátában, a *Wohltemperiertes Klavier* valamennyi prelúdiumában és fűgájában Istenét dicsőíti.

Leonard Bernstein

MIT JELENT SZÁMOMRA BACH MUZSIKÁJA?

Nem tudom, mikor szerettem meg Bachot. Nem emlékszem rá, mint ahogy arra sem, mikor tanított meg édesanyám az első szavakra. Kisgyermek koromban a faszori evangélikus templomba jártunk, ahol az istentiszteletken Peskó Zoltán orgonált. Többnyire Bachot játszott. Így az orgona és istentiszteleti zene számomra egyet jelentett Bachhal. Amikor magam is orgonálni kezdtem, zenei *anyanyelvem* lett. Minden más zenét csak úgy tudok elhelyezni, hogy Bachhoz viszonyítom. Ide fordítom le, akár tudatosan, akár öntudatlanul. Ezen a zenei nyelven tudom magam igazán kifejezni, s akkor vagyok a legelégedetlenebb, ha Bach-játékom nem volt maradéktalan.

Ezzel a zenével élek naponta. *Mindennapi kenyérem* lett. Ha leülök hangszerem mellé, vele kezdem. A Wohltemperiertes Klavier egy-egy darabja, mint első harapás az ízes, mindennapi kenyérbe. Ez tesz képessé a további játéokra. Felfedi a technikai hiányt, egyenletessé szabályozza a billentést. Utána rendszerint nagyobb Bach-művet, egy korárelőjátékot vagy prelúdiumot játszom. Most kerülök igazán a helyemre. Ebben a közegben érzem magam otthon. Ha az előttem álló koncert műsorán más szerzők művei szerepelnek, és nincs időm Bachot gyakorolni, úgy érzem: hiányzik a mindennapi kenyér. Egy-egy ilyen koncert után örömmel térek vissza szeretett mesterem műveéhez.

Ez a zene számomra *rend és mérték*. Minden hang a helyén. Minden akkord előzménye és következménye fenséges harmóniai-logikai rendben. Az ütemek nem kalodái a muzsikának, hanem jelzései egy sokkal erősebb belső lüktetésnek, amely szívritmusszerűen viszi előre az életet. A nagy-egységek nem tűnnek végleteknek, a kicsik jelentéktelennek. Minden akkora és olyan, amilyennek lennie kell. Nincs az, hogy „lehetett volna hosszabb”, vagy hogy „jobb volna rövidebben”. Bach művei magukban hordozzák a mértéket, amely nemcsak a maga, hanem úgy tűnik, minden zene léptéke is egyben. A témákban és a feldolgozásban megnyilvánuló rend is fegyelmez. Mikor régi mestert játszom, a kis szakaszok elkalandozásra, a miniatűrök színezésére csábítanak. A romantikusok előadásánál a magam temperamentumától fűtöttebb-feszítettebb érzelmvilágot kell megszólaltatnom. Az avantgarde zenénél, úgy érzem, sokszor túl kell lépni azon a határon, amit szükséges fegyelemnek érzek. Mikor Bachot játszom, minden a helyére kerül. Léptéket ad muzsikának, gondolatnak, érzelemnek.

A vele való foglalkozást nem lehet megenni, mint ahogy a jól választott élet-hivatást sem. Mert számomra Bach muzsikája *életprogram*. Nem csupán abban az értelemben, hogy minden orgonaművét eljátsszam. Hanem abban az értelemben is, hogy egy-egy művével sohasem készülök el tökéletesen. Csak a koncert napja jön el, amikor eljátszom, de a művel való foglalkozás, munka folyik tovább. Minden életszakaszomban mást fedezek fel benne. Más tempót tartok jónak, más artikulációt, más hangzást. Kottámban a regisztrációs bejegyzések négy-öt évenként változnak. Velem együtt élnek és érnek a művek. Egy-egy előadás felvételéről pontosan követhető, milyen voltam akkor. Olyan, aki úgy érzi, hogy mindenre képes, vagy olyan, aki viaskodik, mert utat nem talál. Vagy mint aki már lehiggadt, megnyugodott. A művek soha nem kopnak meg, mindig mást, mindig újat jelentenek számomra.

Irigylem a csillagászokat. A mindeenségbe tekintenek, feltáru előtjük annak csodálatos rendje és végtelensége. Irigylem az orvosokat, mert az emberi test ezer szervének nagyszerű összmunkáját figyelhetik meg. Irigylem az atomfizikusokat, mert a fantasztikus parányban a nagy egész alapsejtjeit fedezhetik fel. Az általuk érzett csodálatot és *teljesség*-élményt én a Bach művek elemzésekor élem át. Lenyűgöző, ahogy a szólamok egységgé szövődnek egy-egy fűgán belül. Milyen nagyszerűen teljesekek ciklikus művei: a Wohltemperiertes Klavier két kötete, a Goldberg-variációk, a Klavierübung III. része, a Kunst der Fuge, vagy

a monumentális H-moll mise katedrális! Onkéntelenül eszembe jut a 8. zsoltár. „Mi az ember, hogy megemlékezel róla? ... Dicsóséggel és fönséggel koronáztad. Hatalmat adtál neki kezéd műve fölött.” Így adta Isten a hangok világát Bach kezébe, hogy abból olyat alkosson, amely magán viseli a Teremtő tökéletes alkotásának jegyeit. Micsoda az ember, hogy ilyen képességekkel ajándékozza meg a Mindenható?

Ahogy a csillagász, az orvos, az atomtudós a maga területén csodálhatja Isten alkotó bölcsességét, úgy mutat számomra Bach életműve Isten végtelen szeretetére és ajándékozó jókedvére. Tökéletes világot adott nekünk a hangok szférájában is, ahonnan boldogságot és hitet meríthetünk.

Trajtler Gábor

A BACH CSALÁDBAN NŐTTÜNK FEL

A *gyermekeknek írta-válogatta J. S. Bach* címmel a Magyar Rádió a Bach-év minden hónapjában műsort sugároz az ifjúságnak. Sorra veszi a híres „Kottás-könyvecské”-t a „Notenbüchlein für Anna Magdalena Bach” (1725) kis Menüettjeit, Polonézzeit, Indulóit, majd végigvezet a Kis Preludiumok, később a Két- és Háromszólamú Invenciók során, közben elbeszélve Bach gyermek- és ifjúkorának történetét: az élet- és a remekművek termékeny áradásának históriáját.

A sorozat létrejöttén munkálkodva mindig eszembe jut az az embertől emberig, nemzedéktől nemzedékig kialakult családi kapcsolat, amelynek eredményeképpen valósággal kései tagjai lehettünk a Bach-családnak, minden idők egyik legjobb pedagógiai módszert alkalmazó zeneiskolájának ...

Jómagam a Baján és Kalocsán zeneiskolát alapító Recska Ilona zongoraóráin szívtam magamba Bach zenéjének tiszteletét. Segítőársunk Bartók Béla volt, aki ujjrenddel és előadási jelekkel látta el a kezdők kis darabjaít. Később eszméltem rá, hogy ő is a nagy „B” betűsők sorába emelkedett, akik — akárcsak Beethoven vagy Brahms — életük végéig tisztelői voltak a lipcsei kántornak.

Mikor feltárult előttem a nagy Bach-művek világa, Schumann fiatal muzsikusoknak szánt zenei házi- és életszabályai igazolták boldog érdeklődésemet:

„Játszd szorgalmasan nagy mesterek fűgáit, és elsősorban Johann Sebastian Bach műveit. A WOHLTEMPERiertes Klavier legyen mindennapi kenyered. És akkor derék muzsikus leszel, minden bizonnyal.” (Keszi Imre fordítása)

És középiskolás koromban engem sem került el a bűvös hang, amely Schumannnt is megragadta:

„Ha elmégy egy templom előtt és orgonaszót hallasz kiszűrődni, siess be és hallgass. S ha olyan szerencséd van, hogy magad is az orgonapadba ülhetsz, próbálkozz meg kicsiny ujjaiddal és telj meg ámulattal a zene e mindenhatósága előtt.” (Keszi Imre fordítása.)

Mire zeneakadémista koromban Schumann B—A—C—H fűgáit orgonálhattam, már értettem a zeneszerző felismeréseit arról, hogy a mesterek miképpen nyújtják kezét egymásnak, legyőzve az idő és a tér határait.

1948-ban Bárdos Lajos átadta a Budapesti Kórus vezetését Forrai Miklósnak. Az új karnagy bemutatkozó koncertjén Bach: *Magnificatját* is énekeltük, Bartók

Cantata Profanája mellett. A Bach-mű előadás előtti pillanatban a bariton szólamban mellém állt a régi karnagy, hogy az őrsgévtáást közkatonaként is megpecsételje. Nem lévén kotta a kezében, természetes mozdulattal nyújtottam feléje a magamét. „Köszönöm — megpróbálom fejből...” mondta Bárdos udvariasan. És végigénekelte fejből. (Ha úgy tetszik: könyv nélkül, kívülről; vagy franciásan: szívből...)

Legutóbb Beethoven IX. szimfóniájának Örömodáját vizsgálgatva a schilleri nyolcadfeles trocheusi-sorok elődeit kóstolgattam, Szabolcsi Bence nyomán. Róluk mesélve Bárdos leemelte a polcra a jegyzetektől tarkálló Bach-korál kötetét és megkért, hogy dúdoljam el a 362. számú korált. „Werde munter, mein Gemüthe...” (1642-ből). Megdöböntő a vers és a dallam lüktetésének hasonlósága. Bach, úgy látszik, rászolgált Beethoven szentenciájára: „Nicht Bach: Meer sollte er heissen!”

Három évtizede vezetek ifjúsági hangversenyeket a Zeneakadémián. Megfigyeltem, hogy a Bach-művek előadásakor hogyan viselkedik az ezres ifjú hallgatóság. Mindig úgy tapasztaltam, hogy ennek a zenének a szerkezetessége, adott esetben monotematikájú sodrása ellenállhatatlan erővel ragadja magával a gyerekeket. A távolodó — általános és középiskolai — tanítási évek legszebb élményei közé soroljuk az ünnepélyes alkalmakat, amikor a *Máté-passió* gyermekkórusaként énekelhettük az Operában, az Erkel Színházban, a Zeneakadémián vagy a szegedi Fogadalmi Templomban, Békéscsaba, Nyírbátor műemlékeinek boltívei alatt. A kettős zenekar, a nyolc szólamban hömpölygő kettős kórus fölött zengeni a népének egyszólamú ezüst trombitaszavát: ez minden gyerek számára életre szóló zenei élmény lehetett.

Az orgónahangversenyek országsszerte vonzzák az ifjúságot. A vonzás központi mágnes: J. S. B a c h. Orgonaművei hervadhatatlan frissességgel mutatják fel a matematika és a poézis fantasztikus találkozásait. A tudomány előcsarnokaiba lépő középiskolás ifjúság talán éppen ezt a hangvételt, ezt a közlési módot érzi magához közel állónak. Mintha csak újraélné a háromszáz kilométereket gyalogló lüneburgi gimnazista szomjúságát a jóra és szépre, amelynek végül ő lesz hirdetője késő századokra.

Lukin László

... Egy valamiről természetesen nem szabad megfeledkeznünk: Bach elsősorban vallásos muzsikus volt és az is marad. Muzsikája olyan szorosan, olyan erősen összefüggött énjének belső vallásos centrumával, hogy nemcsak a zene egyes témákba és egyéb zenei képletekbe való formai tagolásának szabott határt, hanem abban is megakadályozta, hogy a földi valóság teljességét — ellentétben kortársával, Händellel, és még inkább a későbbiekkel — zenében kifejezze. A benne levő Magasztossal való szoros kapcsolata, ami másnál nyilván kimerültséget, lankadást, önmaga idő előtti elemésztését eredményezte volna, Bach számára egyre megújuló és fokozott erő forrása lett. Ezért látjuk benne mi, maiak a legnagyobb muzsikust, a zene Homéroszát, akinek fénye bevilágítja az európai zene egét, és akit — bizonyos értelemben — máig sem múlt felül senki.

Wilhelm Furtwängler

KÖLTŐ NAGYCSÜTÖRTÖKÖN

Dsida Jenő verseinek margójára

Erdélyben történelmi sorsvállalás a költészet, a magyar költőnek egyszersmind hitvallónak kell lennie. A nemzetiségi irodalom létrehozásának éveiben ilyen hitvalló volt a legtöbb írástudó; komoly tanárok, az élet peremére szorult, volt megyei tisztviselők, tudós lelkészek buzdították helytállásra és közös munkára a reményvesztett erdélyi magyarságot. Dsida Jenő egyénisége elűtött a történelemmel viaskodó hitvallókétől, ő nem a végzettel kívánt pereskedni, egyszerűen énekelni akart: a természetről, a szerelemről, az ifjúságról, mint a késő romantikusok. Úgy érkezett az irodalomba, akár egy kamasz-angyal, mámoros ifjúsággal, lobogó szökén, telve lelkesedéssel és önbizalommal. Érdemes felidézni a képet, amelyet Áprily Lajos rajzolt róla: „Tizenkilenc éves volt, mikor Szatmárról Kolozsvárra utazott s bekopogtatott az *Ellenzék* irodalmi mellékletének szerkesztőségébe. Téli vagy télies idő lehetett, mert zsinóros Bocskai-kabát volt rajta. Karcsú, csinos jelenség volt, nyílt, kedves arca üdítően s szinte mosolyogtatóan gyermeki. Elfogultsággal küzdött, amin nem is lehetett csodálkozni: olyan irodalmi tekintéllyel ismerkedett meg a sivár szerkesztőségi szobában, mint Kuncz Aladár, akinek elismerése és biztató szavai nagy barátja korai haláláig kísérték fejlődésében.”

Kora ifjúságától arra készült, hogy költő legyen, s ennek érdekében szelid eréllyel hiúsította meg családjának más irányú terveit. 1907-ben született Szatmárnémetiben, apja mérnökkari tiszt volt a közös hadseregben. Gyermekkorát beárnyékolta a háború: apja orosz hadifogságba került, nagybátyja, akitől keresztnevét kapta, elesett a galíciai harcmezőn. Családjá tönkrement, hazatérő apjának polgári foglalkozás után kellett néznie, az Erdélyi Katolikus Státus tisztviselője lett. Budapesten, Beregszászon és szülővárosában végezte tanulmányait, már diákkorában jelentek meg versei Benedek Elek népszerű gyermeklapjában, a *Cimborában*. 1925-ben, szülei akaratát követve, a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be, tanulmányait azonban nem sikerült befejeznie, helyettük mind gyakrabban szerepelt az erdélyi magyar lapokban verseivel, más írásaival. 1927-ben az igen népszerű irodalmi folyóirat, a *Pásztortűz* technikai szerkesztője, 1931-ben Császár Károly irodalomtörténész mellett társszerkesztője lett, 1934-től haláláig a *Keleti Újság* belső munkatársa, egyszersmind a Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Lapok* kolozsvári tudósítója volt. Írásai ezekben a lapokban, illetve az *Erdélyi Helikonban* jelentek meg. 1928-ban Debreczeni László rajzaival adta közre *Leselkedő magány* című verseskötetét, 1933-ban Gy. Szabó Béla illusztrációival a *Nagycsütörtököt*, végül 1938-ban, már halála után, *Angyalok citeráján* című kötete jelent meg. Egyetlen kisebb könyve jelent meg még életében: 1933-ban Nagyváradon a *Magyar karaván Itálián keresztül* című útirajz, amely az *Erdélyi Lapok* által szervezett római szentévi zarándoklat eseményeiről ad beszámolót. Válogatott verseit 1944-ben Rónay György rendezte sajtó alá, ezt követve, 1958-ban, *Tóparti könyörgés* címmel Áprily Lajos, 1965-ben *Arany és két szavakkal* címmel Katona Tamás, 1966-ban Bukarestben *Versek* címmel Szemlér Ferenc, 1974-ben Kolozsvárott *Versek és műfordítások* címmel Láng Gusztáv, 1980-ban *Válogatott versei* címmel Jékely Zoltán, végül 1983-ban *Osszegyűjtött versek és műfordítások* címmel Szokolczay Lajos jelentette meg költői műveit.

A fiatal költő szerepet vállalt a nemzetiségi irodalom mozgalmaiban: tagja volt a helikoni íróközösségnek, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, titkára az Erdélyi Katolikus Akadémiának és a PEN Club romániai magyar tagozatának. Költészetének fejlődésében különösen a Helikon eszméi és irodalmi nézetei játszottak szerepet. Dsida Jenő is azok közé tartozott, akik elfogadták a saját feladataira találó nemzetiségi irodalom „transzszilvánista” nézeteit, illetve „nyugatos” irodalomszemléletét. Az első alkalommal 1926 nyarán Kemény János báró marosvécsi kastélyában összegyűlt erdélyi magyar írók kötetlen munkaközösséget alkottak, tevékenységüket nem fogta össze sem szervezet, sem közös ideológia. Nem dolgoztak ki alapokmányt, ügyrendet és működési szabályzatot, összefogásuk szervező ereje a közös küldetés és a közös felelősség, „tagsági igazolványuk” a vécsi házigazda közel két évtizeden keresztül minden nyáron elküldött baráti meghívólevele volt. Kölcsönösen jól ismerték egymást, általában közvetlen módon érintkeztek, erős írói szolidaritást tanúsítottak egymás iránt, így alakítva ki a közös munka, akár a baráti vita iratlan szabályait és hagyományait. Erdély legtehetségesebb és legnépszerűbb magyar írói gyülekeztek a marosvécsi hársak alatt: a költők közül Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Bartalis János, az elbeszélők közül Kós Károly, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Karácsony Benő, Tabéry Géza, Szentimrei Jenő, Tamási Aron, Kacsó Sándor, a fiatalok képviselőiben Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Asztalos István, Balázs Ferenc és Dsida Jenő, aki 1929-től kezdve vett részt rendszeresen a Helikon munkájában. A marosvécsi íróközösség „koalíciós” keretek között működött, jól megfértek körében a katolicizmus és a protestantizmus hívei, vagy ha az erdélyi magyar irodalom politikai szinképe szerint rendezük őket, a konzervatív reformerek, a liberálisok, a radikális demokraták vagy a „népi” gondolat elkötelezettjei. Egyetlen közös eszmét vállaltak: az „erdélyi gondolatot”, amely a kisebbségbe szorult magyarság nemzeti kultúrájának védelmét, az erdélyi történelem szabadelvű hagyományainak fenntartását és az erdélyi népek: magyarok, románok és németek békés együttműködését jelölte meg követendő eszmények gyanánt. Ezt a gondolatkört a Nyugat irodalomszemlélete egészítette ki: a Helikon írói az alkotó munka szabadságát kívánták, s esztétikai, illetve erkölcsi értékek révén akarták megerősíteni a nemzetiségi sorban élő erdélyi magyarság öntudatát, támogatni kulturális felemelkedését. Ezeket az eszméket képviselte a fiatal Dsida Jenő költészete is.

Hamar megszerezte a népszerűséget és az elismerést, ifjú költőként a játék elemi örömeivel merült meg a versek világában, valósággal lázba jött, ha egy szokatlan képre, frissen csengő rímre talált. Mégsem volt igazán boldog, mintha a mulandóság fiatalos érzésénél valami sötétebb és nehezebb szomorúság szegte volna kedvét. Korai költészetében mindegyre az elmúlás képzetei jelennek meg, valami állandó félelem szövő át az expresszionista szabadvers kötetlensége szerint áradó láza sorokat. A háborús évek családi gondjai, az Erdély sorsát eldöntő történelmi változások bénító közhangulata mellett mindennek személyes oka is volt: a szívbetegek örökös szorongása, amelyet egy fiatalon elviselt súlyos betegség oltott a költő lelkébe, verseibe. Dsida Jenő maga is sejtette, hogy nem lesz hosszú életű, s a cigarettával, feketekávéval mérgezett szerkesztőségi életmód is még inkább aláásta gyenge egészségét. Korai költészetét az elmúlás csendes szomorúsága hajtja át, s ezt a szomorúságot a magányosság érzése mélyíti el. Embertársaitól kér segítséget, remélni azonban már mit sem remél:

*Jó emberek, ne hagyjatok elesni
gyöngén, reszkető innal,
á'okkal piros, fiatal ajkamon —
Emberek! Emberek!*

*Kiáltásomra fülledt sötét a válasz,
senki sem felel.*

(Itt feledtek)

Életét már fiatalon bevégeztnek érzi, s egyelőre nem a megváltás bizalma, inkább valami sötét félelem tölti meg szívét:

*Kiönt medréből a köd,
elnyeli a sugarakat,
előnti a tornyokat,
templomok, házak nincsenek,
az anyám sem mosolyog,
keringő, szédült zuhanás
van a szívem helyén.
S a tetőn, bolondságok fölött
két kitért kart mereszt
egy hívogató, fekete,
borzalmas kereszt*

(Apokalipszis)

A fiatal szívnek azonban még nagyok a tartalékai, a korai versekben elpanaszolt otthontalanság után Dsida Jenő lassanként védő és nyugtató menedékre talál: a szerelemben, a természetben és a költészetben. Életének delén írja nagy-szerű bukolikus költeményeit, két epikai elemekkel átszőtt lírai remekét: a *Kőborló délután kedves kutyámmal* és a *Miért borulták le az angyalok Viola előtt* című népszerű költeményeket. Az előbbi játékba feledkező tavaszi hexameterekből épül, s szinte a reneszánsz önfeledt játékosságával fejezi ki a természetben megújulást kereső lélek boldog örömét, az utóbbi szerelmes ujjongás, amely merengő érzésből és szelid erotikából fon tündéri koszorút egy leány homloka köré. A bukolikus ihletés általános volt a harmincas évek fiatal költői között, Radnóti Miklós, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Vas István, Takáts Gyula és Jékely Zoltán is a természeti idillben kerestek menedéket, a köröttük mindinkább kibontakozó történelmi és szellemi válság elől. A költészet Múzsája „menekülő Múza” ekkor, a természet és az idill feledtető békéje kínál oltalmat, igéri egyszerűsmind a humánus értékek megőrzésének lehetőségét. Dsida Jenő természeti és szerelmi idillje is az emberi élet elemi értékei mellett tesz vallomást; a Violát ünneplő „csodálatos történet” azt kívánja igazolni, hogy „a fájdalomnál erősebb a jóság”, a tavaszi kőborlásról írott „lírai riportnak” pedig az egyszerű öröm ad fénylő derüt:

*Szép dolog élni, kutyuskám. Szembe haladni a széllel,
ázni, ha bús zivatar vág, megszáradni, ha nap süt,
szánon siklani, míg a pihék csillogva csapongnak
s vattacsomóként ülnek vállamon és a tenyőkön.
Nagyszerű elcsavarogni, bolyongani, menni örökké,
így lézengeni, mint most, gondtalanul lütyörészve,
így ballagni, kutyástul, erős nagy örömmel a szívben,
s mondani himnikusan: Csodaszép, csodaszép ez az élet,
semmi se múlja felül.*

A szerelmi himnusz és a lírai riport a természet tündöklő dolgait jelöli meg, ez a természet azonban más, mint egy évtizeddel korábban az avantgarde költők pásztori vidéke: egyéni arculata van, meg lehet határozni térben és időben, a mappán és a történelemben. Ahogy Vas István és Zelk Zoltán jellegzetesen pesti, Weöres Sándor és Takáts Gyula jellegzetesen dunántúli tájakat rajzol ki verseiben, Dsida Jenő természeti idilljeinek erősen erdélyi színezete van. Valósággal megnevezi a Kolozsvár környéki tájat, a kéklő Árpád-csúcsra, a kristályvizű

Szent János-kútra, Kolozsmonostor lágyan hajló, zöld dombjaira hivatkozik, mintegy rejtetten tesz vallomást a szűkebb haza iránt érzett ragaszkodásról. Pedig sohasem tartozott azok közé, akik Erdély címerével akarták volna hitelesíteni költészetüket, a szülőföld szeretete és az iránta érzett hűség inkább titkos vízjelként ütött át a verseken. Ez a vízjel válik mind nyilvánvalóbbá élete végén, midőn az elviselhetetlenség fokozódnak az erdélyi magyarság terhei. A kolozsvári költő ekkor — a kisebbségi megpróbáltatások napjaiban — írja fájdalmas zsolttárát: a *Psalmus hungaricus*t, amely korábbi költészetének merengő és játékos dallama után a közösségi hűség és a történelmi felelősség szigorú morálját szólaltatja meg. Azt a hagyományos hangot idézi fel, amelyet a török pusztítással viaskodó egykori énekes: Kecskeméti Vég Mihály ütött meg, amely Kodály Zoltán fájdalmas magyar zsolttárában zengett két országvesztő háború között. Hitvallást tesz szétszört népe mellett, egységre szólít, hangos szóval akarja a történelem közönyös erőit megállítani:

*Ulj ide, gyűlj ide, népem
s hallgasd, amint énekelek,
amint a hárfa húrjait,
teszült idegem húrjait
jajgatva tépem,
ó, népem, árva népem! —
— dalolj velem,
mint akit füstös lángokra szitottak
vérszínű, ösetét, nehéz, fanyar borok,
dalolj velem hörögve
és zúgva és dörögve,
tízmillió, százmillió torok!
Énekelj, hogy világgá hömpölyögjön
zsolttárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele
s Európa fogja be fülét
s nyögjön a borzalomtól
és örüljön bele!*

Fellebbezés ez a zsolttár: a történelemhez, az európai népek közösségéhez, az elfülő kiáltás, a kihagyó lélegzet mindazonáltal arra utal, hogy a költő aligha reménykedett a közös sebek-örvoslásában. Élete alkonyához a megmásíthatatlan végzet gyötrelmes tudatával érkezett el, úgy látta: minden elvégzetett.

Reményeit egy történelem fölött létező igazságosságba helyezte ezért: rövid életét végigkísérte a megváltás hite és drámája, az a bizonyosság, hogy zaklató kérdéseire a létnek egy magasabb rendjében kaphat majd választ. Dsida Jenő „angyalok citeráján” játszott, igazi „poeta angelicus” módjára tudta megszólaltatni az égi zenét. Költészetének korábban éppen ez a szólama volt a legnépszerűbb: a *Chanson az őrangyalhoz*, a *Vidám kínálgatás keresztényi lakomán*, a *Jám-bor beszéd magamról*. Ezekben a verseiben „angyalok motoznak”, az égi fények között egy természetfeletti bukolika tündéri játéka, a túlvilágot ugyanaz az idilli derű szövi át, mint az egyszerre légies és földies szerelmi költeményeket. Az angyalok a költő személyes ismerősei, ájtatosságaiknak rokkó bája van, régi költői hagyományt idéznek, Csokonai Vitéz Mihály Cupidóit és tündereit:

*Csak áll az ember. Vajon milyen lehet a béke
örök országa, túl, túl? a nyugalom vidéke
e vékony és törékeny, finom üveglapon túl:
s képzeletében ott jár mozgó, fekete pontul
ultraviola völgyben, hol a távoli térség*

*egyetlen muzsikáló, lilába folyt fehérség,
ahol dagadva szunnyad a langyos, esti, drága
hó hermelineje, pelyhek lélegző puhasága,
ahol az égre tagyva, alig-alig rezegve
madarak szárnya terped — s bő, halványkék mezekbe
öltözve, lassú lépttel, nem lankadó tagokkal
arkangyalok bolyongnak boldog hajadonokkal.*

(Február, esti hat óra)

Szépek és őszinték ezek a költemények, a keresztény költő igazi hangja mégsem bennük szólal meg, inkább azokban a versekben, amelyek a megváltást keresik, a megváltás művében kívánnak személyes részt vállalni. Dsida Jenő az „imitatio Christi” drámaiságát ismeri fel, s a túlvilág fényében tündöklő szentek és angyalok mellett fel tudja idézni a krisztusi áldozat mélységét is, azt a szenvedést és megaláztatást, amely végül a megváltáshoz vezet. *Krisztus* című versében a „neobarokk” vallásosság naív képzeit utasítja el, a szenvedő Krisztus drámai alakját állítja olvasója elé:

*Krisztusom,
én leveszem képedet falamról. Torz
hamisításnak érzem vonalait, színeit, sohase
tudlak ilyennek elképzelni, amilyen itt vagy.*

...
*Én sok éjszaka láttalak már, hallgattalak is
számталanszor, én tudom, hogy te egyszerű
voltál, szürke, fáradt és hozzánk hasonló.*

...
*Megtépett és színehagyott
ruhádon vastagon ült a nagy út pora,
sovány, széltől-naptól cserzett arcodon
bronzvörösre gyúlt a sárgaság, s két
parázsló szemedből sisteregve hullottak
borzas szakálladra az Isten könnyei. —*

A megváltás és az áldozat drámájának hasonló szemléletéről tanúskodnak a *Húsvéti ének az üres sziklásir mellett*, valamint az *Út a Kálváriára* című versei is. Ezekben a költeményekben a kereszténység ősi, ugyanakkor korunkbeli felismerései, a szolgálat és az önfeláldozás „teológiájának” gondolatai jelennek meg. Olyan gondolatok, amelyek a mi korunk keresztény irodalmából ismerősek, hadd utaljak csupán Pilinszky Jánosra, akinek egy 1963. november 25-i keltezésű jegyzetében az imént idézett Krisztus-vers eszmeiségéhez egészen hasonló gondolkodással találkozunk: „Megrendítő Isten arcán a változás, amikor lehajol értünk. Főnséges tartózkodása fölfoghatatlan drámába csap át, melynek kohójában a legsúlyosabb kérdések izzanak — a bűn, a szabad akarat, Isten mindenhatóságának, Jézus megtestesülésének és áldozatának titkai. E naptól fogva: Atyánk, áldozati bárány a neve. Egy közülünk. Sőt: aki a legelesettebbet befogadja házába, Őt fogadja be. Így siet segítségére képzeletünknek, hogy kire gondoljunk, amikor rágondolunk? Az éhezőre, a szomjazóra, a mezítelenre.”

Dsida Jenő költészetében is az áldozatnak és a megváltásnak ez a „fölfoghatatlan drámája” nyilatkozik meg, ő maga is át akarja élni ezt a drámát, meg akar vele küzdeni. Különösen *Nagycsütörtök* című verse mutatja ezt, az a költemény, amelyben saját sorsát — a kisebbségi magyar költő sorsát — az áldozatvállalás keresztény erkölce szerint értelmezi. Költészetében több alkalommal is visszatér a nagycsütörtöki virrasztás motívuma, a krisztusi szenvedéstörténetnek ez a mozzanata azonban korábban nem kapott személyes értelmezést, mondhatnám így is: igazi lírai erőt. A *Nagycsütörtökön* című vers — a szóban forgó költemény

közvetlen előzménye — valójában szerepvers, a költő a magára maradt, a szenvedő Krisztus helyébe képzeletben magát:

*Testvéreim, tanítványaim!
Égignyúló kemény kereszten
holnap megölnék engem!
És ti alusztok, mélyen alusztok!*

A valamivel később keletkezett *Nagycsütörtök* viszont már minden ízében személyes vallomás, amely a súlyos történelmi gondokkal küzdő, magányos erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világítja meg. A vershelyzet nagyonis köznapi: a Kolozsvárra visszatérő költő a székelykocsárdi vasútállomáson — a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mindig úton lévő, fáradt székelyek töltenek meg — várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában valami emberi szóra, közeledésre, együttérzésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és győtrődésének értelmét: az áldozat misztériumát. A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapi kopár székelykocsárdi váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább a krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata ilyen módon kap valóban „nagycsütörtöki” értelmet: akiknek a mostoha sorsát a szíven viseli, azok álomba merülten magára hagyják, neki mégis vállalniá kell a terheket. A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos angyala ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét s érkezett el maga is a hitvalló-költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg.

Dsida Jenő válogatott, jórészt kiadatlan írásainak gyűjteménye ősszel jelenik meg a Vigilia-könyvek sorozatban.

Tűz Tamás

Bedeszkázott Paradicsom

*Visszafelé szalad a szál a rokkán
őskelta mámor visszanez a bárd
eukaliptuszok illata csorog rám
a kerengőn Junipero barát*

*megkezdődhet az egyetemes gyónás
sorra veszem tudok amit tudok
és emlékezem mint a halban Jónás
oltárra vitt áldozati tulok*

*miért csinálod? — szól a hang belülről
miért? mit? — megdöbben ten kérdezem
míg reng a szikla és a víz is füstöl*

*jól bedeszkázott Paradicsomomban
a berkenyén hintázik ép eszem
csípőig záporozó hajam hol van?*

Teremtő láz

*Kint már sötétedik villódzó lándzsahegy
a felhők lepléből ha kibújik egy csillag
leselkedő szemem lopva utána megy
mert ott és mindenütt már tégedet gyanítlak*

*hát így van ez szüntelen mozgás szemvetés
a folyton-folyvást nyüzsgő egek tengerére
örökös küzdelem igen ellenvetés
saját erőmből szállok s ereszkedem térdre*

*a világ közepén tudok örülni még
ha megtalálalak birtokomba betáblázlak
meghódítom az élő s holt anyag szívét
lassúdó vérembe lopom teremtő lázad*

EGY ÖREGASSZONY EMLÉKÉRE

Az öregasszony konyhájában elromlott a gázbojler. Ha megnyitotta a csapot, a bojler belsejében nem lobbantak be a kékes lángok, a csapból hideg víz folyt.

Néhány napig kísérletezett, hátha elmúlik a baj. De nem történt semmi. Egyik reggel, amikor mosogatni akart, olyan jéghideg víz folyt a kézfejére, hogy ujjába görcs állt és neki kellett dőlnie a konyhaszekrénynek, mert a szorítás fölszaladt egészen a szívéig.

Délután bekopogott a szomszédékhöz és megkérte őket, hogy telefonáljanak szerelőért. A szomszéd megkínálta egy kis süteménnyel, az öregasszony a tálca széléről vett egy darabot, de azt sem ette meg, hanem eltette estére, vacsorára.

A szerelő másnap délután csöngetett be. A hibás konyhai bojler gyorsan megjavította, aztán körbejárta a lakást, megnézte a szobát, kipróbálta a fürdőszobai gázbojlert, elvette a konyhaasztalra kikészített száz forintot. Köszönt és elment.

Éjszaka az öregasszony felriadt. Nem tudta, hirtelen mitől ébredt fel, feküdt az ágyban és hallgatózott. A lakásban csönd volt. De mégis, maga sem tudta, miért, nyugtalannak érezte magát. Felvette papucsát, köntösét, és elindult a konyhába, hogy igyon egy pohár vizet. Az előszobában megállt. Furcsa, kesernyés szagot érzett. A gáz, gondolta, szivárog a gáz. Ijedten állt a sötét szobában. Villanyt sem gyújtani, félt, hátha robban. Óvatosan visszament a szobába és lefeküdt az ágyba. A szagot ott nem érezte, de ez nem nyugtatta meg. Arra gondolt, hogy azért nem érzi, mert kezd hozzászokni az orra. Imádkozott egy keveset a sötétben, így aludt el.

Másnap ismét bekopogott a szomszédékhöz. Elmondta, hogy mi történt az éjszaka, és megkérte a férfit, keresse meg azt a szerelőt. A szomszéd megígérte, aztán bocsánatot kért az öregasszonytól, mondván, most nem ér rá, vendégeket várnak.

A következő nap délelőttjén megjelent a szerelő. Az öregasszony elmondta, hogy nem tudott aludni, a szerelő nevetett és azt mondta, hogy csodálatos dolog az emberi megérzés, de félni felesleges, a szivárgás nem olyan veszélyes. Gyufával járta körbe a falon futó gázvezetéket. A fürdőszobában egy helyen aztán mégis talált valamit. A gyufa nyomán kékes láng gyulladt a csövön. Ezt a csövet ki kell cserélni, mondta a szerelő, de ez nem megy rögtön. Most tömítést csinálok rá, az eltart egy darabig. És fűtyült, miközben a szürkés kócot tekerte.

Az öregasszony, mielőtt lefeküdt, megnézte a csövet. A cső végén, a hajlatnál ott volt a kóc, a levegő tiszta volt, semmi szagot nem érzett. Kicsit mosolygott magán, aztán lekapcsolta a villanyt, és elment lefeküdni.

Éjszaka különöset álmodott. Egy tágas réten állt, és vele szemben, a rét tulsó oldalán, egy fa árnyékában, bő fehér ingben ott állt a meghalt ura.

Ő nem szólt hozzá, megfordult és lement a patak partjára. A férfi meg csak állt a fa alatt és nem indult el utána. Aztán végül ő intett a férfinak, mire az visszaintett és elindult felé a napsütötte réten át. De ahogy az ura közeledett, úgy vált az ő mezítlén lábán hidegebbé a patak vize. Mire odaért, ő nem érezte a lábát. Felnézett a férfira, az lemosolygott rá. Mesz-sze, a férfi háta mögött egy gyerek szaladt a réten át. Kezében botféle sötét valamit szorongatott. Nézd, mutatta az urának, nézd, hogy szalad.

Egész nap az álmán gondolkodott. Aztán eszébe jutott, nemrég, éppen a boltból tért haza, a ház előtt egy csapat gyerek álldogált. Egy fekete macskát kerestek. A macska beszaladt az egyik parkoló autó alá. A gyerekek körülterdepelték a kocsit, és az egyik a nála levő súlyos vascsővel benyúlt a macska után. A gyerekek nevettek. Aztán a macska váratlanul előugrott, véresre karmolt egy felé nyújtott kezet, és eltűnt az egyik kapualjban.

A bojler most rendesen működött. Később meg akart fürödni, vizet engedett magának a fürdőkádba. Mikor a kád megtelt, és az öregasszony bement, hogy elzárja a csapot, ismét megcsapta orrát a kesernyés szag. Sarkig kitarja a fürdőszobaajtót és csak hosszabb idő elteltével mert visszamenni. Nyitott ajtónál fürdött, és miközben háttal az ajtónak a kádban ült, olyan érzése támadt, hogy valaki áll az előszobában.

Este, lefekvés előtt visszamerészkedett a fürdőszobába, Újra érezte a szagot. Közelebb ment a csőhöz, óvatosan vett lélegzetet. Aztán ijedten kihátrált. Sietve becsukta a fürdőszobaajtót.

Korán feküdt le. Az ágyban váratlanul olyan kimerültség tört rá, szinte átmenet nélkül elaludt. Éjszaka ismét felriadt. A szobába is bejutott a szag, gondolta elkeseredetten, pedig rácsuktam a fürdőszobaajtót is. Felkelt, becsukta az előszobába nyíló ajtót. Mielőtt visszafeküdt volna, szelöztetett a szobában. Az ablak alatt valaki felnevetett az utcán.

Másnap reggel bekopogott a szomszédékhoz. A szomszéd megígérte, hogy felhívja a gázgyárat és jól megmondja nekik. Délben ott volt a szerelő. Az öregasszony elmondta, mit csinált az előző, fiatal férfi, megmutatta a konyhai bojler, a fürdőszobai csövet. A férfi bólogatva követte, megvizsgálta a csöveket, az illeszkedéseket. Nincs itt semmi szag, mondta és elvette a pénzt a konyhaasztalról.

Miután a szerelő elment, az öregasszony bement a fürdőszobába, hogy meggyőződjék, nincs mitől félnie. Magára húzta a fürdőszoba ajtaját, megeresztette a meleg vizet és leült a kád szélére. Nem érzett semmit, a levegő tiszta volt. Már maga sem volt bizonyos, hogy valaha is érzett valami szagot. De mikor néhány perc elteltével visszament a fürdőszobába, hogy elzárja a bojler, újra ott volt a szag. A levegőben gőz gomolygott, a kádba hangosan zubogott a víz. Mogszédült. A kád peremébe kapaszkodott.

Éjszaka furcsa, sziszegő hangra ébredt. Ömlik a gáz, gondolta féltalomban, a fürdőszobában ömlik a csőből. Aztán maga sem tudta, hogy, elaludt. Ismét álmodott. Egy vályogfal előtt álltak az urával. A férfin a zöld kabátja, magas szárú bőrcsizma, fején szürke, széles karimájú kalap. Az ura nevetett. Ide nézz, mondta, és a kezében levő villával, a fal egyik repedéséből hosszú kigyót rántott elő. Ő állt, nézte a villa ágán tekeredő, fényes kigyót. A férfi nevetett. Aztán egyszer csak felé lendítette a villát, és mire ő észbekapott, a kigyó a nyaka köré tekeredett. Sikoltott, arra ébredt fel.

Másnap nem kelt fel az ágyból. A kigyón gondolkodott. Tudta, megtörtént dolgot álmódott, csak nem az ura, hanem az apja dobta nyakába a kigyót. Sikló, nevetett az apja, nem bánt. Vagy nem is dobta, csak ő félt ott a falnál, hogy bármelyik pillanatban dobhatná? Olyan rég volt, már nem emlékezett.

Reggel érezte a szagot a konyhában. Aznap nem mert benyitni a fürdőszobába.

Délután átment a szomszédékhoz és elmondta, mit érez a levegőben. A férfi megcsóválta a fejét, de azért rögtön telefonált a gázszerelőért.

Másnap két férfi csöngetett az öregasszony ajtaján. Az egyik a konyhában kérdeztetett és jegyezte be egy noteszba az öregasszony válaszait, a másik keréken guruló készüléket húzott maga után és méréseket végzett a lakás helyiségeiben. Mikor végeztek, némán összecsomagoltak és egy papírt irattak alá az öregasszonnyal. Nincs mitől félni, mondta végül az egyik férfi, és kezét az öregasszony vállára tette. A lépcsőházban a szomszéd beszélt a férfiakkal.

Utána két napig nem érezte a gázszagot. Délután lement a szomszéd utcai boltba, tejet vett, kenyeret. A boltban egy férfi kiabált az eladóval, az vonogatta a vállát, aztán sarkon fordult és eltűnt a raktárban. A férfi odaállt az elfüggönyözött raktárajtó elé és várt. Az utcán kompresszor zajongott, bontották a kövezetet. A távolban piros trolibuszok sorakoztak az út szélén. Áramkihagyás, mondta valaki a bolt előtt. Rossz a vezeték, mondta egy másik. Valahol mentő szirénázott.

Késő délután az öregasszony elbóbiskolt a konyhában. Mikor felébredt, hallotta, hogy a fürdőszobában a csapból folyik a víz. Bement, hogy elzárja, pedig nem emlékezett, hogy nyitva hagyta volna. A fürdőszobában olyan erővel csapta meg a szag, hogy visszatámolygott az előszobába. Ott megállt. Töprengeni kezdett. Sehogy se tudott visszaemlékezni, mikor felejtette nyitva a csapot. Állt tanácstalanul, kezét a mellére szorítva.

Este a fürdőszobában még mindig folyt a víz, ő már a konyhában is érezte a szagot. Kinyitotta az ablakot, bejött a hideg, de nem használt. Bemenekült a szobába. Ott megnyugodott, nem érzett semmit. Ült az ágya szélén és hallgatta a fürdőszobában folyó víz csobogását. Most még a kád oldalának verődik, gondolta.

Bekopogott a szomszédhoz. A férfi nevetett, amikor elmondta neki, mi történik odaát. A felesége átjött vele, bemélt a fürdőszobába, aztán azt mondta, hogy elzárta a csapot. Hívta az öregasszonyt, jöjjön át vacsorázni hozzájuk. Az öregasszony nem ment. A nő megígérte, hogy később még átnéz, nem történt-e valami baj. De aztán nem jött.

Az öregasszony lefeküdt. Feküdt a sötét szobában és hallgatózott. A lakásban csönd volt. Felkelt, hogy közelebb menjen az ajtóhoz, hátha onnan hall valami gyanús neszt a fürdőszoba felől. Ahogy megállt az ajtó előtt és félig kinyitotta, az előszobából beáradt az ismerős, kesernyészag. Nem képzelődöm, gondolta, ha képzelődnék, mindig kellene hogy érezzem. Visszaigyekezett az ágyához. De a szag már nem tágitott, és a szobában is érezte. Testét kiverte a verejték. Állt az ágy mellett és hirtelen szomjas lett. De nem mert elindulni.

Ült az ágy szélén és meghalt urára gondolt. Látta, ahogy a folyóparton üldögél, vagy ahogy a nyulketrecek előtt áll az egyik szomszédal. Aztán, ahogy benyúl a ketrecbe, előhúz egy nyulat, magasba tartja és gyorsan tarkón csapja. Mindig kihívta őt ezekre az ölésekre, aztán megvetően

odadobta a nyulat a lába elé. Viheted, mondta, nem fáj már neki semmi. Ő felemelte a döglött nyulat, ujjaival érezte a testmeleget a puha szőr alatt.

Úlve aludt el az ágy szélén.

Álmában a fürdőszobában állt, az ajtóban az ura támaszkodott. Ment felé, de az nem várta meg, rácsukta az ajtót és elment.

Ismét felriadt.

Szomjas volt, ki kellett mennie vízért. Felállt, lassan odament az ajtóhoz és kinyitotta. Nem vett levegőt, hamar átvágott a sötét előszobán és bement a konyhába. Kapkodva ivott néhány kortyot, megtöltöfte poharát és elindult visszafelé. Az előszoba közepén váratlanul kifogyott tüdejéből a levegő. De nem mert lélegzetet venni. Megszédült. Meg akart kapaszkodni a fogasban, de jobb kezében ott volt a vizespohár. Bal kezével ke-reste a falat, de ez túl messze volt tőle. Elesett.

A szomszéd másnap reggel talált rá. Az előszoba kövén feküdt és hal-kan nyöszörgött. A kórházban combnyaktörést állapítottak meg. A hideg kötől és a sok fekvéstől tüdőgyulladást kapott. Az orvosok, a kórházi nővérek szerették, alig volt vele baj. Két hét múlva, egy kedd délelőtt halt meg.

Bisztray. Ádám

Vonzáskör

Szervátiusz Jenőnek

*Iramló szarvasod a futásban mozdulatlan,
mocsár felett a foncsoros éjben, felvetett agancsán
gyújtatlan gyúlva kilencágú gyertya ég.
Eltűnik és előkerül hulló levél mögött játszik,
ahol nagy a sötétség, előttem jár és világol,
nappal sose látom,
csonkolt körtefának öltözik a kezten,
feszül és ugrik, vizes agyagon árválkodik.*

*Íme, iramlík a fában, szelíd késed amit végre megalkot,
hiszed, a szálas, szárgz deszkából
e látott világ látomássá váltható.
Ügyes remény, otthonos szeréncse kell hozzá.
Én, kit származás szerint a szégyen eléget,
nem tudok faragni,
mindig a magam kezét vágom meg,
a véremmel mocskolom össze a tiszta művet.*

KUKORELLY ENDRE VERSEIRŐL

A *valóság édességéről* sosem lehettek illúzióink — a História éppúgy beleteszi a maga keserű piruláit, mint a személyes lét üzemzavarai.

Kukorelly Endre kötetének már csak azért is szerencsés és találó a címe, mert versvilágában és hangjában van annyi hökkentő, jóllehet szordinóssá csitított és mélyebb áramlású eredetiség, hogy az édesség poklának, és a pokol édességének új és friss hátterét világítsa meg.

Nemzedéktársai közül talán ő figyelmeztet a legmarkánsabban az egyszerűsége, az abszurd idill és a provokálóan nyilvánossá tett, sőt a neveltségességig fokozott védtelenség nélkülözhetetlen távlataira. Sürgetően fontosnak ismeri fel a fellegjáró gondolatok korszerű árleszállítását, a pátosz lemészárlását, az érzés és érzelmek intim kicsontozását, az idolkörűli ködoszlatást.

S teszi ezt mindvégig úgy, mint aki eltökélte, hogy „szelíd motorosként” bög-nizik a mindennapok nyílt és álcázott tankjai, lövészárkai, és az annyi gonddal föllógatott mézesmadzagok között.

Altalánosítva úgy is fogalmazhatnánk, hogy hangvételében és versvilágában — mutatis mutandis — egy egész nemzedék villantja elő a maga „tétlen” radikalizmusának tisztán megóvott vízjeleit — anélkül, hogy közben kothurnust öltve akarna érvelni vagy éppenséggel diktatorikusan állítani valamit.

Ehelyett csupán sejt, ráérez és sugalmaz — autonóm esendőséggel.

Beleszöve mindebbe a felelősségteljes komolytalanságot, a tényeket maskarázó blaszfémiát.

Miközben a szomorú bohócok biztonságával sikerül neki ott is rálelni az igazság áhítatára, ahol a felületes szem és figyelem esetleg csak egy bicsaklott humor-fosztlányba, elkapott röhejbe-mosolyba, az ironia groteszkjébe vél beleütközni.

Mindezekből következik, hogy verseinek legtöbbjét pengeélesre kimunkált együgyűség lengi át, méghozzá olyan desztillált töménységgel, hogy belső és külső valóságunk megcsúfolt és megtiport tényei szinte familiáris bőséggel találhatók meg benne.

Az említettek természetesen sommázó címszavai csupán egy lehetséges elemzésnek — ami talán meg is haladná már a kompetenciámat. Így a továbbiakban is csak rövid villanásokra vállalkozom.

Például annak a banális kiemelésére, hogy ez a költészet — akarva és akaratlannul is — *költői*.

Úgy értem ezt, hogy a szó legegyszerűbb és legrangosabb értelmében lírai sugárzása, megemésztettsége és megszenvedettsége van. Afelől azonban már nem vagyok meggyőződve, hogy egy ilyen lehetőség, illetve dicséretféle nem hangzik-e kissé kompromittálóan manapság. Ugyanis a legfrissebb költészeti kihívásokkal kapcsolatos emelkedett félreértések meglehetősen rossz hírbe hozták az úgynevezett líraiságot. Úgy mond, inkább idejétmúlt külön az, mint röptető szárny ama úton, mely a költészet táguló világegyetemébe vezet. Még a kívülálló is érzékeli, hogy a „berkekben!” milyen szemellenzősen naiv versengések és hierarchizálási manipulációk folynak az avantgarde, a neoavantgarde, a pusztán modern-modernista, valamint a tradicionális formációk s hangvételek képviselői és csoportjai között. Mindenesetre a szándékok és törekvések kiélezett különbözősége számos olyan tanulsággal jár, ami éppenséggel kapóra jön, hogy bizonyos félreértések helyébe a sajátos funkciók biztosabb felismerése kerüljön.

Ezt szeretném egy kicsit világosabbá tenni.

Próbáljunk elképzelni egy olyan alkotói éghajlatot, a kísérletezésnek olyan világát és szenvedélyét, melynek kiélése során elgondolkoztatóan világlik ki, hogy bizonyos szabadjára engedett automatizmusok, valamint egy rejtjeles-rejtvényszerű összefüggésekkel operáló tudatosság formációinak milyen meglepő az azonossága.

Vajon ellentmondás ez? Nem hiszem.

Feltehetően azért van ez így, mert a tudatosság — abbeli igyekvésében, hogy túllépjen önmagán — végre is nagyon kis eséllyel tud lényegszerűen többet és mást produkálni, mint egy bármilyen mélyről jövő automatizmus ugyancsak rejtjeles-rejtvényszerű kaleidoszkóp-mechanikussága.

Ugyanis mindkét esetben — a módszer öntörvénye folytán — hiányozni fog (vagy csak csonkán érvényesülhet) a *tétként is bedobott személyesség* semmi mással nem helyettesíthető aurája és atmoszférája.

Vagyis az a *megszólított személyesség*, melyet sem a szervező-szerkesztő tudatosság, sem a tudatmélyi anonim áramlás nem semlegesíthet már s nem béníthat le.

Természetesen a személyesség ilyen szerepe nélkül is születik és születhet esztétikai inzultus — de ez inkább ahhoz az izgalomhoz, majd elnyugváshoz lesz hasonlatos, mint ami akkor fog el bennünket, amikor egy rejtvénynek nekigyürkőzünk, majd végül megfejtjük. A rejtjelesnek-rejtvényszerűnek valóban ez az egyetlen és nagy pillanata, mely szintén nem pótolható mással: pontosan azt az esztétikai-műélvező inzultusalkalmat biztosítja, amire képes, s ami a funkciója is. Ez a funkciója, és nem más.

De vajon lehet-e kallódóbb, funkciótlanabb valami a megfejtő számára, mint egy megfejtett rejtvény?

Az emelkedetten naiv, harcias és elfogult félreértések általában ott kezdődnek, mikor ezt a sajátos, korunkba valóban mélyen gyökerező funkcióteljesítést szektás nagyvonalúsággal mindjárt abszolutizálni is akarják.

Holott nyilvánvaló: merőben másról van szó, ha valami a *megszólított* személyesség lírájából képes kibontakozni.

Az ilyen esztétikai inzultus és objektum mindenekelőtt *egy valójában soha meg nem fejthető evidencia*: azaz, pontosan ellenkezője a rejtvénynek, a kalkulált rejtvényszerűnek. Csodája és funkciója éppen abban áll, hogy mindig újra rá tud venni, el tud csábítani: gyürkőzzünk neki, s kísérsük meg újra a megfejtést.

Úgy is mondhatnám: reverzibilis esztétikai inzultusként funkcionál. A reverzibilitása pedig mindig új játszma, miután a reményt nem kielégíti, csupán igéri.

Kukorelly pontos önismerettel tájolja be magát, mikor így ír: „ezekkel a szavaimmal mit csinálók / egymás mellé másolom, sorokat formálok velük / Törékeny műremek / Szívesen megbontom a mondatot / lássuk mennyit bír el / lássuk hogyan csuklik össze // egymás alá másolom a közérzetünk / lássuk mennyit bírunk el / és hogyan csuklunk össze *műremegve*”.

Aki ilyen mörkálva végzi el a módszertani vivizsekciót, és sem önmagától, sem ezoterikus-hermetikus gondolatoktól nincs megvesztegetődve és meghatódva: az bizonyára alkalmatlan is, hogy előlegezett teóriák szektás rabja legyen. Aki így szól, az sokkal inkább figyelő-lírai műszer és figyelő-szenvedő-lírai tárgy egyszemélyben. Olyan valaki, akivel a világ és a dolgok érző-lélegző módon tudnak elkeveredni, és ő is azokkal.

Ahogy netán egy ómódi lírai költővel esik meg az ilyesmi — vagy egy holnapival, holnaputánival. De mondhatnék száz évet is; vagy főbbet.

Kukorelly Endre

Mi indul finoman

Senki sem kerüli ki a gyémántot
Ragasztja össze valaki
halmozza felnéz rá és jaj
talán felolvadok

A rendező melyik. Milyen dísz
Mi az hogy meglapulni
Sikeresen lapulni meg: mi az
kaland? vagy koldulás?
törpe növésű más?
más mert boldog minden csak boldog
senki sem kerüli ki ezt

senki sem kerüli ki a gyémántot
Az életet becsukták. Bekotorták
Betartok. Szünet. Ehhez már nem értek itt
Távol egy pici köd van
ez a szorongás egészen
az égnek egy rejtélye ez
uralkodik kiválik messze van és ragyog: hagyjuk tehát
hagyjuk hadd legyen ilyen távol
Talán csak volt. Most derüsen me
gy. Bűvöli
elringatja. A többi mind

egyformán tökéletes
Bárcsak görög volnék most
akkor azt mondanám: teljesen
isteni módon az

'A vele utazók pedig némán álltak'

Akkor a fáradtság furcsán lecsap
dús államvédelem ez röpke pátosz
Lelők leülök és lelöködöm
Majd sorra kerülsz ne félj ne remélj
sorra vesznek téged is ne kiáltozz-

Azért jöttem hogy veled társalogjak
e forgatagból kiálltam Uram
Messze vagyok mégis egyszerre ér el
minden ami elől elfordulok
hogy bokraidban eldugjam magam

S így legtávolabb oly közel vagyok
nézegetnek megfognak megdobálnak
e néma állványzat is lengedez
s csattog

mert repülnek fontos tárgyak
Magam köré rakom
vágy

zengzetek

itt lerakodok
berendezkedek

Valami színezüst

Valami színezüst nyílás
átsüt rajta a színezüst
Valami teátrum van ott
Az ember teátrális

mozdulatainak gyűjteménye
Egy finoman díszített autópálya
Körben a karámban színes állatok
Ő és ez a növényzet szertehányva

A kerítésen kívül és belül a
levegő csaknem éppolyan hideg
A kerítésnél összegyűlik a nép
A veszély kicsi a szögek rövidek

SILENTIUM

IV. Gyümölcsóra

I.

A természetek ebben is különböznek. Van, aki a gyümölcsöt a legjobban reggeli előtt kedveli, van, aki ebéd végén, uzsonnára vagy vacsorára. Az én gyümölcs-óráim reggeli után fél órával kezdődik. Télen rendes körülmények között alma, ha jól megy, dióval, ha még jobban megy, mézzel is. Nyáron, ami éppen érik, a cseresznyétől a naspolyáig. A nagy bőség ideje június vége, néhány elkésett szénfekete cseresznyeszem együtt van a szamócával, a meggyel, a ribizkével, az egreszel, a málnával, a barackkal, az őszibarackkal és a búzakörtével. Kilénc. Ilyen ünnep még augusztus, amikor gyümölcsóráim műsorán a ringló, a szilva, az alma, a körte, az őszibarack, a szeder, a szőlő, a dinnye, a mandula szerepel. Reggeli után fél órával a kertbe megyek és körülnézek. Egy-két szem, fél fűrt, csakhogy a gazdagságot növeljem, néha vérpirosra érett édes paradicsomot szedek, esetleg nagy húsos paprikát. Van úgy, hogy ténylegesen egész órát eszem így, nem sietek, leülök, bámulok és valamin gondolkodom.

Gyakran eszembe jut Novalis, aki azt mondja, hogy a vad fán a virág illatozik, a szelid fán a gyümölcs. Igen sokszor Wordsworth valamelyik sora. Vagy Keats. Tegnap Rudolf Pannwitzet olvastam. Azt mondja, hogy amit a test tart, az tartja a testet. Pont gyümölcsórára való gondolat. Szőlővel és almával és mandulával elég jól megalapozom magam. Jól tartom őket s ők jól tartanak engem. Szolid bázis.

Ma reggel arra gondolok, hogy érettnék lenni annyi, mint megkétveződve fiatalnak lenni. Az eredeti egyszerűbb és szebb. Reife ist doppelte Jugend. Minden érett gyümölcs ezt bizonyítja. Íme, az őszibarack. Sárga húsa van, az egyik oldala krapplakkvörös, a másik narancs. Kihívó és kívánatos. Megérni annyi, mint duplán fiatalnak lenni. És érettnék lenni a legnagyobb, mondja Shakespeare, ripeness is all. Semmi sem fiatalabb, mint az ilyen kacér gömbölyűség. Közben már régen a muskotályszőlőt szopogatom és hozzá mandulát harapok, de a fűben mellettem piros alma és két csodaszép szem szilva.

Gyümölcs? A fa beváltja azt, amit virágával ígért. Megvalósult. Az utolsó csep-pig. A gyümölcsóra számomra hieratikus aktus. Tiszta esszenciákat szívok fel és arra gondolok, hogy a materialistáknál jobban csak a spiritualistáktól irtózom. A borzalom test nélkül élni. De az irtózat megrontott testben élni. Ha a test a gyümölcsöt tartja, a gyümölcs tartja a testet. Ez jó. És arra gondolok, hogy az egészségről milyen bárgyú fogalmaink vannak. Azt hisszük, ha jól ki vagyunk hívva, egészségesek vagyunk. Ez csak a kövér állat. Valódi egészségünk sokkal inkább abnormitásainkban van, mintsemhogy animális egészségünkben. Nem okos, aki nem bolond egy kicsit, és nem egészséges, aki egy picinykét nem beteg. Úgy értem, ahol az ember beteg, szenvedélye ott van. A betegségben a létezés magasabb hőfokon ég. Ez az, amit láznak hívnak. Ez a mámor. A szellem jelenléte. Mert, ahogy Böhme mondja, ahol a szellem a legmélyebben szellem, ott mámor. Verzückung ist das Wesen des Geistes. A szellem nem hideg és nem ész és nem józanság és nem okosság, mégcsak nem is értelem. Ha a szellem mélyen és igazán és valódi szellem, ott önkívület. Akkor egészen rajtam kívül vagyok. Ez a nyelv. Ezt az önkívületet a pirospozsgás és kihízott állati egészség nem ismeri. Baromi józanságban él. Az ilyen egészségből, köszönöm, nem kérek.

Igazi gyümölcsórára való gondolat, fejemet az egészség új megfogalmazásán töröm, mialatt a körtébe harapok. Mindjárt életrendet kezdek építeni tiszta, ke-

vésbé tiszta és tisztátalan ételekből. Teljesen tiszta és így hieratikus étel a kenyér (búza, rozs), a dara, a rizs, a méz, a tej, a bor, a vaj, az olaj, a gyümölcsök közül főként az alma, a szőlő, a dió, a cseresznye, a narancs, a citrom, a saláta, a hagyma, a paradicsom, a paprika. Kevésbé tiszta már a krumpli, a répa, a kukorica, a tök, az uborka, a tojás, a hal, a mák, a cukor, a sajt, a sör. Tisztátalan táplálék mindenféle hús, bab, borsó, zsír, pálinka.

Most nyáron igazán könnyű. Fő táplálékom a paradicsom, a paprika, a hagyma olajban, és a kenyér. Aztán a rántott leves. Ó, ha költő lennék, legszebb versemet a rántott leveshez írnam. Olajban enyhén pörkölt fehér liszt, köménymag, forrás-víz és só. Ha kenyeret aprítok bele és utána két almát eszem, egészséges vagyok. De ódát írnék a tejbenrizshez is. Almakompóttal és mandulával. Teám kakukkfűből és mentából készül. Olajban pirított kenyeret kell hozzá enni fokhagymával. De a mézes-vajas kenyér se rossz. Télen sokkal nehezebb. Babot, húst, répát, krumplit kell enni. De a gyümölcsórán mindig van alma. Jó lenne egyszer a világ minden népében élő almamitoszt összegyűjteni, a paradicsomi almától Páris almájáig és a Csipkerózsika almájáig. Egyszer valaki álomban az élet vizét megkóstoltatta velem. VilágoSPIROS, híg, pezsgő, savanykás, egészen enyhén sós íz volt. Olyan, mintha egy pohár tengervízbe egy alma levét öntötték volna.

Azt hiszem, az egészség fogalmát előbb-utóbb tisztázni kell, nem az orvosoknak, hanem a költőknek és a gondolkozóknak. Az orvostudományra ebben a kérdésben nem számíthatunk. Amit a klinikákon egészségnek tartanak, annak fertőtlenítőszaga van. Mi lenne, ha egy szép nőt megcsókolnál és szájából szublimát párologna? Az egészség nem steril. Az egészségnek gyümölcsillata van, olyan mint a muskotályszőlő, a fekete hamburgi, a 'muscat otonel. Leginkább az alma, akár a kanadai ranette, a belle-fleur, a kálvil vagy a jonatán.

Az életszentség tudománya az ételek hierarchiájának végleges kiépítésével kezdődik. Mózesre és Hermes Trismegistosra és Manura és Orpheusra lenne szükségünk, hogy ezt a hierarchiát törvénybe foglaljuk. Henochról mondják, hogy az emberiséget új ételekkel ismertette meg. Amíg étrendünk rossz, arra, hogy életünk rendeződjék, nem számíthatunk. S amíg személyes éltünk rendetlen, nem számíthatunk arra, hogy világunk nagy bajai eltűnjenek. A tilalmak hiábavalók. Az elvek még hiábavalóbbak. Nem lehet pacalt enni és ugyanakkor tisztán élni.

Azt hiszem, hogy a legfontosabb a test rehabilitálása. Mindenki tudja, mi a testetlenség borzalma. De nem ismerek embert, még nőt sem, akinek testi léteben ne lenne rossz lelkiismerete. Az ételt megtagadja, vagy zabál. Esetleg a kettőt együtt. Tisztán és nyugodtan enni, ahogy például az ember a nagy könyveket olvassa. Úgy enni, hogy az ember a kegyelem állapotát élvezzi. Szüntelen gyümölcsóra. A gyümölcs a legtestebb test. A virág misztériuma testet ölt. Ezért mondja Novalis, hogy a vad fán a virág illatozik, a szelíd fán a gyümölcs. Ez a testetöltés. Megéri. Reife ist doppelte Jugend. Ripeness is all. A Corpus. A Szóma. A nép. Az Egyház. Az ígéret és a lehetőség és a tehetség és a képesség és a tulajdonság és az egyéniség megvalósulása.

II.

Évekkel ezelőtt az öreg Tolsztoj naplóját olvastam, és az a szenvedély, ahogy ez a nagy vénember, ez az öreg szent örült valamiért küzdött, amiről maga se tudta, micsoda, eszeveszetten küzdött, meg kellett rendítsen és meg is rendített. Eleinte nem tudtam, miről van szó. Olvastam és megilletődve figyeltem. Aztán rájöttem, hogy ez az ember önmagában az autentikus létezés gondolatát élüttette, s most nem tudja, miképpen nevelje fel, hogyan virágoztassa ki és hogyan teremjen gyümölcsöt. A gondolatokkal nincs baj. Megértésükkel sincs baj. Tolsztoj nagyon intelligens ember volt. Még a hirdetéssel sincs baj. Nagy művész volt. A baj ott kezdődik, hogy azok szerint kell élni. Itt kezdődik az önmegvalósítás.

Az öreg Tolsztoj az egyetlen hiteles létezését meg akarta valósítani, de úgy vettem észre, hogy erről neki magának tudomása csak igen homályosan van.

Ezért volt, amilyen szent, éppen olyan örült. Ez az ember drámája, aki magában irtózatossá erejű gondolatokat tárol anélkül, hogy reménye is lenne ezeket beváltani. A fa helyzete könnyebb. Képességein belül marad és a gyümölcsöt megérteli. A fa nem olvassa a hegyi beszédet. Egy idő múlva kiderül, hogy az ember hiába tárol bármit, ha azt nem valósítja meg. Haszontalan és terméketlen emlékezeti masszák. Az embernek csak terhére van. Megerjed és időnként infernalis válságok törnek ki.

Amióta Tolsztoj naplóját olvastam, életem középpontjába a hiteles létezés megvalósítását helyeztem. Hogyan kell megvalósítani azt, hogy amit helyesen gondolkodok, be kell váltanom. Létezem effektívvé kell tennem. Amit eddig elértem, szármalasan kevés. De nem engedek.

Az autentikus létezés nem a műben van. A műnek, akár írott, akár festett, akár komponált, akár más, hallatlan előnyét alkalmam volt sok éven át tapasztalni. Többféle meghatározással is kísérleteztem, és ezek egyike az volt, hogy a mű tanúskodás. Aki művet csinál, tanúskodik. Ahogy Böhme Henochról mondja, hogy des Reiches Mund, Isten országának szája. Tanúja. Az ember legyen annak a világnak tanúja, amely világban él. Ahol valóban él. Ott él és mellette tanúskodik. Bárhogyan is akarom, nem tudom másképpen mondani.

A mű helye, szintén Böhme mondja, tulajdonképpen nem a társadalom és nem a föld és nem az emberiség. A műnek a hierarchiában egzakt helye az Ég és a Föld között a közepén, a Paradicsomban van. Ez a mű világhelye. Ez minden mű alapállása. Urstand, mint Böhme írja. Minden nagy műnek, kivétel nélkül eliziumi igénye van, örök akar maradni a paradicsomban és az elizium mellett tanúskodik. Ez minden műben a transzcendens.

Praktikus előnyeit is átéltem akkor, amikor minden mű bennem elektromágneses középpontot teremtett. Azt az értelmi és gondolati és képzelti és élmény-tömeget, ami bennem az idők folyamán felhalmozódott, minden újabb koncepcióban rendezte, szóval véglegesen megformálta és összefoglalta és megtisztította. Tükör és tanú. Minden mű a szellem mámorának megvalósulása.

De végül is tiltakoznom kellett az ellen az életrend ellen, amely nem volt egyéb, mint önmagam tehetségein való élőködés. Mert a mű gyönyör. Másoknál is a legmagasabb rendű gyönyör. Kifogást emeltem az ellen, hogy privát kéjekben úszkáljak és minden egyebet veszni hagyjak. A legveszélyesebb kísértések egyike. Vagy talán éppen az. Údvtörténeti eltévelyedés. Az ember nem lehet elég óvatos. A gyönyör minél nagyobb, annál jobban kell vigyázni. A művészet kísértése az alkotás ájultsága. A filozófiáé, a szerelemé, az alvásé, az evésé, a kutatásé, a hatalomé, a munkáé. Mindenki valódi életét akarja élni, ami annyit jelent, hogy mindenki autentikusan akarja élni. Még senkivel se találkoztam, aki kivétel lett volna. De a gyönyör nem a valódiságban van. A gyönyör egészen másutt van. Ebbe bele lehet betegedni. Türelem és tehetség és tudás és lelkiismeret és bátorság és? Megtanulni, hogy csak a valódit, csak a valódit. A gyönyörnek nem felülni. A gyönyörtől csaknem félni. Ez volt az a pillanat, amikor megértettem, hogy egyetlen mű van, s ez a megváltás.

Az öreg Tolsztoj kijózanodott. A gyönyörnek már nem ült fel. Tudta, hogy az autentikus élet, a valódiság, egészen más helyen fekszik. És ha itt van is gyönyör, az is egészen más. Megvalósulni. Nem a műben, ami nagy, nagy, igen nagy és még ennél is nagyobb. Vigyázni arra, hogy az egész ne privát kényeztetések eredménye legyen. A mű világhelye az Ég és a Föld között van. Emlékezés az Édenkertre és előleg Új Jeruzsálemből. Ezért minden mű atmoszférája transzcendens. Itt azonban valami egészen másról van szó. Megvalósulni. Effektíven létezni. A hiteles létezésről szerzett gondolatokat beváltani.

Ez volt az a pillanat, amikor kétségkívül túlzó szenvedélyemben, a művet el akartam taszítani. Nem kell. A szólótöke alatt ültem és ettem. Ezt az egészségtelen műörületet egyszer s mindenkorra fel kell adni. Választásom volt, mi legyek, szent, vagy naplopó. Szent azért, mert igényem és magam iránt táplált várokozásom igen magas és kényes. Nem elégszem meg kevéssel. Naplopó azért, mert végül is nem vagyok vallásos. Nekem az egész kell. És csak egyetlen ember van,

aki az egészet nyugodtan birtokba tudja venni, ez a naplopó. Program nélkül és elvek nélkül. Amint Kung tse mondja, nem hivatást vállalni, hogy az ember ráérjen a fontos dolgokkal foglalkozni.

Később láttam, hogy a művet megtagadni fölösleges. Maradhat is, ha akar, csak a mű-ájutságból kell kijózanodni. És a súlyt nem a műre helyezni, hanem eggyel tovább. Effektíven létezni. Autentikusan élni. Megvalósulni. A hiteles létezést realizálni. Csak egyetlen mű van, a megváltás. Lehettek szent, akár naplopó. Mindegy. Nem ez a fontos. A fontos az, hogy valóban éljek. Hogy a valóságot, legalább a valóság igényét és követelését magamban kialudni ne hagyjam és a lehető legnagyobb feszültséggel önmagamból sugározzam. Mert ha van ember, csak egy, csak egyetlenegy ember van, a többinek is könnyebb. Ha van Tolsztoj, mindenkinek könnyebb. Ha van Henoch, már csaknem egészen könnyű.

III.

Életrendem újítása ez: az összes kérdéseket függőben tartani. Ezek szerint a gondolkozást nem lezárni, hanem éppen minden ajtót kinyitni. A fonalakat nem csomóra kötni, hanem minden csomót felbontani. A kérdéseket nem megoldani, hanem azokat megkeresni, minél többet és minél veszélyesebbet és a lehető legélesebben felállítani. A szellem tevékenysége elől a megoldásokkal nem elzárkózni, hanem az összes ajtók és ablakok teljes kitérésével a szellemnek szabad beözönlést és kereszthuzatot biztosítani. Semmiféle szilárd megállapodás és megállapítás. Semmi elv. Semmi meggyőződés. Hadd jöjjön és járjon át a levegő és süssön a nap. Az egyetlen módja annak, hogy megérjek. A megoldások, ha jók, mindig gyönyörködtetnek. De senki se kívánja tőlem, hogy bármit is megoldjak. Semmi sem áll tőlem oly távol, mint rendszert építeni. És semmi sem tud annyira mulatgatni, mint az úgynevezett világnézet. Szükségem van arra, hogy önmagammal minden pillanatban szabadon rendelkezzem, és fenntartom jogomat arra, hogy azt csináljam, amit akarok. Paradox. A paradoxon kísérlet arra, hogy az igaznál igazabb legyen. A paradoxon abszurd. De én ebben az abszurdban remekül érzem magam. Mert az abszurd számomra a csoda lehetőségének állandó nyitva tartása. A csoda tömény valóság. Már nem is megvalósulás. Ennél több: a beteljesülés. Azzal, hogy az összes ablakokat és ajtókat éjjel-nappal tárva-nyitva tartom, a szellem nemzőereje számára magamat hozzáférhetővé teszem. Eresszéték be a napot. Alles stehet im Wunder. A lélek a Tízezerbőrű Tűz gyermeke, tízezer bőrt kell magáról lehámlania, hogy önmaga legyen, teljesen beérjen, hogy megvalósuljon és teste olyan legyen, mint Henoché, élő tűz és fény. Mert a test tömény szellem.

Amit ma, az Antikrisztus korában a legkevésbé tudok elviselni, az a test szakrális voltának teljes és tökéletes elfelejtése és megtagadása. Ahogy az emberek ma egymást taszigálják és rugdalják és lökdösik és ahogy az embereket ütik és kiozzák. Az Antikrisztus legnagyobb vétke a megbocsáthatatlan szentségtörés. A női test szakrális érintésének csoda-aktusa is elveszett. Nem tudják, hogy a test tömény szellem. Vagy nagyon is jól tudják? Éppen ezért? Sejtelmük sincs arról, mit jelent valakit megérinteni. Azt hiszem, a testi érintés primordiális aktusa a női test érintése. Ez a csoda, kettőnek lenni. Amikor a nőt megérintem, önmagam mélyét érintem, önmagam bordán belüli részét, azt a részt, amelyből a nőt terepítették. Ez a csoda kettőnek lenni. Ce miracle d'être deux. Ez a varázslat. Ez a mámor. Ó, a testetlenség borzalma. Ha valaki azt mondja, tiszta szellem, káromlást követ el. Micsoda mirákulum valósult meg abban, hogy gyümölcs. Mit jelent a nő karját megsimogatni, vagy derekát átfogni, vagy halántékát megcsókolni. Baader azt mondja, ha a nőt megölelem és magamhoz szorítom, eredeti helyére visszateszem, bordáim közé, ahonnan kivették. Az Antikrisztus a személytelenség borzalma. A megszólíthatatlan, az önmagába bezárt és megdermedt lélek, akit hiába hívsz és hiába érinted és hiába öleled meg, nem válaszol. Az ígét elvesztette. Nincs nyelve. Nem tud szólni. Vagyis nemlétezővé lett. A test is elvesztette

hieratikus voltát, és már sanyargathatják és kinozhatják és püfölhetik és nyúzhatják és pörkölhetik, mint ahogy meg is teszik. Azt hiszem, emberhúst még azért nem esznek, mert nem jó. De nemsokára meg fogják enni, nem mert éhesek, vagy mert jó, hanem tébolyból. Már nem fogják tudni, hogyan legyenek még elvete-mültebbek és egymást felfalják. Csak azért, hogy még rondábbak legyenek.

Semmi sem lenne hamisabb, mintha az ember ez előtt szemet hunyna. Ilyen el-zárkózással az ember létének hiteles voltát kétségessé teheti. Ebben a borzalom-ban helyt kell állni és az egyetlen helyes magatartást fenn kell tartani és a való-diság felé az összes ajtókat és ablakokat kinyitni és a valódiságot gyakorolni. Egészen régen Ádám-tól Jaredig az emberiséget a pátriárkák vezették. Henochtól a vezetők a próféták voltak egészen Keresztelő Jánosig. Ma, Krisztustól a hiteles életrend tanítványnak lenni. Pátriárkának vagy prófétának lenni már időszerűt-len. Amióta a teljes kinyilatkoztatást ismerjük, tanítványnak kell lennünk. Ta-núskodni kell. Soha inkább, mint most az apokalypsis végén.

A filozófia sok ezer éve a phainomenon és a noumenon viszonyáról gondolko-zik. Az érzékelhető látvány és a láthatatlan lényeg. De nincs lényeg látvány nél-kül, és nincs phainomenon noumenon nélkül. Mert a látvány tömény lényeg. Ahogy a test tömény szellem. Ez itt, ahogy mi élünk, mint minden szavahihető gondolkozó mondja, az eredeti testnek elég rossz és rongált alakja. De valódi testünkről mindnyájan tudunk. Különösen a nők. Számukra a szerelem, vagyis az intenzív érintés, vagyis megszólítás nagy pillanataiban ez az igazi test, ez a mirá-kulum, ez az üdvtest meg is valósul. A Corpus. A Szóma. A Mária-test. Az auten-tikus test. Amikor az van, ami látszik és az látszik, ami van. Megvalósult, vagyis üdvözült, vagyis istenivé lett. Mert Isten az egyetlen valóság, the divine is only real. A bolondok azt hiszik, hogy üdvözülni annyi, mint a testet levetni. Senki sem üdvözülhet teste nélkül. Megvalósulni éppen ez. Átvalósulni. Ez a metancia. Magamban és magamon a megváltás műveletét alkalmazom, itt, a gyümölcsórán, a fűben, az almafa alatt. Különös alchimia ez. Átvalósulni. Egyre inkább megnyil-ni, és magamat a fény számára hozzáférhetővé tenni azzal, hogy almát és szőlőt és diót eszem. Érelődni. Ripeness is all. Lényemet ebbe a forró üstbe dobni, ami ma ez az apokalyptikus világ, és benne főni és helytállni és egyre személyesebbé lenni és egyre megszólíthatóbbá és érzékenyebbé, és az autentikus lét mellett ta-núskodni.

IV.

Itt, a gyümölcsórán igazán van időm, mert az idill az, amikor az embernek van ideje. Naplopó. Semmittevő. Még csak nem is eszik, csak torkoskodik. Hivatás nélkül, hogy az ember ráérjen a fontos dolgokkal foglalkozni. S ezért itt, a gyü-mölcsórán, a fűben ülök, feltehetem azt a kérdést, mi volt ennek az évnek a nagy tapasztalata?

Rögtön tudok rá válaszolni. E legutóbbi évnek nagy tapasztalata az volt, hogy a szellem felszabadító munkáját tevékenység közben a maga eredeti és teljes szö-vevényességében önmagamon átéltem. Azt a munkát, amely csaknem állandóan és minden percben jelen volt. Jelen volt mint effektív segítség, mint külső gond-viselés, mint földi egzisztenciámról való gondoskodás, de jelen volt mint útmuta-tás, figyelmeztetés, mint vonzás, mélyebb és lelki segítség, különösen gondolatok ösztönzésében, mint intelligenciám érzékenységének fenntartásában, hogy inté-seket és utalásokat elértek, mint segítség abban, hogy könyveket a kellő pilla-natban kapjak meg, mint a kedély világosságának állandó fenntartója, mint hu-mor és derű, de főképpen jelen volt mint akarat és szívósság és önfegyelem és lélekjelenlét, nehogy kihagyjak, és ha mégis kihagytam, jelen volt mint bölcses-ség és belátás, ime kihagytam, ezentúl jobban vigyázok, bűnöket és vétkeket és mulasztásokat igyekszem jóvátenni, jelen volt mint a megvalósulás és megvalósi-tás szenvedélye, tudatosan és éberen, mint az emberi lelken való üdvtevékeny-ség. Ez volt a nagy tapasztalat.

Nem kívánok félreértést kelteni. A szellemnek az a felszabadító és megvalósító tevékenysége, amelyet átéltem és tapasztaltam, nem volt misztika, sem yoga, vagyis nem volt az autosoteria (önmegváltás) valamely lépcsője. Ebben nem lett volna semmi különös. Az önmegváltás műveletét ismerem és már régebben a fiókba tettem. Nem ismerek el egyéni műveket. Csak az egyetlen közös művet, a megváltást. Nem kívántam saját üdvömnön dolgozni, vagyis igazán nem kívántam saját bőrömet meñteni, ma, az apokalypsis e kései évszázadában, mialatt mindenki mást a vízben hagyok, önmagamát megmenteni. Olcsó életmegoldás. Nincs olcsóbb. Ezen az alapon igazán nekiállhattam volna még vagyont is gyűjteni. Nem azért vagyok itt, hogy a magam üdvösségét megmentsem. Magammal ebből a szempontból igazán nem sokat törődöm. De a többi. A többi boldogtalan. És az a hallatlan sok tennivaló. Egyébként is tudom, ha az ember a megváltás művét önmagán végzi, elcsurog és hiúsággá lesz, terméketlen és üres, yoga és praktika, a semmibe vész, mint minden mágia és az ember végül is érintetlen marad. Az embernek önmagán nem is érdemes dolgoznia. Onmagát nem tudja megmenteni. Csak ha máson dolgozom, vagy állaton vagy növényen, annak van hatása rám, mert reám visszacsap.

Nem autosoteria. Gnadenwahl, ahogy Böhme mondja. Ha szó szerint fordítanám, csak félreértésre adna alkalmat. A Gnadenwahl az, amit az imént leírtam. A szellem felszabadító tevékenysége. Nyilván kegyelmi aktus és nyilván egészen személyes. Ebben a dologban itt engem senki sem helyettesíthetne. Ha mégis megtenné, abból, amit én tapasztaltam és tapasztalok, semmit se látna. Tudásban mindenki csak üdvfokához mérten részesülhet. Senki se tudhat többet, mint amennyire megvalósult. A Gnadenwahl, amit Böhméből legutoljára, csak most értettem meg, nem önmegváltás, hanem a szellem megváltó tevékenysége felé való személyes és szabad megnyílás. Az ember magát a Gondviselés számára megszólíthatóvá teszi. Semmi egyéb, mint állandó készenlét és lélekjelenlét, hogy megértsék és befogadjak és megértsék és felfogjak és engedelmeskedjem és lássak és kövessek és alkalmazkodjam, mindezt tökéletesen szabadon. Ez az egészben a legfontosabb. Mindenképpen a Gondviselésről van szó. De több. A Gondviselés az atyai gondoskodás. A Gnadenwahl, mondjuk így, a Pneuma kegyelmi aktusa. Nem személyem számára és kivételesen. Ez éppen Böhme koncepciójának nagysága. Az egész nyíltság (szabadság) kérdése. Hangoltság és szenvedély, hit és hűség. Mindenki, aki kívánja, eléri. Abban a pillanatban, amikor akarja. Csak éppen akarni kell, de akarni kell. Még csak nem is várakoztam. Azonnal jelentkezett. Soha egyetlen másodpercre se hagyott el. Mikor nem volt jelen, én voltam az, aki elfordultam. Alig múlt el néhány hét, életfeltételemmé lett. Amikor elvesztettem, sürgősen okát kellett keresnem, mert semmi sem volt irtózatossabb, mint ezt elveszteni. A szellem kegyelmi (megváltó) tevékenységének átélése a maga eredeti szövevényességében, amikor önrendelkezésem egyetlen aktusra összpontosult, figyelni, hogy mit mond és szabadságom egyetlen értelme az volt, hogy hangjának azonnal engedelmeskedjem.

A Gnadenwahl sokkal inkább szüntelen dráma, mint sima és oldott életrend. Egyetlen mozzanat sincs erőfeszítés, küzdelem, ellenfél, összeütközés, erőbevetés, lélekjelenlét nélkül. Olyan összetett és árnyalt és olyan elképzelhetetlenül a pillanat és az aktuális és a jelen és a soha meg nem ismétlődő egyetlen és egyszeri, hogyha kihagytam, örökre kihagytam, lyuk maradt, mert mennem kellett tovább, szüntelenül menni.

Tudásban mindenki csak üdvfokához mérten részesülhet. Van az egyik eset, amikor az ember a lépcsőn előbb lép feljebb és a hozzávaló tudást csak később szerzi meg. Ez sok szent esete. Nietzscheé. Van a másik eset, hogy az ember először a tudást szerzi meg, és csak aztán lép feljebb. Ez Pascal esete vagy Tolsztojé. Ez volt az enyém is. Már régen tudtam, mi következik, de még nem voltam ott. Még nem valósítottam meg. Ez a mű-svihákság esete is, tele szájjal beszélni valamiről, amit az ember még át sem élt. Megpróbálok svihákság nélkül élni. Csak egyetlen mű van.

Ez alatt az év alatt az üdv folyamatát átéltem úgy, hogy a tudást többnyire ugyanabban a pillanatban szereztem meg, mint amikor továbbléphettem. Ez a Gnadenwahl drámája. Persze nem minden esetben. Voltak zökkenők, amikor már feljebb voltam, tájékozódás nélkül, nem tudtam, hogy vagyok és kishitűen ijedeztem. Aztán jött a világosság és értettem. Néha már előre a következő lépéseket sejtettem, de akkor megvalósítási nehézségeim voltak. Erőtlen voltam és gyáva és ügyetlen és hitetlen és rest. A legtöbb esetben mentem és ugyanakkor láttam. Olyan volt, mintha éjszaka teljes sötétségben valaki előttem ment volna, kezét felém nyújtotta volna, de én a kezét tulajdonképpen sohasem érintettem meg. Nem elveszteni. Nem lemaradni. Most elérem. Már fogom és akkor. Megint előttem van. Tudtam, hogy előttem van és kezét nyújtja és vezet, de nem értem el és nem tudtam megérinteni. Inkább vonzott, mint vezetett. De a vonzás olyan erős volt és biztos, hogy ki lehetett tapogatni.

A kép nem elég egzakt. Nem volt éjszaka. Mert minden sikerült lépéssel nemcsak a hely, ahol voltam, lett világosabb. Onmagam is világosabb lettem, éspedig olyan mértékben, amilyen nagyot léptem és amilyen mértékben a hely is világosabb lett. Ez a metanoia. Az átvalósulás. Amikor jelentékenyebb megvalósulási lépést tettem, a világosság is nagyobb lett. Egészen kevés ilyen esetre emlékszem. És az eredmény, amit elértem, szintén igen szerény volt. De tért nyertem. A műveletet begyakoroltam. A gyümölcsórákon, csaknem mindennap, egyenleget készítettem, aztán fölkeltem és dolgoztam tovább, a nap feladatán, permetezni és ültetni és földet túrni és kapálni és gyomlálni, mert az átvalósulás nem befejezhető mű.

Bisztray Ádám

Az üvegerdőn át

*Lélek lakik a sötét völgytorokban,
zöngeti xilofonját éjjel,
mindig éjjel üt zenét,
hogy virradatkor csöndje újra ép legyen,
amikor ébred minden utazásunk,
levéltelen lugas, gyökérfekete ágas mély kapu.
A tél ugyanez,
lehellő köd, álmoság,
csak hajad fésűje választ más utat,
tükröd kerek fényesője,
benne homlokom, kucsmám elmozdul, s tér vissza.
Kedves a te arcod és soványka,
fázós két kezemből veszi melegét*

kormok pilléin, üvegerdőn át.

Kerényi Gráciával

—Vannak emberek, akikkel úgy beszélgetünk, hogy hallgatunk, s mégis úgy állunk föl, mintha jól kibeszéltük volna magunkat. Így vagyok veled is, Grácia. Az életért, a viláért való felelősségről szeretnék faggatni, de inkább idézek:

*Az élet a kezünkre bízott:
a virágok, barmok és csillagok.
Kezünkre bízott az élet:
a füvek, a halak, a férgek.
Az élet bízott kezünkre:
a repülőgép, meg az ürge.
Miránk, az emberekre bízott
az ökörszem, meg a cickafarok.
Az emberekre bízott, miránk
az élet — a világ —*

— Élet... világ... felelősség...
Látod ezek azok a szavak, amelyeket csak végtelen alázattal szabad kimondani. A felelősséget pedig vállalni kell, s nem beszélni róla. Sokat gondolkodom azon, hogyan lehetne kiirtani az alárendeltség érzését, azt a megalázót és menthetetlent, amitől eltorzul az egyéniség, azé is, aki fönt van, és azé is, aki lent. Talán ezért is szerettem volna jogász lenni. Akkoriban a jogi karra nem vettek fel lányokat, pedig én még a miniszternél is kérvényeztem. Bölcsész lettem tehát, de az egyetemem hosszú megszakítással végeztem. Járattam a számat, mint a becsületes emberek akkoriban, és a Gestapo le tartóztatott 1943-ban. Levélben kértem édesanyámtól, küldje be a mackómat, a Bandit. Érdekes, gyerekkoromban nem szerettem őt, a hetedik születésnapomra kaptam. Dörmögőnek hívták. Én az előző mackómat szerettem, a

Butit, akit elvettek tőlem, mert azt mondták, ócska és rongyos. Dörmögőt nem bírtam megszeretni, és tizenhét éves koromig egy szekrény mélyén lakott. Érettségi előtt néhány héttel került elő, akkor elvittem a ballagásra, az érettségire. Velem volt a kollokviumokon is. A kihallgatásaim közül a másodikon és a harmadikon volt szerepe, mert először április 5-én hallgattak ki a Gestapón, a Melinda-villában, másodszor és harmadszor május 25-én. Akkor a délelőtti kihallgatáson elvettek tőlem a mackót, és mikor délután visszamentem és még mindig nem voltam hajlamos vallani vagy valakit beköpní, mert erre ment ki a dolog, akkor azt mondták, hogy nem adják vissza a mackómat, ha nem mondok el szépen mindent. Addig is kislányos hangnemet játszottam, és eléggé vidám voltam, de akkor aztán

E beszélgetéssel idézzük fel a közelmúltban elhunyt íróno felejthetetlen alakját.

elkezdtem pityeregni, szintén kicsit megjátszva mondtam, hogy: haza szeretnék menni az anyukámhoz, és igazán megmondanám, ha tudnék valamit. Erre végül a tiszt, amikor már aláírtam a jegyzőkönyvet és kérdeztem, hogy elvihetem-e a mackót, azt mondta: persze, persze. Így kaptam vissza. Megmutattam Karády Katalinnak is, amikor behozták, és összeismerkedtem vele. Ő a velünk szemben levő cellában ült, minket költöztettek össze, hogy külön cellába kerüljön. Addig a két-személyes cellában hatan laktunk, így pedig tizenhárman. Azután mi Auschwitzba kerültünk, a mackóm pedig — lehet, hogy csak legenda — ott egy lengyel kislányhoz. Annus néni — Knurr Pálné, akinek a hírét talán ismered, szociáldemokrata volt és Auschwitzban halt meg — mondta nekünk a lágerban, hogy látta egy rabon született gyerek kezében a mackót. Első nap este a lágerban közölték velünk a fürdőben dolgozó lányok, hogy jobb lesz, ha odaadjuk nekik azt, amit meg akarunk tartani. Elvesznek tőlünk mindent másnap, és ők majd a beöltöztetés, illetve vetkőztetés után visszaadják. Odaadtam a mackót és nem adták vissza. Nagyon gyászoltam, de ha tényleg olyan gyerekhez került, akinek ez volt az egyetlen szórakozása, akkor nagyon jól van így:

„Elvesztettem őt, hogy másokon segítsen, — kicsi, szőrös játékmackó áldjon meg az Isten.”

Tizennyolc éves voltam, nagyon naiv, és egyszerű volt a világ, egyszerű a hazafiság és az áldozatvállalás, a zsarnokság és a tiltakozás — vagy ha úgy jobban tetszik: ellenállás —, mert fekete volt az ördög, és minden tizennyolc éves mögött ott áll „az angyal a karddal”. Ma már azt is tudom, hogy a felnőttek józanul másként kockáztatták az életüket másokért, emberek százait mentve meg, de én akkor még olyan frázisokat mondtam, hogy: „Ha azzal használok a hazámnak, azt se bánom, ha itt gurul el a fejem a kövezen...”

Nem gurult el a fejem, de azt hiszem, csak erős akaratomnak és kétséget nem

ismerő hitemnek köszönhetem, hogy túléltem „életem nagy kalandját”.

Minél bőségebb volt a szenvedés, annál közelebb a igazsztalás:

*„Mért panaszkodjunk,
miért keseregjünk?
Hiszen Te sokkal szegényebb
vagy nálunk,
elhagytad fényes égi palotádát,
és most Előtted istállóban állunk.*

*Örök boldogság volt szent égi sorsod,
de Te megszántad a szenvedő embert,
önként vállaltál nehéz földi életet,
hogy számunkra is megnyissad
a mennyet.*

*—Önként vállaltad...
értünk lettél ember...
Példaképünk vagy, szalmán nyugvó
kisdéd:
tanuljunk mindent békén elviselni,
és dicsérni a nagyhatalmú Istent.”*

Írtam Ravensbrückben 1944 karácsonyan. Nem akarom részletezni a „szabadegyetemen” tanultakat, de a legfontosabbakat mégis megemlítem, például, hogy nyolcvan embernek lehet örömet szerezni az otthoni kalács néhány morzsájával, hogy a letörölt könnyekkel egyenértékűek az előhívott könnyek, mert hiszen boldogok, akik sírnak, akik tudnak sírni, sőt tudnak sírni másokkal és másokért.

1945. augusztus 22-én érkeztem haza. Gyorsan pótolni szerettem volna a mackómat is, de sokáig nem lehetett kapni. Később egy barna mackót kaptam valakitől, úgy hívják, hogy Fülöp Ignác Brhadasra, ez szanszkrit név, azt jelenti: magas ló. Ilyen brummogós a hangja. Majd új mackót kaptam: Miskát. Vele aludtam, míg férjhez nem mentem.:

Most végre arany színű mackóm van megint: a Hansi. New Yorkból jött, Karády Katalin küldte. Mezei András, mikor telefonon interjút csinált vele, megkérdezte tőle, emlékszik-e a szembülső cellából, egy „mackós” kislányra a 200-as fogdában. Ezek után kezdünk levelezni Katalinnal, aki ezt a szép vörhenyesen arany színű állatkát küldte nekem. Azért lett Hansi, mert, mint egy versemben is megírtam, volt

egy olyan kis öröm a sok között, aki egy tisztességes osztrák parasztfiú volt, és teljesen akarata ellenére osztották be a SS-be. 25 éves volt, és nagyon akart nekem udvarolni és megkérte a kezemet. Édesanyám eléggé csodálkozott, hogy miközben börtönben ültem, szép rózsás lap jött galambokkal — amit valahonnan Hansi küldött nekem a pesti címemre, mert nem is álmodta, hogy még börtönben vagyok. Sőt, anyám még azt is remélte, hogy számomra jó pont lesz a Gestapónál, hogy nekem egy ottani katona ír. Utánamküldte Auschwitzba az egyik, a frontról irt, hosszú tevelét is. Persze sohasem kaptam meg.

— *Mivel magyarázod a játékalatok iránti szeretetedet?*

— Mert az ilyenfajta játékalatka kényelmesebb szeretnivaló, mint az élő állatok, hogy övelük tényleg azt csinálhatom, amit akarok. Valahol az ember szeretetadási igényében mindig van anyyi önzés, hogy nehéz elviselni, ha nem csinálhatunk a szeretetünk tárgyával azt, amit akarunk. Az állatok néha még jobban ki vannak nekünk szolgáltatva, mint az emberek, és a játékalatoknak legalább nem árthatunk. Nálunk természetes volt, hogy legyen mindig otthon állat. Mikor egész picik voltunk, volt sündiszó, aztán teknősbékák, japán táncos egerek, kanárik, aranyhalak. A kanárikhoz különösen ragaszkodtam. Ma már nem tudnék semmiképp sem rab állatot tartani. 1953-ban kezdtem gerléket etetni, a budai lakásom ablakpárkányára jártak: míg ott laktunk, kilenc évig, ugyanaz a gerlepár járt hozzánk, meg a gyerekeik. Gerle Gellért, a felesége, Gertrúd, és számos gyerekük volt, Gerzsontól kezdve Grétin át egészen Gedeonig. Anyám is és én is is rettentően átéltük azt, amikor a gerleszülők kergetni kezdték a kicsiket. Először megtanították őket enni, és amikor a gyerekek már maguktól is jöttek hozzánk, elkergették őket, hogy keressenek más evőhelyet. Egyik-másik kisgerlének már véres volt a nyaka, mert a szülei folyton tépázták. Itt Dobogókön a macskáimmal is néha hasonló a helyzet. Juci cica, ha megnőnek a gyerekei, elvárná, hogy máshová

járjanak enni. A tavaly nyári gyerekei közül egy lánya, a Kormos, máig is ide jár, de Juci rendszerint elkergeti az ételtől, még föl is pofozza alkalomadtán. Jucival és Kormossal olyan függőségben vagyunk, hogy anyám azt szokta mondani: tévedés, ha azt hiszszük, hogy ők a mieink, mert mi vagyunk az övéik, ők dirigálnak, eltartják magukat.

— *Paradicsomi állapotokat látok nálad: a madarak és a macskák egy tából étkeznek.*

— Az ember tudja, hogy csak bizonyos fokig szólhat bele a természet rendjébe, illetve a természet rendje erősebb, mint mi vagyunk. Viszont a természetnek az a rendje, hogy az erősebb megeszi a gyengébbet, de ezzel az ember nem ért egyet... A minap Grazban jártam, és ott a domban láttam egy nagyon szép követ, ami vaskeresztel volt pántként átfogva, és a szöveg hozzá arról szólt, hogy a művészet annyi, mint természet plusz szellem. Ez nagyon megragadott, mert egyszerű megfogalmazás, de azt hiszem, hogy nem sokan mondták ezt így ki. Nyilvánvaló, hogy a szellemnek valamit hozzá kell adni a természethez, meg kell próbálni a dolgokat egyengetni. Nálam a Juci a pincében lakik, és azóta nincs a házban egér. Az egerek az első telken bejártak a házba: a pincéből följártak a kandalló járatain át, és a cseresznyepaprikafüzért, ami ott lóg a kandalló fölött, leszedték, elvitték a diványra, és a divány belsejében, az ágyneműtartóban fogyasztották a paprikát. Sőt, a gyermekeiknek levitték a pincébe. Nemcsak hogy nem tartották csípősnek, de talán még azt is tudták, hogy az vitamin.

A cinkéim nem félnek Jucitól, rájöttek, hogy nem bántja őket. Ha az etetőbe szalonnát rakok, egy nap alatt eltűnik, a mátyásmadarak ellopják, ezért az erkélyre teszem nekik az ételt. Már kora reggel kopogtatnak az üvegen. Idén nyáron is jöttek, aggódtam is, hogy mikor kikelnek a fészekből, azt hiszik, hogy itt terem az étel, nem kell megdolgozni érte. Juci sztoikusán nézi a madarakat. Cinkék járnak ide, meg harkályok, csúszka,

szürkebegy, vörösbegy... hallatlanul intelligensek, ők a legintelligensebbek a kosztosaim közül.

— *Milyen állatok a kosztosaid itt a ház körül?*

— Most már mindig kirakok minden ételmaradékot valahova, vagy előre, a ház elé, vagy mögéje.

— *Az az egereké?*

— Elvileg az egereké, de valószínű, hogy a pelék is eszik, mert nagyon sok a pele is. Azt mondják, a keleti országokban ha izlik az étel, evés után bőfogni illik. A pelék, ha izlik nekik a kaja, akkor ott hagyják a névjegyüket még a tejestálban is. Megisszák a tejet, a peléknek minden izlik. Néha úgy vagyunk, jómagam meg a szomszédaim is, mint ahogy régebben a gyerekek éjszaka meg akarták lesni a tündéreket, többször beszéltünk arról, hogy meg kéne lesni a peléket egyszer éjszaka. Fantasztikus, hogy milyen rajcsürozást visznek véghez, gurítanak mindenfélét. Azt, hogy a szerelmi életük olyan, mintha gurigáznának a háztetőben, már megszoktam. De a kertben is, ha éjszaka mulatoznak, a kerek üvegeket vagy edényeket a kert másik végében találjuk meg reggel. A peléket nagyon szeretem. Van bennem olyan előítélet — ez talán természetes is —, hogy azért is jobban szeretem őket a nyesteknél, mert növényi táplálékon élnek. A pelék ezen az oldalon szoktak járkálni, a nyest abban a háztetőrészben. Haragudtam a nyestre, mert vérengző vadállat és kiköpi reggel a kismadár tollát, akit megevett. Ezt nem szeretem. De azt hiszem, hogy a pelék lettek az erősebbek. Néhány évvel ezelőtt jártak kint nálam a környezetvédők, lát-leletet vettek a „névjegyekből”, hogy melyik nyest és melyik pele, ők állapították meg, hogy a pelék elkergették a nyestet. De aztán visszajött. Évekig az volt, hogy estefelé kiugrott a háztetőből és rohant el. A nyest eléggé nagyra nőtt. Ebben az évben, azt hiszem, nem járt itt egyetlenegyszer sem. Onnan tudom megállapítani — hisz nem szoktunk személyesen találkozni a pelékkel sem —, hogy ugye a nyest télen-nyáron mozog, a pelék

viszont télen alusznak és lehül a testhőmérsékletük. Ezért is jobb pelékkel kezdeni: mert hát, Istennem, rágcálnak, de azt szoktam mondani, hogy ez a ház 13 éve van meg, amennyit ebből elragcsáltak, hogy ahhoz képest 260 év múlva mennyi lesz a házból — az engem kevésbé érdekel.

Visegrádon a Csiky-villában az íróké is volt egy-két szoba, ott laktunk együtt, Lengyel Jóska bácsi meg én. Ott találtunk egy Elza nevű kutyát. Sok gyereke lehetett szegénynek, eléggé duzzadt volt a melle is. Csatlakozott hozzánk. Adtunk neki enni, s minden-hova elkisért bennünket. Az orvos kijelentette: ezeket a kóbor kutyákat ki kell irtani, de ha beoltatjuk, ami 30 forintba kerül, akkor megkegyelmezik neki. Végül egy nagyvárosi embernek adtuk oda a kutyát és a pénzt, hogy beoltassa. Azt mondta, neki jól fog jönni a kutya. Két-három hét múlva eljöttünk onnan. Nem tudtuk, mi lesz a sorsa azután, azért gondoltuk, hogy keresünk neki egy gazdát. Ilyen esetben persze sose tudni, hogy az vajon igazi gazda lesz-e? Az volt a kutyaellenes kampány időszaka Magyarországon, '62-ben. Emlékszem egy szörnyűségre, egy korai prózámban írtam erről *A baranyai máglya* címmel — nem közölték. Arról szolt, hogy Baranyában a kutyaellenes hadjárat során levágott kutyaorrokért fizettek a gyerekeknek. Mondanom se kell, hogy a gyerekek, akik pénzt kaptak érte, föltehető, hogy nemcsak a kóbor kutyáknak az orrát vagdosták le. Mert nyilván annak a kutyának vágják le, amelyik odajön és engedi levágni. Kifizették és tűzre dobták a levágott kutyaorrokot, talán még füleket is. Ebben különösen perverz kegyetlenséget láttam, mert a kutyának az orra, a szaglószerve a legfontosabb szerve. Miért hiszik az emberek, hogy ártnak nekik? Miért akarják annyira az állatok ellen kijátszani a hatalmukat? Végig ez van a háziállatok esetében, hogy olyan rettenetesen ki vannak szolgáltatva az embernek. Ez az, ami mindig fölháborít, az ő kiszolgáltatottságukkal való visszaélés...

— *Nemcsak a kiszolgáltatottságukkal, hanem a végtelen bizalmukkal is.*

Mint ahogy te is írod a versben, hogy annak ellenére, hogy az a kutya rosszat kapott és rosszat tapasztalt, hozzátok bizalommal közeledett. Lehet, hogy ebben a bizalomban az volt, hogy: ha te is megcsalsz, akkor én soha többé senkiben nem fogok tudni hinni — de mégis volt benne bizalom, és ez csodálatos dolog.

— Furcsa, ősi ösztön a kutyában — éppen a kutyában — a ragaszkodás. Nem tudom, az ember igazában rászolgált-e... De ez más kérdés, hogy időnként kicsit emberellenes hangulatba kerül az ember az állatok kapcsán. Távol álljanak tőlem az általánosítások, de gyakran tapasztaltam azt faluhelyen Magyarországon, hogy a kutyának meg a macskának nincs igazán jó dolga, mert megszokták, hogy csak azt a jószágot, azt az állatot szeressék, amelyik konkrét hasznot hajt.

— *Picit térjünk át a macskára, konkrétan a Cica-requiemre. — Van egy nagyon szép cica-versed is, Pilinszky Jánosnak ajánlva.*

— Egy Pilinszky-versből, *A francia fogolyból* van a mottója. Hallom a Jancsi hangján, ahogy ő mondta mindig... Gyakran van az, hogy a mottó gondolati, de néha egy-egy sor ritmusa indítja meg bennem a verset. Ilyen ritmus volt bennem az, hogy „Csak azt feledném, azt a franciát”, ennél a versnél, a kiscicákkal kapcsolatban. A Jucika akkor öt cicát szült, ott ült és őrizte őket a pincében, és nem lehetett tudni, hogy mikor kezdte őket elköltöztetni — hármát elvitt —, azért vitt-e el csak hármát, mert rájött, hogy csak hármát tud fölnevelni — állítólag ez így szokott lenni —, vagy megzavartam, hogy közben bejöttem a garázsba, és azért hagyta ott a kettőt. Ahányszor Jucika jött, rá akartam beszélni, hogy szoptassa meg. Ezek nyávoztak utána, és Juci csak fújt rájuk, nem volt hajlandó szóba állni velük.

Egyre fontosabbnak tartom az élőszó közvetítésével is átadni, amit érzünk és tudunk az életben, az erkölcsben, az esztétikában. Tudod, egyre erősebb

az alakítás, az életformálás vágya bennem. Nagyon, nagyon szeretem a fiatalokat. Sokan járnak ide baráti házamba. Kezdetben külön jöttek, majd összeházasodtak, most már a kisbábákat is elhozzák, s a ház fel van erre készülve, van itt pelenkától kezdve különböző méretű silécekig minden. De nemcsak itt vagyok a körükben, sokat utazom, szívesen tartok beszámolókat életem élményeiről. A lengyel fiatalok között is számtalan barátom van.

— *Ha az első auschwitzi utazásoddal kezdtük a beszélgetést, nem fejezhettünk-e be az 1979-essel?*

— Az nem az én egyéni zarándok-utam volt. Akkor a pápa, Krisztus földi helytartója zarándokolt, s vele együtt milliók. Egymillió vagy másfél millió ember emlékezett arra a hajdani háromszázötvenezerre. „Korunk Golgotáján” a tizenkét méter magas oltárkeresztben szögesdrótból font a töviskorona. A kereszt lábánál pedig II. János Pál a hitről beszél, mely szeretetet szül, Isten és felebarátaink szeretetét: a szeretet győzelméről beszél, Kolbe atya és Benedikta nővér: Edith Stein győzelméről. Hogy is mondta: „Azért beszélek, mert kötelez az igazság, kötelez engem és mindnyájatokat kötelez az emberért érzett aggodalom.”

Csodálatos volt érezni a hatalmas embertömeg mélységes hitét, reményességét, szeretetét, jó volt együtt lenni velük az örömnünepükön is. Úgy éreztem, amikor földi helytartója négy-millió ember mártíriuma helyén mutatja be Krisztus áldozatát, oldódik fel az átok: ez az emberi arcokból álló, önkéntesen, vezeklő szándékkal idezarándokoló tömeg, ez a szabadon éneklő és tapsoló, imádkozó és beszélgető, a természet és természetfölötti élet törvénye szerint ünneplő tömeg adja vissza számomra Brezinkát az életnek és űzi el a rontást.

Élet... világ... felelősség?!...

*Jöjj, Szentlélek Úristen — fohász-
kodik szentbeszéde végén, pünkösdi
vigiliáján II. János Pál —, és újítsd
meg a földet. Ezt a földet.*

Dobos Marianne

Török Endre

A katasztrofális okosság

Abban a feltevésben, hogy az ember mértéke az ember, a történelem pedig az emberiség akarata, az elburjánzó, hideg, civilizált okosság az ember mértéke szerint gondolja maga alá hajtani a történelmet, holott a történelem több is, meg kevesebb is, mint az ember. Több, mert nélküle az ember nem élhetne szabadságával, és kevesebb, mert az egyén sorsa csak részben kapcsolódik a történelemhez. Egyébként is a mérték csak egy véglegesség lehet, az ember pedig nem végleges lény. Fejlődő teremtmény, bár ez a fejlődés legalábbis különös. Tudományával a fizikai térben folyvást terjeszkedik, anyagi céljait tekintve viszont a lelke szerint fokozatosan feladja önmagát. A hideg ész előtt a lét egészére nyitott forró értelem visszavonulni látszik, miközben éppen ez a szellemi jegy diktálná vezérlő elvként a személynek, hogy a világ szenvedőleges tapasztalásán keresztül (intellectus possibilis) egy feltétlenségre vonatkoztassa magát, enélkül ugyanis nem tartozik sehová, legkevésbé önmagához, mint egyedüliséghez.

E bensőséges értelem válsága mindinkább kiütközik a föld lakhatatlanságának közérzetében. E közérzet végül is az ember eltévesztett öntudatának következménye, aki ismereteit egy öncélú szabadság téveszméje által, az erőszak követeként, az élet helyett egyre nyíltabban a halál szolgálatába állítja. A dolgok rendjét, ha egyáltalán lehet valóságos rendről beszélni, legfőképp a civilizált létesítmények rendszerével tartja fenn, amely felkelti az élet feletti rendelkezés képzetét; mégis, a sarokba szorított ember mintha épp e létesítmények áldozatává válnék. A kapott, élő környezet ellenében a saját okosságától vezérelt külön környezettől hiába várja ugyanis szabadsága jóváhagyását. Ellenkezőleg: a téboly vesz rajta erőt, amennyiben — mint Blondel írja — „minden örütség a környezettől való szakítás eredménye”. A hatalmassága tudatában természeti környezetét provokáló ember: csapdába került ember. Egy ökológiai válság eshetőségét felidézve éppenséggel a szabadsága ellen dolgozik.

Amíg a humanizmus boldogtalan embere annyit látott csak a történelemből, hogy az erőszak egy kollektív manipuláció következménye valamely eszme nevében, amint ezt a második világháborúig a népiirtások esetében még feltételezte, tulajdonképpen el is gondolhatta történelmét. De ez az elgondolás ma már csak képzelgés. Bárki, aki azt hiszi, hogy a tapasztalat helytáll a történelem előtt, és hogy abból, ami látszik a pillanatban, kivehető, mi fog történni a következő pillanatban, egy üres racionalizmus foglya. Korunk történelme növekvő mértékben rejtőzködő történelem, még ha a tények mögül időnként kibukik is a takart valóság, többek között az összeesküvések járványa által, amely az utóbbi évtizedekben világérténelemmé fejlődött. A titkos történelem, amely valamiképpen persze mindig létezett, úgy tetszik, mintha irányított események soraként önálló elter-

veltséggel bírna, de ez káprázat csupán. A titkos történelem a világgazdaság sok tekintetben illegitim jellegéből következik. Struktúrájában ugyanis a kölcsönös egyenlőtlenségek miatt jőszerivel nincs semmi, amit ne a törvénytelenések árnyéka kísérne, természetesen nem büntetőjogi, hanem erkölcsi értelemben. A történelem inkognitója tehát egy nála is szövevényesebb titoknak, a világgazdaság inkognitójának van alávetve. E közös inkognitó pedig világneurózisba fut, az ember a legyőzetés érzésével küzd egy megnevezhetetlen erő elleni harcban.

A létesítmények erőszakából kifolyólag az élet rejtett szövetkezések és kihívások folyamatát mutatja. Legfeljebb ha töredékeiben átlátható, egészében követelhetetlen. Szervezettsége ellenére önkényes, és mennél szervezettebb, annál önkényesebb. Az érvényesség képébe öltözik, mintha megfelelően valamely hirdetett értéknek, de jobbára nincs erkölcsé és hitele, ezért az illegitim jelleg áthatja az intézményességbe vont személy gesztusait is, sokszor anélkül, hogy tudna róla, vagy akárcsak sejtené. Bár az ember roppant erőfeszítéseket tesz, hogy megtanulja, mégsem képes a rábizottság értelmében hazájává tenni világát, holott a föld fennmaradásának érdeke ellene szól minden külön érdeknek, már csak azért is, mert minden külön érdek önmagát teszi kockára. Korunk vétke, az élet lefokozása, mindenesetre az elhúzódó „pozitív eszmével” társul, amelyhez az ész oly makacsul ragaszkodik abban a reményben, hogy a tudomány vallása végül is ki fogja vezetni az embert léte labirintusából. De a tudomány csak viszonylagos és nem végső erő: „a mérhetetlenül gazdag, állandóan megújuló természettel szemben az ember, bármennyire előrehalad is a tudományos megismerésben, megmarad csodálkozó gyermeknek, és folyton el kell készülnie újabb meglepetésekre. — Így látjuk önmagunkat egész életünkben. Magasabb hatalomnak alávetve, melynek lényegét az egzakt tudományok felől sohasem fogjuk tudni megragadni, amelyről azonban, ha kicsit is utánagondolunk, nem lehet nem tudomást venni. Az értelmes ember számára, akinek nemcsak tudományos, hanem metafizikai érdeklődése is van, csak kétféle hozzáállás lehetséges, amelyekből választhat: vagy félelem és ellenséges ellenállás, vagy alázat és bizalommal telt odaadás.” (Max Planck).

„Alázat és bizalommal telt odaadás” híján tudományával a technikai fejlődés szerzőjeként, de személyében megrendülve áll előttünk jelenleg a civilizáció embere. Önhittség és kétely ellentétében hanyódik, nem tudván mire vélni, hogy tetteit, melyekben a kor esze hat, nem, vagy csak részben igazolja közérzete. A létesítmények követelésének alávetve az egyén legtöbbször ugyanis „vagy csak azt akarja, amit mások tesznek, vagy csak azt, amit mások akarnak”, miközben egy személyes belső hang némelykor, főként élete kríziseiben, azt sugallja, hogy talán másképp kellene lennie, a végső vonatkozást keresve. A valóság hiányától szenved, amely szellemi baj és a hiábavalóság érzéséből fakad, tanácsatlanságból a dolgok értelmével szemben. „Ha fel akarjuk tární az egzisztenciális üresség okait, akkor kétféle okkal magyarázhatjuk: az ösztön és a hagyomány elvesztésével. Az állattal ellentétben az embernek nem mondják meg az ösztönei, hogy mit *kell* tenni; a mai embernek nem mondják meg a hagyományok, hogy mit *köteles* tenni; és úgy tűnik, hogy gyakran nem is tudja már, hogy mit *akar* tenni. Annál inkább arra törekszik, hogy vagy csak azt akarja, amit mások tesznek, vagy csak azt, amit mások akarnak. Az első esetben konformizmussal van dolgunk, az utóbbiban totalitarizmussal.” (V. E. Frankl)

A személy, mint szellemiség hullása, drámai folyamat: az ember mintha törvényen kívül került volna. A feltárló világban nincs biztos érték, amit kockázat nélkül

követhetne. Pedig azóta, hogy európai kultúráról beszélünk, nagyjából az ipari forradalom áttöréséig, mindig volt magasabb viszonyítása a hiteles egyénnek, volt transzcendens támasztéka és ezzel a léteben valamelyes eligazodása is. Ez az eligazodás megszűnt; a tények zürzavarában az ember védtelenül áll önmaga előtt. Bűnösként is, áldozatként is szorongattatása elérte vagy rövidesen el fogja érni a tűrési határt. Feltételezhetjük, hogy ennek a civilizációnak a végére, mondjuk a vég közelébe jutottunk, legkivált az önállósult ész hibájából, amennyiben ez az ész elveszteni látszik az ellenőrzést saját tette, a technikától előzőlött élet felett. De az emberiség sorsa nem a technikai civilizáció sorsa. Az ember beletartozik az univerzumot átható egyetemes rendbe, amely ellen szabadságánál fogva fellázadhat ugyan, csak éppen kitörni nem képes belőle. Ha pedig nem képes kitörni, mégis belül van a törvényen, hogy az legyen, *aki*. A beleírt forró értelem által üdvösségre hívott lény, még ha katasztrofális okossága az univerzális rend ellen irányítja is, hogy maga teremtsen törvényt magának, mintha az lenne a valóságos törvény. Csakhogy ez az eszes, önelvűségre hangolt akarat lealázza az embert: a testvériség törvénye helyett láthatólag mindinkább a gyilkosok törvényét állítja. A katasztrofális okosság, önmagát kiadva, kiadja a bűn oktalanságát, feltámasztva egyben az oktalanságtól való megszabadulás — mint végleges cél — igazságát. Ezért a modern világ roppanásai, minden bizonnyal, a szabadságában eltévedt ember elé hozzák ismét a magasabb elvhez — benső érdeke szerint — a folyamodást, tekintve, hogy nincsen hely, ahová különben folyamodjék. Ez a fordulat nemcsak és nem is elsősorban tőle függ ugyan, de fensőbb jóindulatból a forró értelem szava révén menekvésként fenn van tartva számára. Az ember bűnéből, jobban, mint valaha, a lelke insége kiált, márpedig ott, ahol elburjándzott a bűn, túlrad a kegyelem (*Róm 5,20*), amely mindig „elég”, még a legnagyobb elesettségben is, mert akkor tör elő hatalma (*2 Kor 12,9*).

Úgy érezzük, Bach zenei struktúráit a világmindenség őserői határozzák meg — csaknem ugyanúgy, mint a Föld arculatát, amit az elemek és a hőmérsékletek küzdelme formált. Számomra Bach testesíti meg azt az eszményt, amely felé évszázadokon át törekedett az európai zene. Bach öntörvényű, lényegében önmaga neveltje, a kialakult hagyományrendszer keretein belül egy félreismerhetetlenül egyéni nyelv teremtője. Elméje káprázatos. Reprodukálhatjuk, amit leírt, de remekléseit, invencióját nem tudjuk utánozni — felülmúlni még kevésbé. Már megint itt ez a szó, amely annyi gondot okoz: invenció — találékonyság. Feltaláló volt Bach, teremtő, vagy felfedező és kombináló?

Több volt mindennél: olyan zenét alkotott, amely összekapcsolta a művészetet és a tudományt, megindította az emberek szívét, és elméjüket arra kényszerítette, hogy *itt és most* éljék át a lenyűgöző és eleven élményt, ami ekkora léptékben és ilyen erőteljesen mindaddig egyetlen zeneszerzőnek sem sikerült.

(*Yehudi Menuhin—Curtis W. Davis: Az ember zenéje, 132—133.*)

Dsida Jenő

Hálaadás

*Köszönöm Istenem az édesanyámat!
Amíg ő véd engem, nem ér semmi bánat!
Körülvesz virrasztó áldó szeretettel,
Értem éjjel-nappal dolgozni nem restel.
Áldott teste, lelke csak érettem fárad,
Köszönöm, Istenem az édesanyámat.*

*Köszönöm a lelkét, melyből reggel, este
imádság száll Hozzád, gyermekéért esdve.
Köszönöm a szívét, mely csak értem dobban
— itt e földön senki sem szerethet jobban! —
Köszönöm a szemét, melyből jóság árad,
Istenem köszönöm az édesanyámat.*

*Te tudod, Istenem — milyen sok az árva,
Aki oltalmadat, vigaszodat várja.
Leborulva kérlek: gondod legyen rájuk,
Hiszen szegényeknek nincsen édesanyjuk!
Vigasztald meg őket áldó kegyelmeddel,
Nagy-nagy bánatukat takard el, temesd el!*

*Aldd meg édesanyám járását-kelését,
Aldd meg könnyhullatását, áldd meg szenvedését!
Aldd meg imádságát, melyben el nem fárad,
Aldd meg két kezeddél az Édesanyámat!*

*Halld meg jó Istenem, legbuzgóbb imámat:
Köszönöm, köszönöm az édesanyámat!!!*

(A költő ismeretlen verse; közli Csizsér Alajos)

Miért így vagyok keresztény?

A keresztény egység hete alkalmából januárban a *Tablet* cikksorozatot indított a keresztény egyházakról. Nyolc keresztény egyház egy-egy kiemelkedő személyisége vallott hitéről, egyházáról, három kérdés köré csoportosítva válaszáat: Hogyan lett ennek az egyháznak tagjává? Miben látja egyházának sajátos értékeit? Hogyan látja ma az ökumenizmus helyzetét?

1. *Miért vagyok kvéker?* G. Priestland, akit szerte Angliában jól ismernek írásából és rádiós adásaiból, így válaszol: A „Barátok” Vallásos Társaságát titokzatos múzeumi tárgynak tartja a legtöbb ember. Nemcsak azért, mert viszonylag kicsiny a számuk (Angliában 20 000), hanem azért is, mert kerülnek minden formaságot: nincs kvéker liturgia és hitvallás, papság és hierarchia, csak a csend szenvedélyes keresése. „A Szentlélek mégis akarhatott velünk valamit, hogy a 17. század ismeretlen szektái közül mi maradtunk fenn.” Az első kvéker gyülekezetek az apostoli egyházat akarták helyreállítani: elutasították a papságot, a szentségeket, és — a többi protestánsokkal ellentétben — a Biblia elsődleges szerepét is. „Lényegében laikus szerzet vagyunk a nagy egyházon belül. Istentiszteletünk közös kontemplációból áll, a csendet csak néha töri meg szó vagy ének.”

Leírja saját életútját is. Több évtizedes depresszióból segítette ki egy pszichiáter, megértette vele a bűnbocsánat és az erőszakmentesség jelentőségét. (Alapítójuk, George Fox az depresszióból felgyógyulva hozta létre közösségét.) Ma is főleg ez vonzza: a pacifizmus, a közvetlen (a papság szerepét kizáró) felelősség az egyházért és a csend.

2. *Miért vagyok anglikán?* J. Lawrence válaszában utal rá, hogy megfigyelőként részt vett a II. Vatikáni zsinaton. A kérdésre másként felelt volna a Zsinat előtt, mint most. Akkor sok előítélet, de jogos kritika is élt benne a katolikus egyházzal szemben. A katolikusok (az evangélikusokkal és a reformátusokkal együtt) hamis fogalmat alakítottak ki az egyházi tekintélyről. Az anglikán egyházból viszont hiányzik az igazi tekintély. A Zsinat választ adott legtöbb kérdésére, és az anglikánok számára is elfogadható tanítást dolgozott ki. „Manapság a hitem azonos sok katolikuséval. Miért nem leszek mégis katolikus? Mert hiszek abban, hogy már katolikus vagyok abban az értelemben, hogy az Anglikán Közösség is tagja az egy, szent és katolikus Egyháznak. Az egy és oszthatatlan Egyház mindnyájunk anyja. Ebben mindegyikünknek vannak sajátos adományai, amelyeket az elkülönültségben őriznünk kell, mindaddig, amíg mindnyájan el nem fogadhatjuk ezeket az egységben.” Az anglikán közösség sajátos értéke az, hogy tudja: „a helyes értelemben vett protestantizmus és a helyes értelemben vett katolicizmus — ugyanannak az éremnek két oldalán helyezkedik el.”

3. *Miért vagyok metodista?* G. Rupp, a cambridge-i egyetem professzora „életének minden áldását” a metodistákon keresztül kapta. „Mi vagyunk az Egyház Hamupipőkéje... de éppen visszaszorított és jelentéktelen helyzetünk miatt kevésbé kötődünk hozzá a világ hatalmaihoz.” Az ige hirdetés áll változatlanul istentiszteletük középpontjában: ez az olvasmányokból és himnuszokból összeállított „szendvics”, „himbunberger”. Újabban azonban egyre fontosabb helyet kap az Eukarisztia is. Elidegenítően hat rá a katolikus egyház bürokratizmusa és túlzott centralizmusa, de hozzáteszi: „minden valóságos egyháztól elválaszt-

hatatlan a hibák fájdalmas megtapasztalása". Az ökumenikus mozgalom elszánt hívének („ökumániákusnak") mondja magát: az anglikánoknál közelebb érzi magához a katolikus egyházat. „A szorosabb egységet keresem, ezért imádkozom, s remélem, hogy meg is találom, a saját egyházamban az egyházzammal; s létrejön végül az egység a nagy keresztény közösséggel, amely mindnyájunk anyja. Nem gondolom ugyanis, hogy a methodista egyház örökké fenn fog maradni."

4. *Miért vagyok baptista?* E. Robertson londoni lelkész fiatal korában csatlakozott a közösséghez, elsősorban hitük szabadsága és józansága miatt, s azért, mert az emberinél hitelesebb tekintélyre vágyott. Ezt a Bibliában találta meg. „Tanításuk nyomán Jézus Krisztust megváltómnak fogadtam el, s ez olyan kapcsolatba hozott Istennel, amilyen az édesapa viszonya fiához." Elsősorban a felnőttkorban, tudatosan megtérők keresztsége, a vízben való alámerítés vonzza, és a hívők közössége, akik egyek „az Úrvacsora misztikus élményében és a világ szolgálatában". „A hívek egyetemes papságát valljuk, a lelkész is egy-tagja a közösségnek, aki csupán funkcióiban különbözik a többiektől." Jelzi azt is, hogy a Biblia központi szerepe könnyen fundamentalizmushoz, egyes kiragadott szentírási részletek önkényes értelmezéséhez vezet a közösségben. Fájlalja, hogy a Biblia mögött háttérbe szorult az Eukarisztia. „A középkori latin mise elleni protestáns reakció jelentősen meggyöngítette az Eukarisztia szerepét, és az igehirdetést állította a középpontba. Az utóbbi években azonban legalább részben túljutottunk ezen a tévedésen, s helyreállítottuk a szó és a szentség központi jelentőségét."

Megvallja személyes vonzalmát a katolikus egyházhoz. „A baptisták talán azért olyan hevesen katolikusellenesek néha, mert nagyon közel állnak hozzájuk. Mindketten hiszünk a szentségek erejében — de mi inkább a keresztséget hangsúlyozzuk, ők pedig az Eukarisztiát." Bírálja is a katolikus egyházat: sértőnek érzi a papságra kötelező cölibátust, mivel a családi életforma leértékelését látja benne, s nehezen tudná elfogadni a pápai tévedhetetlenséget. Hozzáteszi azonban: a Focolare mozgalom tagjai között egészen otthon érzi magát, minden megválaszolatlan kérdése ellenére is.

5. *Miért vagyok presbiteriánus?* D. Duncan, a Skót Egyház lelkésze először lezögezi, hogy a Skót Presbiteriánus Egyház gyökereiben különbözik a többi presbiteriánus egyházaktól. Azok (mint a hajdani Angol Presbiteriánus Egyház) a nonkonformista, a hivatalos (anglikán) egyházakkal szemben álló szabadegyházakból nőttek ki. A Skót Presbiteriánus Egyház viszont alkotmányos, ez a hivatalos skót nemzeti egyház, bár a reformációból sarjadt.

Egyháza értékeit így foglalja össze: 1. A Szentlélek irányításával a Biblia szabja meg életüket és hitüket. Ennek megfelelően az igehirdetést tartják a legfontosabbnak. Elismeri, hogy egyes presbiteriánusok elhanyagolták a szentségeket. „A Szó és a szentségek lelkésze vagyok": az igehirdetés az Úr asztalára mutat, ez pedig az egyház lényegéről beszél. A katolikusokkal párbeszédben meg kell találni a helyes egyensúlyt az igehirdetés és a szentségek között. Önkritikusan azt is hozzáteszi, hogy az igehirdetés csak úgy lehet hatásos, ha komoly teológiára támaszkodik. Ezt elhanyagolták az utóbbi időben. „Minden skót teológusnak képzeli magát, pedig nem az!" 2. Fontos értéknek tartja egyházukban a hívek és a papság egyenlőségét. Ez megmenti a lelkészeket a karrierizmustól — nincs hierarchia, amelynek a ranglépcsőjén bárki felkapaszkodhatna. Ez az egyenlőség a zsinati, közösségi elvre támaszkodik: a püspöki hierarchia helyett minden szinten a gyülekezet, tehát maga az egyház közössége végzi az irányítást: az egyházközösségektől kezdve, a szinóduson keresztül az egyház legfelső törvényhozó gyűléseig.

6. *Miért vagyok lutheránus?* Világviszonylatban a második helyen áll a kereszténységben az evangélikus egyház, Angliában azonban elenyésző kisebbség. R. Feurhahn az evangélikus hitben nevelkedett föl. Paul Tillichet idézi: „az evangélikusok — lényegében katolikusok, elveikben protestánsok". Hangsúlyozza hittételüket: „A megigazulást a kegyelemben nyerjük el, egyedül a hit által."

Luther nyomán szembeállítja a törvényt és az evangéliumot. „A törvény emberi kapcsolatainkat irányítja, de nem tesz megigazulttá Isten előtt. Az evangélium viszont feltárja előttünk Isten ingyenes, túláradó kegyelmét és irgalmát.” Az ökumenikus törekvéseket fontosnak és helyesnek tartja, a római katolikus egyházban végbemenő változásokat, a többi keresztény egyházakhoz közeledést örömmel figyeli. Az elmúlt években a legtermékenyebb teológiai párbeszéd a lutheránus és katolikus teológusok között alakult ki. Új lelkiség kialakulásának is lehetünk tanúi, amely sok vonásban közös a két egyházban.

7. *Miért vagyok ortodox?* K. Ware, az első angol ortodox püspök is saját életútjával kezdi vallomását. Az ortodox liturgia „mennyei” szépsége ragadta meg három évtizede. Sok nehézséget kellett leküzdenie ahhoz, hogy angol létre csatlakozhassék az ortodox egyházhoz, amely „nem egzotikus és keleti, hanem egyszerűen keresztény”. Útkeresése során találkozott a katolikus egyházzal is, de a Zsinat előtti egyházat túlságosan merevnek, központositottnak érezte, hiányolta belőle a zsinati elvet. „Inkább az ortodoxiát választottam, amely a pápát egyenlők között az elsőnek, rangidős testvérnek tartja.” Örömmel állapítja meg, hogy a Zsinat nyomán az ortodoxok és katolikusok ma közelebb vannak egymáshoz, mint a 11. század óta bármikor. Az ortodox egyház három sajátos értékét így foglalja össze: a liturgia szépsége a szentek közösségét teszi jelenvalóvá. — Az élő hagyomány teljes és folytonos az apostolok egyháza óta. — A csöndes, elmélyedő belső ima, a hesychia, lehetővé teszi, hogy a hallgató szív Isten csöndjének szavára figyeljen.

8. *Miért vagyok katolikus?* Utolsóként Suenens bíboros foglalja össze katolikus hitét. Először ő is személyes fejlődését tekinti át gyermekkorától püspökké szenteléséig, majd a hitvallás szavaival válaszol: Hiszek az egy, szent, katolikus és apostoli egyházban. A katolikus egyház egy és egyetemes: „nem latin vagy európai, hanem Keleten keleti, Afrikában afrikai”. Az egyház egysége Istennek az egész világot átölelő tágasságát foglalja magába. — Az egyház szent — nem tagjainak szentsége, hanem Istennek benne működő kegyelme miatt, bár igen sok, szent életű kereszténnyel találkozott élete folyamán. Az egyház szentségéhez tartozik a szentek közössége is. Ezt most, idős korában különösen fontosnak tartja: ez a tudat erősíti meg abban, hogy a halál csak átmenet: kimondja az utolsó szót az élet értelméről. „Örömmel készülök ennek az utolsó szónak a fölfedezésére.” — Az egyház apostoli: egységben tudja magát a földkerekség összes püspökeivel, akikben az apostoli hagyomány ölt testet, az Eukarisztia közösségében.

Vallomását érzékletes hasonlattal zárja. Isten olyan, mint a Nap. Hogy a Napban higgyünk, nem kell körbejárnunk a Földet, tanulmányozva fényét és melegét. „Élég, ha rám esik fénye, ott, ahol éppen vagyok, s nem kell kutakodnom, milyen hatása van a Föld többi részén... Hiszek Istenben, a Szentháromság napjában. Ez a Nap süt rám a katolikus, apostoli és római egyház egén.”

L. L.

Számunk írói:

Tarnay Brúnó teológiai tanár, Pannonhálma

Rajeczky Benjamin zenetudós, az MTA Zenetudományi Intézet tud. főmunkatársa, Erkel-díjas.

Máté János orgonaművész, a Református Teológiai Akadémia tanára

Ifj. Fasang Árpád zongoraművész

Trajtler Gábor orgonaművész, a Magyarországi Evangélikus Egyház zenei igazgatója

Az „újrakezdő egyház”: Zimbabwe

1980. április 19. Zimbabwe — amit hódítója, Cecil Rhodes után közel egy évszázadig Rhodésianak neveztek — szabaddá és önállóvá vált. Az ország új zászlaját első felvonása előtt a főváros katolikus érseke, Patrick Chakaipa szentelte meg. A függetlenségi ünnepség diszvendégei között volt Alois Haene gwelói és Donal R. Lamont umtalai püspök. Mindketten sokat tettek és sokat szenvedtek a faji megkülönböztetés megszüntetéséért. A nemzeti hálaadó istentiszteletet a főváros, Harare (a volt Salisbury) katolikus székesegyházában tartották. Új fejezet kezdődött az ország életében.

Kilencven éven át ez a Magyarországnál négyszer nagyobb területű (389 ezer km²) a Brit Dél-afrikai Társaság és maroknyi fehér telepes magánbirodalma volt (1940-ben másfél millió lakosból 69 000, az 1980. évi hét és fél millió főből 250 000 volt európai). Évtizedekig fehér bőrűnek kellett lenni ahhoz, hogy valakinek szavazati és egyéb politikai jogai legyenek. Később ennek feltétele a magasabb iskolázottság s jelentős állandó jövedelem lett — amivel persze ugyancsak az európai bevándorlók, rendelkeztek. Az ország területének felét a telepek számára tartották fenn. Amikor pedig Nagy-Britannia előkészületeket tett az ország önállóvá tételére, a fehéreket képviselő helyi kormányzat egyoldalúan kikiáltotta a „függetlenséget” (1965). Ez a faji megkülönböztetés erősödéséhez, az ország külpolitikai elszigetelődéséhez — és másfél évtizedes véres partizánháborúhoz vezetett. Csak a teljes nemzetközi bojkott és a gerillák katonai fölénye tudta a kormányt megegyezésre kényszeríteni.

A polgárháború a keresztényeket és az egyházakat is „mérlegre tette”. A frissen elnyert függetlenség pedig az újrakezdés lehetőségét (és köteleességét) kínálta fel.

Zimbabwe lakói a XVI. században találtak először a kereszténységgel. Az újabb kori és megszakítatlan misszió kezdete azonban csak 1879. Megbízható statisztikák nincsenek, de a lakosság legalább fele ma is törzsi vallásokat követ. A keresztények arányát 1980-ban a népesség 35—50 százalékára becsülték. Minden harmadik keresztény katolikus; számuk gyors ütemben nő. Vatikáni statisztikák szerint a katolikus keresztények 40 százaléka felnőttkeresztény. A World Christian Encyclopedia az ezredfordulóra 15 milliós népességen belül 2,6 millió katolikusra számít.

A sokéves hadiállapotot a katolikus egyház is megszenvedte. Az áldozatok között volt püspök, számos pap, szerzetes testvér és nővér. A fehér Smith-kormányzat a gyilkosságokért a partizánokat okolta. A katolikus püspökök és rendi elöljárók ezt kétségbe vonták, mondván, hogy legalább három papgyilkosságot bizonyíthatóan kormánykatonák követtek el, s furcsa, hogy egy püspök és két szerzetes gyilkosa a jól őrzött fővárosi katonai börtönből nyom nélkül eltűnhetett. A katolikus püspöki kar az ellentétek fokozódásával több nyilatkozatban s pásztorlevélben tiltakozott a polgári lakosság bántalmazása, ártatlanok meggyilkolása, a kínzások s a nők megerőszakolása ellen. Amikor a kormány elrendelte a faji megkülönböztetést az iskolákban, a katolikus egyház úgy döntött, hogy inkább bezárja iskoláit, de nem tiltja ki azokból a fekete diákokat. Amikor pedig a rendkívüli állapot törvénykezése előírta a gerillák feljelentését, több püspök és rendfőnök a felebaráti szeretetre hivatkozva, a törvénybe foglalt előírás megtagadását tanácsolta és a polgári engedetlenség gyakorlására szólított fel. A feljelentettet ugyanis kivégezték volna. Válaszul a kormány az egyházat „vörösnek”, „holdkórosnak” nevezte. A — fehéreket tömörítő — parlament a pásztorlevelek figyelmen kívül hagyására biztatott, mondván, hogy a püspökök csak törődjenek az imádkozással. A bíróságok pedig számos papot évekre börtönre — Lamont püspököt (első fokon) 16 év kényszmunkára — ítélték. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egyház a jogfosztottak mellé állt. A háborús időkben a gerillák ezt

azzal ismerték el, hogy figyelmeztették a misszionáriusokat, mely útvonalak vannak aláaknázva s melyek járhatóak.

A fegyveres harcok idején gyakran lehetetlen volt a megszokott vallási élet. Sok templom elpusztult, az iskolák egy része nem működött. A 333 nap (1979) kevés volt ahhoz, hogy az óriási területen a vasárnapi szentmisét, a szentségek kiszolgáltatását és a rendszeres hitoktatást elvégezzék. Ebben a kényszerhelyzetben szinte észrevétlenül világiak vállalták magukra e feladatok ellátását. Egyházközségi vezetők irányították a közös imát, a szentírásolvasó köröket, s ők gondoskodtak arról is, hogy élő kapcsolat legyen az egyházközségek, a kisközségek, az egyházi intézmények s a papok között. Hasonló feladatot kaptak a hivatásos hitoktatók is, akiknek a száma ezekben az években gyorsan nőni kezdett. A társadalmi és politikai ellentétek és összeütközések árnyékában megjelentek egy új egyház körvonalai.

A fiatal Zimbabwe szocialista miniszterelnöke, Robert Mugabe, a tervezetek első szakaszában nyilatkozta: „Azt akarom, hogy az egyház, különösen a katolikus egyház, segítsen országunknak abban, hogy felépítsünk egy új társadalmat!” A katolikus egyház saját feladatának (is) tartja a társadalmi problémák megoldását, kezdve az egészségügy újjászervezésétől az ifjúság neveléséig és a szegénység megszüntetéséig. A társadalmi felelősségvállalás gyakorlati megvalósításának ugyanazok a feltételei, mint az evangelizáció megújításának: a világiak szerepének további erősítése; a közösségekre épülő egyház kialakítása és a lelkipásztori tervezés intézményesítése.

Zimbabwe súlyos paphiánnyal küzd. Egy papra 2166 katolikus jut (körülbelül ugyanannyi, mint Magyarországon). Az 1982-ben 320 pap mellett azonban 111 szerzetes testvér, 946 apáca, 1217 katekéta és 28 egyéb munkatárs végez lelkipásztori munkát. A szerzetesnővérek többsége helybeli. Több helyi kongregáció is működik. A katekéták szinte kivétel nélkül feketék. Mivel a szeminaristák száma alapján (1982: 60 fő) a papi létszám gyors változása nem várható, minden megoldás és előrelépés kulcsa a világiak fokozott bevonása: az egyházközségek vezetésébe, az oktató munkába, a katolikus intézmények ellátásába és a zimbabwei egyház vezetésébe. Ennek első dokumentálása az 1980. év Nemzeti Lelkipásztori Konzultáció, ahol a püspöki kar tagjai, a rendek főnökei s néhány intézmény vezetői mellett a világiak egyenjogú partnerként vitatták meg a legsürgősebb feladatokat s tervezték meg közösen az egyház jövőendő alakját és tenni-
valóit.

A „községi egyház” fogalommal Zimbabweban egyszerre gondolnak kisközségekre, bázisközségekre és valódi emberi közösségként működő egyházközségekre. „Nem könnyű dolog a községi egyház megérésének lehetővé tétele, mert a Szentlélek erejébe vetett nagyon erős hitet igényel” — állapítja meg egy, a Konzultációról szóló tanulmány. „A múltban is alakult sokféle vallási közösség. De csak azok bizonyultak igazán sikeresnek, amelyek a résztvevők vallási igényeihez és nem felülről jövő elképzelésekhez igazodtak” — folytatja ugyanaz az összefoglaló. „Emiatt a legvégső határig szükség van az egyházi vezetés toleranciájára, hiszen a felelősségvállalás közössége a korábbi egyszemélyi vezető számára nemcsak segítség, hanem teher is lehet. A hívek ellenben megérdemlik azt a türelmi időt, amíg megtanulják, hogy a Szentlélekkel összhangban oldják meg a nehézségeket.” A gyakorlatban az egység és önállóság kapcsolata kétféleképpen intézményesül. Lelkipásztori teamek alakulnak, amelyekben több világi, szerzetes és pap vállal el közösen valamilyen nagyobb feladatot — mindig számítva egymás támogatására. Ugyanakkor a püspöki kar nagy erőfeszítéseket tesz mind a világi felnőtt keresztények nevelésére és képzésére, mind a hitoktatók és egyéb lelkipásztori munkatársak továbbképzésére.

A nemzeti önállóság megteremtése után a zimbabwei katolikus egyház egyik első cselekedete egy lelkipásztori intézet létesítése és több munkabizottság tevékenységének intenzívebbé tétele volt. A fővárosban működő Lelkipásztori Intézet feladatai közé tartozik a vallási és a társadalmi helyzet elemzése, fejlesztési alternatívák kidolgozása, a felsőfokú továbbképző tanfolyamok szervezése és

gyakorlati segítség nyújtása a liturgikus és egyéb lelkipásztori munkához. Az intézettől független a Társadalmi Szolgáltatási és Fejlesztési Bizottság, amely az egyház szociális tevékenységét és a családtámogatást tervezi és az egyházi pénzügyeket irányítja. A Bizottság jogkörébe tartoznak a katolikus kórházak, orvosi rendelők, árvaházak, átképző és rehabilitációs központok. Újabb tevékenységei között talán a helyi — falusi, egyházközségi — társadalmi gondozói szolgálat a legígéretesebb.

A Nemzeti Lelkipásztori Konzultáció a zimbabwei egyház önértelmezését sokatmondó képletbe foglalta. Ez az újrakezdés jelmondata lett. „A közösségben élő személyek és a személyekből álló közösségek egymást feltételezve, egymásra támaszkodva s egymással kapcsolatban állva tudnak Krisztus követőjévé válni.”

(T. M.)

Szabó Ede

Változatok Apollinaire két sorára

„Ton sourire m'attire comme
Pourrait m'attirer une Fleur”

*Mosolyod vonz a bűvölet
érezem virág-igézetét
Virág vonz nincs más kívüled
virágmosolyod vonz feléd*

*Arcod mosolyvirága vonz:
ajkadon szirmok mosolya —
szirmok puha ágyába vonsz
csapdából virágszem soha*

*ki nem jutok. A mosolyod
elbűvöl ahogy a virág
Napom virágba rámhagyod
mosolyszirmaid illatát*

*Virulj virágzó gyönyöröm:
bennem el nem virulsz soha
Nyiljon ki szádon az öröm
szíved szép virágmosolya*

*Virágszirom-igézetét
holtomiglan se feledem —
Mosolyod úgy vonzott feléd:
virág bűvölte el szívem*

IN MEMORIAM

Szabó Ede csöndje

„Él köztünk nagy csöndben egy literátor” — ezekkel a szavakkal kezdte irodalmi hetilapunk főszerkesztője Szabó Edét köszöntő rövid írását, amely abból az alkalomból jelent meg, hogy az ünnepelt 1985. február 11-én töltötte be életének hatvanadik évét. A következő számban közreadott szerkesztőségi cikk már a gyász csöndjéről szól, mert hat nappal születésnapja után, szívroham következtében váratlanul meghalt Szabó Ede.

A literátor csöndjére utaló szó új értelmet kapott a nekrológban, a végtelenség, a megmáshíthatatlanság, a befejezettség szinonimája lett, és ezenfelül — meggyőződésem szerint — arra a szomorú tényre is felhívja a figyelmet, hogy Szabó Ede nagyon termékeny és gazdag életművének nem volt olyan hatása, kisugárzása, amilyent az megérdemelt, és amelyre irodalmi köztudatunknak is nagy szüksége lett volna. Mérhetetlenül sokat lehetett tanulni tőle, fogékony és érzékeny volt művek megközelítésében, megvilágításában, de mindig túl nagy csönd vette körül, szinte észrevétlenül dolgozott, nem volt egyetemi oktató, nem voltak tanítványai, nem tartott előadássorozatokat, márpedig — mindannyian tapasztalhatjuk — az írott-nyomtatott szó sokat vesztett egykori varázsából, ellustult, elkényelmesedett világunkban.

Magam is most döbbenek rá igazán Szabó Ede tanulmányírói, kritikai, fordítói tevékenységének rendkívüli arányaira, pedig régóta barátok voltunk, és közel négy évtizeden át szorgalmasan küldözgettük egymásnak könyveinket, dolgozatainkat, összeállításainkat, válogatásainkat. Hölderlinről, Rilkeről, Krúdy Gyuláról írt könyvet, fordításai jelentek meg Friedrich Hölderlin, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, Theodor Storm, Conrad Ferdinand Meyer, Friedrich Nietzsche, Gerhart Hauptmann, Stefan George, Heinrich Mann, Hugo von Hofmannstahl, Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, Hermann Hesse, Franz Kafka, Max Frisch műveiből. Közel két évtizedes fordítói gyakorlatának elvi és módszertani tapasztalatait írta meg a műfordításról szóló, 1968-ban megjelent könyvében.

Az pedig, hogy milyen fordító volt Szabó Ede, legtöbörében abból a jellemzésből derül ki, amelyet Rónay György fogalmazott meg Hölderlin himnikus-lírai lebegésű, filozofikus regénye, a *Hüperion* magyar nyelvre való tolmácsolásával kapcsolatban. „Szabó Ede a nem könnyű feladatot nagyon szépen oldotta meg — írja Rónay —, munkáján látszik, hogy nem pusztán szöveget, nem pusztán csak mondatot fordít, hanem elsősorban élményt: a hölderlini *élmény* felől közelíti meg a hölderlini prózát.”

Ez a megállapítás viszont arra is alkalmas ad, hogy Szabó Ede kritikai, irodalomtörténet-írói tevékenységére vonatkoztatva, annak legfontosabb vonását emeljük ki. Esszéiben, bírálatában, amelyeknek javát az *Otthonunk a művekben* című kötetében gyűjtötte össze, mindig abból az élményből indul ki, arra keres magyarázatot és azt akarja velünk is megosztani, amelyben a művel való találkozás során részesült. Akár Theodor Storm, Gottfried Keller, Kosztolányi Dezső vagy Tamási Áron alkotásait mutatta be, minden elemzését annak a célnak a szolgálatába állította, hogy a művet élő valóságában ragyogtassa föl előttünk. Úgy hatolt versek és novellák szövevének rejtett rétegeibe, hogy ne sértsen élő ideget, sőt az alkotás eleven vérkeringését is érzékeltetni tudja.

Miközben azt panaszlom, hogy műveinek nem volt kellő visszhangja, azt is érzem, hogy sokan irigylhették is Szabó Edét azért, hogy minden bajában, betegségében, társtalanságában, közérzetének, hangulatvilágának hullámvásárai között meg tudta teremteni magában az

alkotó munkához szükséges belső csöndet, a zavartalan munka örömét. Milyen jellemző, hogy mindig talált alkalmat arra a fényűzésre is, hogy mint esszéista, legkedvesebb íróihoz újra és újra visszatérjen, hogy maga is fejlődve, érve és alakulva, szembesítse mindenkori önmagát ifjúsága legnagyobb irodalmi élményeivel.

Azt pedig kevesen tudtuk róla, hogy a termékeny műfordító, mások műveinek tudós elemzője maga is költő. Szerelmes verseinek rajongó áhítata és gazdag természetélménye a reneszánsz kori lírára és Apollinaire költészetére emlékezteti az olvasót.

Ritkán beszélt verseiről, kiadásukra is csak akkor gondolt, ha költeményeinek ihletőit azzal szerette volna meglepni, hogy nyomtatásban is átnyújtja nekik a róluk szóló verset. 1948 májusában egy napfényes délelőtt csalódottan érkezett Szabó Ede egyetemista korunk törzshelyére, a Károlyi utcai Darling eszpresszóba, ahol úgyszólván naponta összeverődünk fiatal írók, kritikusok, filozófusok, az *Újhold* munkatársai. Elmondta, hogy az egyik folyóirat szerkesztőjéhez elvitte legújabb verseit, aki átfutva a kéziratlapokat, azzal eresztette el, hogy jobb lett volna, ha saját versei helyett szép műfordításokat hozott volna.

Nem láttam még Szabó Edét annyira feldűlnak és letörtnek, mint azon a délelőttön. Megkérdeztem tőle, nem akarja-e verseit Rónay Györgynek is megmutatni. Aznap estére a *Vigilia* munkatársainak körébe voltam hivatalos. Szabó Ede velem jött a Fő utcába, abba az eklektikus-archaizáló kis palotába, ahol abban az időben a *Vigilia* havi összejeveteleit tartották.

Rónay György figyelmesen végigolvasta Szabó Ede kéziratait, majd azt mondta, hogy a versek jók, szívesen közli őket a *Vigiliában*. Szabó Edében feloldódott a rossz érzés, ami a délelőtti visszautasítás óta gyötörte, de a kéziratokat visszakérte. Az volt a terve, hogy másolatokat készít a versekből, az egyik példányt a költemények ihletőjének nyújtja át, a másikat postára adja a *Vigilia* címére.

A versek nem kerültek közlésre sem a *Vigiliában*, sem más folyóiratban. Szabó Ede nem volt saját műveinek és irodalmi érvényesülésének buzgó adminisztrátora. Lehet, hogy sürgős munkája akadt másnap, de még valószínűbb, hogy miután Rónay György kedvező véleménye kimozdította lelkiállapotának mélypontjáról, a közlés már kevésbé érdekelte, a további tennivalók elintézéséhez már nem volt készsége.

Az itt közlésre kerülő vers* a rádióban hangzott el, a kéziratot Albert Zsuzsától, a rádió irodalmi osztályának szerkesztőjétől kaptam, néhány nappal Szabó Ede halála után.

A vers publikálásával váratlanul elhalt barátomra szeretnék emlékezni és a *Vigilia* egykori szerkesztőjére, aki néhány okos szóval megvigasztalta a bánatos költőt.

Vargha Kálmán

KÉPZŐMŰVÉSZET

Színes emberek az európai festészetben

Az európai művészet története sokféle nézőpontból és sokféle téma szerint vált ismertté. Stílusorszakok és irányzatok, mesterek és iskolák, országok és földrajzi tájak éppen úgy a kutatás tárgyává lettek, mint az építészet, festészet, szobrászat, iparművészet művészeti ágai és műfajai.

Természetes volt, hogy az ember ezen a tájon európai történelme minden változása ellenére külsejében, arcszínével, testi felépítésével e földrészt gyermeke. E művészetet ő hozta létre, a katedrálisról az általa hordott öltözékig, és ez mintegy stílusjegye lett annak, hogy e földrészen mikor, hol élt, mit dolgozott és hogyan alkotott.

*Az 591. oldalon.

Utazásai csak időleges kalandok voltak, hajón és tengeren, utakon és csatamezőkön. Aztán legtöbbször mégis hazatért, Európa szűkebb tájaira, egyetlen ország, nép, város és ház falai közé, lett légyen király vagy kézműves.

Az ábrázolt világ az ő világának ábrázolása volt, fehér bőre színével, szokásaival és öltözékével, házanépével és utcáival, városaival és polgáraival, templomaival és kegytárgyaival.

Az európai kultúra képviselője volt, melynek éppen e különbözőség egységében van értéke, ereje és bölcsessége: abban a több évezredes tapasztalatban, ahogy e „második teremtés” értékeit földünkön létrehozta. E kultúra közös gyökere kapcsolta össze földrésznünk négy égtájának emberét, még akkor is, ha látszólag sok minden mérhetetlenül elválasztotta.

A keresztény erkölcsi mérték és nevelés a történelmi változások mellett alapjaiban állandó volt. Ez az azonos szellemi, tárgyi ismeret a legfontosabb erkölcsi-emberi viszonylatokban a bizonyosságnak azt a tudatát adta, hogy a szellem legcsapongóbb, különös vagy végletes formáiban is az alapfogalmak egyképpen érthetők és értékelhetők mindenki számára.

Az európai művészetben talán ezért nem is a gyökereit kutatták, hiszen az nyilvánvaló volt. Inkább azokat a sajátosságokat, különbözőségeket és különbségeket, melyek az európai kultúra lényegét jelentették: azt a jelenséget, amit európai művészetnek és kultúrának nevezünk, s mely azonos, mégis különböző jegyeit máig is hordozza. Ennek létrejöttében a kereszténységnek döntő szerepe volt és van. A külső látható szimbolika mellett létrehozott egy szellemi szimbolikát — a befogadásnak és érzékenységnek, az értelemnek, a szokásoknak és értékítéletnek azt az alapvonásaiban egységesen értelmezett rendszerét, amely nyilvánvalóvá tette e kapcsolatrendszer jelentését és jelenségeit.

Egy évezreden át Krisztus születése után homogén világ volt ez, még akkor is, ha földrésznünk szaggatott partjain hol itt, hol ott idegen tájak emberei léptek földjére.

Művészeti ábrázolásaiban is homogén volt. Mintegy ezer éven át a fehér európai ember önmagát ábrázolta mindig és mindenütt, azt az embertípust, mely akkor élt, olyan formában és alakban, melyben látható volt. Jóság és gonoszság, bölcsesség és bolondság, kegyetlenség és irgalom, szorgos munka és szenvedélyes semmittevés, öntudat és büntudat egyképpen kifejeződik ezeken az emberi arcokon. De a szellem és lélek ereje és tisztasága, figyelme és fegyelme is, mely ember voltában mélyebb küldetést tudott, látott és fogott fel, még akkor is és annak ellenére, hogy önmagát is pusztította.

Szinte fel sem tűnik itt Európában, hogy más égtájak, földrészek is vannak, más emberek is élnek, ha e „képzeltbeli múzeum”-ban a művészeti ábrázolások első ezer évét nézzük.

Ebben a látszólag egységes ábrázolású világban két alak megszemélyesítőjeként jelenik meg a nem európai, a színes bőrű ember: a „háromkirályok” egyik alakja Gáspár (Kaspar), majd az első színes bőrű szent, Mauritius.

A reneszánsztól kezdve aztán nemcsak az egyházi, de világi ábrázolások is felmutatják az európai ember nem európai embertársait, hogy aztán, ha nem is általános, de elfogadott, megértett részeivé váljanak a művészeti alkotásoknak.

Az egyházi ábrázolásokon a színes, sötét bőrű ember semmiképpen nem a „sötétség” fogalmát jelenti vagy jeleníti meg. A „sötétség” és „világosság” soha nem külsődleges: nem a külső színben, hanem a belső lelki tartalomban, a lélek állapotában, a magatartásban nyilvánul meg. A színes bőrű embert mint embertársat állítják elénk, mint felebarátot, aki szintén lelki, szellemi értékek hordozója: lelki nemesség, a szellem fénye, tiszta ragyogás, komolyságában is emberi méltóságtudat jellemzi. A keresztény művészet sok évszázaddal megelőzte — az ábrázolások tanúsága szerint is — modern korunk emberi egyenlőség-tudatát, a megkülönböztetés teljes mellőzését. A színes bőrű ember az ember legnemesebb érzéseit, jóra való törekvését, embertársai tisztelőtét, megbecsülését és megértésének igyekezetét hordozza. Az „engesztelődjétek ki egymás iránt”, és a „viseljétek el egymást szeretettel” tanítást mutatja fel ezeknek az arcoknak érzésvilága.

Szent Mauritius, az első színes bőrű szent

Szent Mauritius az első szent a színes bőrűek közül, habár történetileg nincs bizonyíték ez ideig arra, hogy fekete bőrű lett volna. Mauritius élete ismert. Kopt keresztény volt, s a legenda szerint Thébából származott. A gallok ellen a gallok földjén szenvedett hősi halált Kr. u. 302-ben az egykori Wallis, a mai St. Maurice vidékén.

A legenda szerint híres thébai légiójával harcolt, és szenvedett vértanúságot, mikor nem teljesítették azt a parancsot, hogy a régi pogány isteneknek mutassanak be áldozatot. Ezért kétszer megtizedelték soraikat, majd kivégezték őket, Mauritius s a többi vezért. Svájcban, a mai St. Maurice-ban a IV. században bazilikát emeltek és a St. Maurice d'Agaune kolostort építették vértanúsága tiszteletére. Ünnepe szeptember 22-én van.

Szent Mauritius alakja jó fél évszázaddal ez után, 993-ban tűnik fel egy graduálén (Paris, Bibliothèque National) páncélos lovagként. A XII. században, a lemészároltak légiójában, pajzsral és zászlóval jelenítik meg.

A XII—XIII. századtól már inkább önállóan tűnik fel alakja, legtöbbször páncélatban, zászlóval, pajzsral, ritkábban kereszttel, néha mór típusú alakok, fejek kíséretében.

Mint hogy patrónusa lett a magdeburgi kolostornak, itt virágzott ki talán legjobban a vértanú szent tisztelete. Tiszteletére emelték itt azt a kőből készült szobrot a XIII. század második felében, mely ugyancsak páncéltözetben ábrázolja. A székesegyház oltárképe 1467-ből örökíti meg alakját.

A híres thébai légió egyik vezéréként később is gyakran ábrázolják. Ennek egyik legnagyszerűbb műve Matthias Grünewald 1520 és 1524 között festett táblaképe: „Szent Erasmus és Szent Mauritius”.

A kép a két típusú embert egymás mellé állítja, és kontrasztosan, festői eszközökkel kiemeli. Erasmus diszes egyházi öltözte aranybrokát és piros selyem, Mauritius negroid vonásokat viselő alakja vele szemben áll. Ezüstös páncélatot visel, mely teljesen elfedi testét. Páncélinge szélein elől, könyökénél és nyakánál aranszegélyű ékkövek. Fekete göndör haján drágakövekkel ékített ötvöshajék. Félprofilban megfestett fejét aranszínű dicsfény veszi körül, élesen kiemelve így alakját a sötét háttér előtt. Mindkét kezén kissé visszahajtott fehér kesztyű. Jobb kezét könyökben behajlítva, gondolatait szinte gesztuszerűen kíséri széttárt ujjával, míg bal, ugyancsak kesztyűs kezét oldalán függő ékköves fegyverén tartja.

Egymásra néznek. Egy síkban állnak, alakjuk egyforma magasságú, egyenrangúak. Erasmus egyenesen Mauritiusra figyel. Az ő tartása is méltóságteljes, öntudatos, testi felépítésében követi típusa jellegzetességeit. A két különböző embertípusnak ez a mesteri bemutatása különleges helyet ad Grünewald művének a színes ember ábrázolásában. A bőr színeinek ellentétét és a szellem egységét ilyen éles, sűrített, nagyszerű ábrázolásban csak századok után tudják követni, hiszen az elkövetkező években inkább csoportképekben, többalakos kompozíciókban jelenik meg a színes bőrű ember. Különösen a *Háromkirályok* ábrázolásában, ahol ez a közvetlen testi kontraszt, a szoros szellemi összhang feloldódik a többalakos kompozíciók látványvilágában.

Háromkirályok

A három királyok alakjai tulajdonképpen pogány, keleti bölcsek, mágusok, a csillagászat tudósai. Személyükkel 1200 körül kezd behatóbban foglalkozni a kódexirodalom. Hazájukat a hagyomány Dél-Arábiába teszi. Nevüket meglehetősen homály fedi. A trieri Egbert kódex kettőnek a nevét említi. Egy VII. századi párizsi kézirat Bithisarea, Melchior és Gathaspa néven jegyezte fel alakjukat. A ravennai St. Apollinare Nuovo-bazilikában a VI. századi *Három királyok hódolata* című mozaikon görög kereszt választja el jól olvasható nevüket: Balthassar, Melchior, Gaspar. Itt pálmafasor előtt viszik és nyújtják át ajánlékaikat. Mindegyik frigiai sapkát visel, egyforma szabású, de különböző anyagból készült, és különböző díszekkel ékes viseletet. Közöttük a földön liliomvirágok díszlenek. Jobbra fenn előttük a csillag ragyog.

A háromkirályok alakjai, bár számos változatban lelhetők fel a művészet történetében, abban majdnem mind megegyeznek, hogy Keletről jöttek, s a bölcsesség, az ész és az

asztrológia tudósai voltak. Úgy tudják, Jeruzsálem mellett találkoztak, s innen indultak el együtt, kíséretükkel és ajándékaikkal: arannyal, tömjénnel, mirhával.

Egyik legrégebbi ábrázolásuk a Santa Priscilla-katakomba II. századból fennmaradt freskóján látható, valamint a III. századból ugyancsak római falképen *A bölcsék hódolata*, a St. Domitilla-katakombában. Itt még frígiai sapkában jelennek meg, egyforma viseletben, koruk, rangjuk, hovatartozásuk nem tűnik ki. Egy IV. századból származó római szarkofágon is láthatjuk egyforma, görög viseletben ábrázolt alakjukat. Ábrázolásuk egyre sokrétűbben bontakozik ki a művészet kora keresztény történetében. Az V. században, Zeno császár idejében (474—491) állítólagos ereklyék Konstantinápolyba kerülnek, majd onnan később a kölni dómba.

A VII—VIII. századtól kezdve már koronás alakjuk jelenik meg a művészeti ábrázolásokon, mint pl. Pietro Cavallini (1273—1340) *A királyok hódolata* című mozaikján a római St. Maria in Trastevere-bazilikában. Az itáliai román és gótikus művészet századaiban, majd a reneszánszban is számos mestermű tanúskodik erről: így Arnolfo di Cambio (1245—1310), Giotto (1267—1337), és mások alkotásai.

A XV—XVI. században új elemként jelenik meg az egyik király színes bőrűnek ábrázolt alakja, mint például Hans Multscher (kb. 1400—1467) táblaképén. Feltehetően a humanizmus realisabb természetszemléletének hatása ez: a déli és keleti földrészek fiait a megfelelő bőrszínnel ábrázolják. E korban is a Jézus születése kompozíciókon a három király ábrázolások mintegy kiegészítik a pásztorok imádatát. Az utóbbiak az egyszerű, tudatlan nép hódolatát érzékeltetik, a mágusok, a bölcsék, a királyok viszont — ennek mintegy ellentétéként — a tudás, az ész és a hatalom hódolatát jelentik Krisztus születése alkalmával.

A kompozíció elnevezése is változik: Lorenzo Monaco (1370—1425) képe *A mágusok hódolata*; *A királyok imádják a kisdedit* című művön már koruk is elkülönül: egy szakállas idős embert, egy középkorú és egy fiatal férfit látunk. Sandro Botticelli (1444—1510) ugyancsak világhírű képe: *A királyok hódolata* talán legismertebb feldolgozása e témának. De sorolhatnánk az európai művészet legnagyobbjait, mint például Raffaello, Leonardo da Vinci uffizibeli és louvre-beli alkotásait, Correggio művét.

Nézzük közelebről Albrecht Dürer *A szent három király* című művét. A kép jobb oldalán látjuk a negroid vonásokat mutató, diszesen öltözött keleti bölcs alakját. Bal lépő állásban közeledik az eseményhez: Mária alakjához, ki ölében tartja a gyermek Jézust. Diszes öltözéke, ékszeres, drágaköves ruhádsze, bal oldalán függő töre és sarkantyúja mutatják hovatartozását. Tisztelete jeléül levett turbánját jobb kezében tartja, míg behajlított balján kendőn hozza az értékes ajándékot, egy kis, ház alakú ötvösmunkát.

Fél évszázaddal korábban már fára festett táblaképeken láthatjuk a három királyok egyik színes bőrű alakját, például Hans Memling *Háromkirályok* oltárának (1470) középképén. A kép középpontjában ülő, gyermekét ölében tartó Mária alakját három király veszi körül: az egyik idős ember: diszes öltözékben hódol, két kezével megérinti a kis Jézus testét, előtte térdelve. Tőle balra fél térdre ereszkedett középkorú alak köpenyben, diszes aranyfekete mustrás bársonyruhában, bíborpiros ékkövel. Bal kezében kalapját, jobbában pedig a gótikus formát mutató talpas-fedeles, tetején ékkövel díszített aranyserleget tartja.

Jobb oldalról lép a kép kompozíciójába a fekete bőrű fiatal király. Öltözete fekete-arany, diszes brokát, hermelinszegéllyel, bő ujjai ugyancsak hermelinnel bélelték, oldalán ékes, piros hüvelybe bújtatott kard. Bal kezében hozza ajándékát, a helyikristályból készült remekmű fedeles serleget. Tartása egyenes, méltóságteljes, arca komoly. Pillantása nem a környezetre, hanem lefelé, a gyermek Jézusra irányul. Elgondolkozó arcának öntudata, szellemi telítettsége, az esemény és látvány fontosságának, jelentőségének mintegy tükörképe. Arcbőre más színű, környezetétől eltér ugyan, de szellemi sugárzása nem. A nagy esemény egyenrangú része. Olyannyira, hogy bőrszínére a jobb és bal oldalon levő embercsoportból senki sem figyel fel. Minden szem Máriára és Gyermekeire tekint. Alakjának felépítése is ennek az embertípusnak jellegzetességét mutatja. Testtartása körvonaláiban benne van egy földrész több ezer éves szokása. De az a bizonyosság is, hogy szelleme a bölcsesség és megfontolás, a hódolat és bizalom erőit sugározza.

Más környezetben, öltözékben, más vonásokkal, de ugyanezzel az emberi méltósággal ábrázolja a fekete bőrű királyt, a három közül a legfiatalabbként Hieronymus Bosch *A*

királyok imádása című (1500 k.) táblaképen, akárcsak Hans Holbein *A királyok imádása* (1502) című képén.

E korból a sok lehetséges példa közül említsük még meg Albrecht Altdörfer *Királyok imádását* (1528). Az építészeti tagozatok, romok, pillérek, oszlopok és félkörívek előtt a kép előterének központjában a kis Jézust térdén tartó Mária alakja áll. Előtte térdepelnek az idős, a középkori, diszes öltözetet viselő bölcsek, királyok, átnyújtva aranyfedeles serlegeiket. Mögöttük áll aranypaszományokkal gazdagon díszített, igazgyöngyökkel és ékkövekkel kített bíborpiros öltözékben a fekete király. Két kezében tartja hozott ajándékát, egy ötvöstalpas aranyfoglatatú kókuszserleget. Azt a tárgyat, amit mint ritkaságot foglalt remekbe az európai ötvösművészet: a keleti, déli tájak egzotikusnak tűnő ritka növény- és állatvilágának darabjait, kókuszpálma gyümölcsét csakúgy, mint a struccotját, nagy gyöngyházkagylót, ritka fajtákat stb.

A barokk művészet egyre inkább fokozta e kompozíció népszerűségét. A nagy európai barokk mesterek most már nem fára festett kisméretű táblaképekben, hanem hatalmas, nagyméretű vászonra festett olajképekben, mozgalmas, sokalakos kompozícióban tárják elénk a távoli földrészek királyi követét, Jézus születése alkalmából. E sokalakos, mozgalmas kompozíciók háttere, helyzine igen különböző, egyben azonban mind megegyeznek: minden tekintet Mária és Gyermekeire irányul, és a messze idegen földrésről jött király egyenrangú alakja az eseményeknek. Így látjuk ezt például a spanyol Diego Vélaquez 1619-ben festett képén, ahol a kompozíció középpontjába helyezett tolldiszes turbános, színes bőrű férfialak arca Mária és Gyermekeire tekintve elmosolyodik — ritka pillanat ez az ábrázolások eddigi történetében. Öltözete már nem arannyal ékes, és a kíséretében levő ugyancsak fekete bőrű fiú is jobb vállát fedetlenül hagyó, egyszerű ruhát visel.

A barokk mozgalmasságot, festőiséget, az egyes jellemek mesteri ábrázolását, a különböző alakok egymás melletti ellentétes beállítását, a fény- és árnyékhatások tükrözésében mutatja be Peter Paul Rubens *A királyok imádása* című, 1624-ben készült kompozíciójában. Központi figurának teszi meg a színes bőrű király alakját. Mária gyermekével a kép jobb oldalán, ülő helyzetben tartja térdén isteni gyermekét. Az európai emberek csoportjai között, a kompozíció középpontjában, kék ég háttere előtt áll a turbános, színes bőrű király, fényes, zöld, selyemöltözékben, puha bőrcsizmában. Új elemként jelennek meg kíséretének tagjai, akik a háttérben tevéhaton láthatók, félmeztelen felsőtesttel, egyszerű ruházatban. Immár nemcsak a színes bőrű király távoli származását hozza közelebb ez a kép az európai szemlélőhöz, de a színes bőrű, egyszerű embereket is. Talán itt találhatjuk meg a kezdeteit annak, ami egy századdal később kezd kibontakozni: az egyszerű színes bőrű ember önálló portréábrázolása az európai művészet történetében.

Néhány világi ábrázolás példája

Tanulmányunk nem is tűzhetne célul, hogy a világi ábrázolásokra részletesen kitérjen. Csupán — kiragadott példaként — utalni tudunk egy-két ilyen műre a legnagyobb művészek oeuvre-jéből. A színes emberek portréábrázolásai a XVII. században már a legnagyobb festőzseni, Rembrandt, Harmensz van Rijn palettáján nyert polgárjogot: 1661-ben festett olajképén (*Két néger*) két fekete bőrű férfifejet festett meg. Félalakjuk öltözékét közvetlen fényforrás nem érinti. Az előtérben magasabb, középkori alak áll, vállán és nyaka körül átvetett fehér leplén csillan meg a hátsó, nem közvetlen fényforrásból származó érintő fény. Jobb karja behajlítva, s erre a behajlított karú vállra hajtja előre fejét a másik, alacsonyabb férfialak, aki kissé oldalra néz.

Rembrandt nem állt egyedül színes bőrű portréival. Spanyolországban az építészetben és az iparművészetben a mórok fényes művészetet hoztak létre, mely azonban tiltotta az emberi alak ábrázolását, az iszlám felfogás szerint. Ugyanakkor a spanyol festőknek számos alkalom adódott arra, hogy ezt a típust hazájukban, környezetükben megfigyeljék és megörökítsék.

A francia rokokó szellemét és légkörét oly mesterien megörökítő Antoine Watteau-t is foglalkoztatta a színes bőrű emberek ábrázolása. Az 1715. év tájáról való ez a két rajz, mely egy fiatal fekete bőrű fiúról készült, és három rajztanulmányt örökít meg egyetlen lapon. A kisméretű, papírra készített rajz a fiút jobb félprofilban, szemben és bal teljes profilban

ábrázolja, utóbbit fedett fővel. Az értelmes arc és érzelmes tekintet, az orr, a száj vonalainak görbületei az európaítól eltérő hullámos, göndör haj, az egész embertípus mesteri portré készítésére ihlette a festőt.

A XIX. századtól kezdve mind gyakrabban lehetünk tanúi az európai festészet történetében a színes ember önálló, portrészzerű vagy csoportos ábrázolásának. Az európai művészet egyre inkább felfedezte és művészeti alkotásainak tárgyává tette a színes bőrű embert. Megismerte kultúráját, művészetét és átvette egyes elemeit. Az európai művészet tehát úgy vált európaivá, hogy nemcsak a különböző európai népek meglehetősen eltérő művészetét fogadta magába, de az Európán kívüli földrészeket és embereket is.

A színes bőrű embert, mint láttuk példáinkon — az egyházi művészet mindig egyenrangú emberként látja és látattja, testvérként tiszteli benne embertársát. Ugyanakkor meghagyja — kevés kivételtől eltekintve — a táj, jelleg és kifejezés sajátosságait. Nem találunk egyetlen sem, melyben a festő elkülönülés, megkülönböztetés szándékával közeledett volna modelljéhez. Az alkotók inkább az emberi méltóságot, öntudatot kívánták kifejezni: a bőr színe mögött is a szellem sugárzását és vonzaskörét. Más műfajokban pedig a kézműipari technikának azt a hallatlan gazdagságát, tökéletességét, értékét mutatták be, mely a használati tárgyakon a Távol-Keleten évezredek óta jelentkezik. Az európai művészet tehát éppen azáltal vált európaivá, hogy tisztelettel és művészettel magába tudta olvasztani az Európán kívüli hatásokat is. Úgy asszimilálta e művészeti hatásokat, hogy megmaradt európainak. Bár az európai művészetben észak és dél, nyugat és kelet művészete között éppen a történelmi sorsok, népek, égtájak, éghajlatok, hitek és vallások eltérése miatt a műfaji kifejezések is különbözőségeket mutatnak, de nem annyira, hogy mindez így és együtt ne lenne egyetlen földrész és kultúra eredménye.

Ha európai művészetről beszélünk, benne értjük mindazt, amit a művész átvett, tanult, megfigyelt, megalkotott, továbbfejlesztett, tökéletesített, alkalmazott vagy éppen megpillantott, és ecsetje által megörökített — azokról az emberekről is, akik már kontinensünkön túl éltek.

Koós Judith

Szönyi István képei

„Az én generációm
fiatal korában
Ady ígésében élt...”
(Bernáth Aurél)

A két háború között, majd később is, ezt követően, kevesek festői életműve vált nálunk annyira szellemi közkinccsé, mint Szönyié. Negyvenesztendős alkotó pályájának nagyszerű emlékei — festmények és rajzok, falképek és kartonok, gouache-ok és karcok stb. — nemcsak múzeumok és gyűjtők tulajdona már, hanem — szeretnénk így hinni — az egyre tágulóbb látókörű nemzeté.

Tudatunk úgy-örzi gazdag tájait és csendes hőseit, mint egykori elemista korunk elnyúhatatlan emlékü történelmi faliképeit. Talán egy kissé halk és talán győzelmes polémiában éppen ezekkel: Szönyi képei vált vagy valóságos „nemzeti nagyságunk” tablóival folytatnak vér nélküli harcot — egy

természetközeli, ily módon meghittebb, emberföltő szépséget hirdetőn. Műve már része lett a nemzet jóra való szándékainak, ezért annyira eleven bennünk, és ezért szívesen látott vendég hazai és távoli városok kiállításain — legutóbb a Vigadó Galériában. Szönyi piktúrája valami olyat nyújt, ami halkabb talán az internacionális szépségeknél — s éppen hazai izeivel válhat nemzetközivé.

Élete századunk első hatvan esztendejét öleli át (1894—1960). Nagybánya és Ady hatásától (osztályfőnöke és magyartanára a Markó utcai főreálban Földessy Gyula volt), a végigharcolt első háborútól indul a pálya, amelynek személyes dátumai között eltelt idő az élőknek már történelem. A család, a majsorság és a falu meghittségébe húzódva teremtet magá köré ihlető világot — példaadó volt tetteivel is. A háború, majd a megszállás idején, s megújuló erejéről életének utolsó másfél évtizedében: a főiskolán vagy az Epreskertben, de a légszívesebben Zebegényben tovább. A hatvanéves Mester életmű-kiállítása (Ernst Múzeum, 1954) egy töretlen emberi és szellemében állandó művészi magatartás nagy ünnepe volt.

Képei és a zebegényi múzeum híven őrzik arcát, tanítványai pedig ennek a művészetnek nemzeti és humánus ízeit. Mondandóinak nemes megközelíthetősége megnyitotta útját az emberek tudatában, műveiből méltó hira-dást szerezhet rólunk a világ.

... mindenféle előzetes rajzok és vázla-tok készítése után, állvánnyal, kazettával és vászonnal felszerelve kimentem a Via Aure-lianára, hogy elkezdjek egy kiszemelt, előre kiválasztott témát festeni. Kínlódtam, szen-vedtem, vesződtem, de nem sikerült semmit sem összehoznom, reménytelenül és kétség-beesve hagytam abba. Ott és akkor jöttem rá... csak a hazai táj, az itthoni milió, a magyar emberek érdekelnék, csak ezek kel-tenek bennem visszhangot... mert ezekkel eszmélésem első pillanatától fogva össze-forrtam, eggyé válvá velük önmagamon ke-resztül megtanultam megismerni legbensőbb lényegüket... Otthagytam Itália kék eget..."

Ha Szőnyi István vallomása mellé képzel-jük a zebegényi képeket, az elmondottak akkor válnak gesztusból súlyos igazsággá. Hasonlót sugallt az 1984-es tárlat anyaga is. A művész hatvanesztendőskorában tette a megidézett vallomást, a benne említett „kudarcc” 1929-ben érte. A római ösztöndíjas akkor már hat észtenedeje ismerette Zebegényt, ezt a hegyek lábához simuló, lakóiba és lomb-

jaiba bújt kis falut, hogy a festő csendes lírája nemzeti élménnyé fokozza majd a hegyek, a folyam és az itt élő embereknek csupán az évszakokkal változó szintézisét. Fel is bukkannak Szőnyi képein: vízi és mezei emberek munkában, pihenőben vagy éppen hazafelé tartva, párnás combú gyermekek, kapáló asszonyok — a festő szemünk előtt cseperedő családja a tornácos-verandás ház árnyas környezetében. Olykor szípakoló né-nikék és fagyos orrú ministránsok, buk-dácsoló koporsóvivők a temetődomb havas tetején, máskor esernyők alá bújt városi hölgyek a víztől csillogó macskaköveken.

Emlékmúzeuma mellé meg kellene terem-teni művészetének méltó albumát, illenék kiadni a festő írásait. Facsimilében akár azt az Ady-verseskötetet (*Vér és Arany*, 1907), amelyet a költő 1909 októberében „Az én édes jó Nagy Mihályomnak” dedikált Nagy-váradon. Amely Szőnyi tulajdonába bi-zonnyal Földessy révén került, ma a Magyar Nemzeti Galériában található: ti. az 1917 ele-jének háborús frontján sebesült „önkéntes” — Szőnyi — lábadozóban szép rajzokkal és gouache-okkal díszíti ezt az Ady-könyvet, s a lapokat bekötteti utóbb a versfüzet lapjai közé. Korszakos találkozás ez, hasonló utóbb csak Illyéssel esett, a *Hősökről beszélék* (1945) lapjain.

Bodri Ferenc

SZÍNHÁZ

Fejes Endre: Cserepes Margit házassága

A Játékszín előadása

Móricz Virág apjáról szóló visszaemléke-zésében írja: Leányfalun rendszerint nem-csak az írógép zajára ébredtek, hanem arra, hogy a készülő regény vagy novella szerző-je nevet, kiabál, vitázik általa teremtett hő-seivel. Becsesek az ilyen följegyzések, hi-szen az irodalomelméletnek legkevésbé ki-

dolgozott része az alkotáslélektan. Levelek-ben, naplók utalásaiban találunk adalékokat arra vonatkozóan, hogyan is jön létre a mű, interjúkból meríthet, akit ez a kérdés érde-ke. A *Cserepes Margit házassága* dráma-ként enged bepillantást szerzője műhelyébe, s az alkotáslélektan felől közelítve is jelen-tős alkotás. Fontosabb ennél persze, amit az író közben napjaink valóságáról elmond. Fe-jes olyan művész, akire különösképp figyel-nünk kell, elég társtalan lévén jelenkori iro-dalmunkban. Lírikus alkat, s ilyen, színpadi szerzők közt, a világirodalomban is kevés akad. Csehov volt ilyen, s Tennessee Wil-liams a közeli múltból. Hazai pályatársak közül a *Szeptembert*, az *Elvesztett paradicsomot* író Sarkadi Imre. Fejes lírikus al-kata szemléletmódján kívül nyelvében is megmutatkozik — alig-alig van a kortársak között, aki olyan szépen tudna magyarul, mint ő. Rendkívüli érzelemgazdagsága mel-

lett van más, egyenrangúan fontos jellegzetessége is műveinek: színpadán egyúttal ott a nyers, a brutális valóság. S a kettő közt olyan egyensúly, aminek megteremtésére kivülről kevesen képesek.

Kötődése a Józsefvárhoz, melyben született, nem nosztalgikus: azok iránti elkötelezettségét jelenti, akikkel egyvívású. A hajnalban kelők, a munkapadnál dolgozók iránti hűség Fejesé. Ez adja a *Cserepes Margit házassága* hitelét is — aki írta, sejtjeiben érzi, miképp gondolkodnak, akik mellett elkötelezte magát. Így a dráma, a születése óta eltelt tíz esztendő alatt se vesztett aktualitásából — tegyük hozzá: az új bemutatóra kiegészült szövegrészekkel mai, fájdalmasan mai a valóságanyaga.

Tökéletes történetek csak az álmokban léteznek. Az írónak, ha figurákat életre hív, engednie kell azok akarátának, mert ha igazán embereket teremtett, azok a mű kibontása során önálló életet követelnek. Mauriac volt talán az egyetlen tudatos nagy író, aki a legapróbb részletekig végiggondolva, mit akar a papíron látni, az alkotás folyamata során már nemigen változtatott eredeti elképzelésén. Más íróval a figuráit vitáznak — Móricz Zsigmonddal kapcsolatban idéztem ilyet bevezető mondataimban. S tán ettől izgalmas is az írás — szinte soha nem pontosan az a végeredmény, amiért az alkotó a műbe belefogott. Így változik meg Fejes Endre alaptörténete is: Vitok Pál, a tisztakező mégsem öli meg feleségét, Cserepes Margitot, hanem elhagyja Dorogi Zsuzsannával.

A *Cserepes Margit házassága* igen-igen nehéz feladat rendezőnek is, színésznek is, mivel a darabban egyetlen ember létezik csak valóságosan: az Író. A többiek, időről időre előlépve, az ő képzeletében élnek. A főhős szinte állandóan jelen van a színpadon — az ő munkája ennél fogva a leghálásabb. Cserepes Margitnak, az Anyának, Vitok Pálnak, Cserepes Istvánnak, Egri Zoltánnak, Dorogi Zsuzsannának és Horváth úrnak viszont csak akkor van helye a rivaldafényben, ha az előttünk születő mű adott részlete megkívánja. Ugyanolyan fehérizzásban, ami a folyamatosan színen levőnek önként adatik, újra meg újra berobbanni, ha kell, a közönség elé: alig képzelhetünk el színész számára nehezebbet. Psota Irén, a nagy gyakorlatlalt bíró s különleges tehetséggel megáldott színésznő az Anya szerepében pompásan meg tud ennek felelni. Sokoldalú figura, amelyet életre kell hívnia: több hős

karaktere ötvöződik szerepében. Hirtelen váltásokra készíti a szöveg, ráadásul még szolgálnia is kell azt a kegyetlen önleplezést is, amit Fejes Írója végez. Megrendítő, szívszorongató pillanatokot köszönhetünk neki. Különösen remekel, amikor Cserepes Istvánra zúdítja indulatát.

Az előadás egyik legnagyobb élménye Gáspár János játéka. Gáspár rendkívül fegyelmezett színész. Vitok Pált olyan keserű komorsággal jeleníti meg, mintha mindaz a tapasztalat, ami a *Cserepes Margit házassága* megírásakor Fejes Endre birtokában volt, neki is sajátja lenne. Vitok Pál nemcsak tisztakező, de hite-embersége is makulátlanná avatja. Jó ember? De hisz attól meghal a dráma — emlékezhetünk a dramaturgia tanítására. Fejes azonban olyat csavarint az elméleten: egy nemzedék illúzióvesztését sűríti bele egyetlen figurába. S így az-álomszerű hős tragikussá változik, a vele való együttérzésünkre a megrendülés is felszínes szó. Gáspár Sándor alázattal követi Fejes Endre utasításait; hasonlóan felkavaró, tartalmas alakítást ritkán látni mai színpadon.

Cserepes Margitot Pap Vera játssza. Szerepcsés módon ugyanis a Játékszín rendezői valamennyi fővárosi színész közül választhatnak előadásukhoz. Pap Vera életteli, vidám, kedves, hitelesen teremt mai lányt, aki azért nyeri meg szívünket, mert képes elkomorodni, szánni is másokat.

Gera Zoltán igen érett művész, játéka sok fontos színt hoz a színpadra. Mennyi életismeret van egy-egy mosolya, egy-egy kétkedő „nekem mondjátok?” gesztusa mögött! Ferenczi Csongornak, Fülöp Zsigmondnak és főképp Varga Marinak szintén jelentős a része abban, hogy az előadás az évad legkiemelkedőbb produkciói közül való.

Utolsóként említem Garas Dezsőt, a *Cserepes Margit házassága* abszolút főszereplőjét és rendezőjét. Azért, mert — noha nevét eddig nem írtam le — mindazzal, amit a színészek munkájáról elmondtam, áttételesen róla is beszéltem. Garas olyan módon ismeri Fejes írói világát, mint a legértőbb olvasók. Játéka is nagyon letisztult, hű a szerző instrukcióihoz. Munkája minden elemével bizonyítja: érzi felelősségét annak, milyen jelentőségű alkotó művét juttatja színészként, rendezőként a közönség elé. Ennél többet mondani róla szószaporításnak tetszenék.

Csontos Sándor

Irodalom a képernyőn

Nemeskürty István forgatókönyve alapján Horváth Ádám rendezte azt a sorozatot, mely Széchenyi István életének eseményeit mutatta be. Az életmű hatalmas szándéka s az egyéni lét tragikuma kétségtelenül hálás megfilmesítési téma, jóllehet Széchenyi alakját szinte lehetetlen egy nézőpontból megragadni és ábrázolni. Ellentétek feszültek egymásnak alakjában és sorsában, s ezek még hatalmasabbra nőttek az utókor értékképletében. Jó magya, szokás szerint vagy rajongói voltak, vagy elszánt ellenfelei, s eközben aránylag kisebb hangsúlyt tettek arra, mit jelentett életműve a magyarság ügyének, hogyan alakította át kortársai szemléletmódját, s mint érvényesül ma is az a „minőségi” létideál, melyet törekvései sugallnak.

A forgatókönyv és a rendezés nem az egyéni lét síkjait ábrázolta, hanem a főhős életének eseményeit amolyan színes képeskönyv formájában dolgozta föl, amelynek „kisérő szövege” rengeteg idézetet hozott Széchenyi Naplójából, így teremtve meg azt az epikai hitelt, amely nélkül e hatalmas jelenséget aligha lehet kellőképpen átlátni és megérteni. Érdekes, színes, változatos sorozatot alakított ki ebből a nyersanyagból Horváth Ádám. Kevesebb volt a drámai akció, annál több a látvánnyá tett gondolat, s ezek között sok olyan is, ami mai létünk szempontjából sem lehet közömbös. A néző jól érezkelhette az egyes folytatások közben, hogy az alkotók nem a film formanyelvét beszélik, hanem azt az önálló és sajátos televíziós nyelvet kísérletezik ki, melynek hiányáról sokszor esik szó. E törekvésük mindenképpen kezdeményező, még akkor is, ha egyes nagyobb jelenetek megtervezésében érezhető volt olykor némi bizonytalanság. Hasznos, alkotó segítők voltak a sorozat főszereplői, mindenekelőtt a Széchenyit megjelenítő Tordy Géza, és a Crescence alakját nagyszerűen átérző Piros Ildikó.

Külön is érdemes elismeréssel méltatunk e sorozat nagy nevelő hatását. A fiatalabb korosztály számára igazi életideálokat su-

gallt, olyan magatartásmintát, melynek megléte vagy hiánya társadalmi vonatkozásban sem lehet közömbös.

Szombat délutánonként jelentkezett a „Ki miben tudós?” irodalmi vetélkedő műsor, amely azt volt hivatott eldönteni, vajon a sokat vitatott magyar nyelvi és irodalmi oktatás megfelel-e céljainak, s valóban irodalomértő, olvasni szerető fiatalokat bocsát-e ki a nehéz helyzetben levő és kelletlenül lényegesen kevesebb megbecsülést kapó iskola.

Amikor a gimnáziumokban bevezették — meglehetősen felemás módon — az új tankönyveket, azok szerzői alaposan feladták a leckét a diákoknak is, a tanároknak is. Az oktatásügy irányítói jórészt megmagyarázhatatlan és kártékony sietséggel átugrották azt a természetes folyamatot, mely minden új tankönyv kipróbálása során nélkülözhetetlen, s ezt a hatalmas ismeretanyagot egyszerű zúdították az iskolákba, ahol a pedagógusok is tanácstalanok voltak. Az elmélyült, nyugodt kísérletezőmunka kiszűrhetete volna az új tantervek és tankönyvek pedagógiai képtelenségeit, a megfogalmazás nehézkességeit, az irodalomkép olykor tapasztalható egyoldalúságait. Ez azonban — ki tudja, miért — elmaradt, s helyette áldatlan, lezáratlan „tankönyv-háború” dúlt és dúl.

Ha az irodalom oktatásának mai képét rajzoljuk meg, olyan építmény látványa tárul elénk, amelynek szép emeletei vannak, de hiányzik a kellő alapozás (azaz mindmáig nem irták meg, vagy nem készítették el azokat az alapfokú könyveket, amelyek nélkül ezeket a gimnáziumi könyveket nem lehet megérteni és kellő mélységben feldolgozni). Persze azt is el kell mondanunk, hogy az irodalom oktatásának ügye, annak kétségtelen feszültségei nem „tankönyv-kérdések”, hanem tükörképei annak a válságos helyzetnek, mely az oktatás egészében tapasztalható, s amelynek megoldását csak össz-társadalmi erőfeszítéssel, szemléleti változással lehet elképzelni.

Ilyen körülmények között a vetélkedő ténye, lebonyolítása (hogy ez utóbbi zökkenőmentes volt, azért dicserét illeti a televízió stábját és Tarján Tamást) jelentős eseménynek mondható. A versenyzők néha meglepően érettek, néha megdöbbentően közhe-lyesen gondolkodók voltak. Bizonytalansá-

gaik abból a tényből is fakadtak, hogy mai irodalomképünk korántsem nevezhető egységesnek, ennek hiányában pedig nehéz elképzelni, hogy megnyugodjanak a felkavart szenvedélyek, s az irodalom ügye elnyerje

mindennapi életünkben azt a szerepét és küldetését, amely nélkül aligha beszélhetünk harmonikus és teljes életről.

S. G.

IRODALOM

Sötér István: Komoly ének

Sötér István válogatott elbeszélésgyűjteményének írásai mögött nosztalgiaiba oldott finomsággal vagy fel-feltörő érzelmektől fölérősítve, számtalan variációba transzformálva hallunk egy dallamképletet, mely valahonnan az ifjúság tündéri idejéből, a szerző szeretett szülővárosából hangzik felénk. Elbeszéléseinek zenei vonzatai, vezérmotívumokra épülő kidolgozásmódjuk leggyakrabban erre a dallamra térnek vissza, ezt szólaltatják meg.

A zene, melyet zongoratanulmányai, majd elmélyült zenei műveltsége életének egyik alkotóelemévé szervesített, csaknem valamennyi történetében, önéletrajzi utalásokkal ötvözött írásában lényeges szerepet tölt be: a konkretizáló leírások s a fantázia- és emlékképek érzelmi töltését diszkrét magasrendűséggel hordozó-kísérő *continuó*ként, vagy a stílus lírai kitöréseinek művészi szublimációjaként szolgál.

Az éjszakai sétákon a Város utcáit, tereit tünődve járó ifjú, álmodozásokkal s hangulatokkal, véleményeket és jellemeket tükröztető és szembeállító korzói és Tisza-parti beszélgetések, viták forrongásaival telten a hadtestparancsnokság súlyos tömbje mögött meghúzódó kispolgári szűkségalakásban, egy esetben, groteszk delután utóregzései közepette szögezi le magában: „Végre tudom, mit akarok és mit nem.” A Telihold című novellában bővebben ki is fejti, ezeknek a fordulópontoknak sajátos szemléletét: „Életének igazi fordulópontja felé haladt Skodáján Rosty László... Ezeket a fordulópontokat mindig utólag ismerjük föl, mintha életünket is visszamenőleg lehetne csak élnünk.”

A *téma* és a *melléktéma* — zenei kifejezéssel szólva — vagyis a *minden, mindenki a helyére kerül és a végre tudom, mit akarok és mit nem* — a gyökerektől a kiteljesedésig átszövi a szerző életét is, amely sajátos univerzumát a lehetőségek vegső határáig akarja tágítani, a maga teremtő ellentmondásaiban tükrözni, a mértani-természertanrajzi pontosságú tárgyryögzítést és a szuperacionális-szurrealista új világfelfedezés élményt egységbe olvasztani. Az Egész határtalanságának igézete életre szóló feladattá lett.

Az Epilógus — a Telihold című elbeszéléssel — funkciója szerint összegző lezárás lenne, de kohójából itt nemcsak a múlt tűzben oldott és elemzett értelmezése árad ki, egyfajta törekvés az igazságszolgáltatásra, az elszámolásra, Klára és leánya, Krisztina, valamint az apa, Etire Ferenc — aki legtöbbször a szerzőt képviseli — sajátos szimbiózisának analízise —, hanem nyitás is a világ élményének korlátlan befogadása és szemlélete felé. Amikor az ember a múlt örvényeiből a jelen „dróthálói” közé kényszerül, melyek „stílustalanok, tehát időtlenek” — kezdetnek elég a szabadulásnak az a halvány reménye is, hogy az „elhalasztott jövő a jelenünk” (Komoly ének).

Az Epilógus múltat tömörítő-torlasztó gátja mögül az örvénylésre kész folyamat fegyelmezett ökonómiával és tudatossággal tűnik elénk és nyitja meg eszmélődésünk, a sötéri világfelfedezés útját. A kötet huszonekét írása közül nyolc a háború előtt, tizenégy a 70-es és 80-as évek fordulója körül keletkezett. A láthatatlannak, az elérhetetlennek, a képzelet szárnyalásának ifjú lendülete, finom líraisága és stílusművészete már az Egy nap Rouenban s a Pávák Fasora című novellában sejteti, hogy itt valaki merész utakra indul, felkészültsége és tudatossága képessé teszi arra, hogy felkutassa új dimenziók mozgástörvényeit. Az Évgyűrűk című életrajzi dokumentumfejezetben nyilvánvalóvá lesz a tudatosság, mely célra tör: „Az irodalom, mint az élet kritikája, önmagunk kritikája, — a kritika és az irodalom-

történet-írás pedig, mint az irodalom megértése: ez a meggyőződés kapcsolja össze szépprózái és tudományos munkáimat. Felismerni azt, ami akár távolról is, de összetartozik." Ez a „minden mindennel összefügg” claudeli elve, a kitágított, sokszorozott dimenziókat szerves egységben látók és láttatók elve.

A művészet tehát bizonyos szinten túl tudomány is, a tudomány művészete pedig az, hogy higgye: hivatása az igazi értékek felismerése és továbbteremtése. Sötér útja is ez — a valóság, az élet áramába be nem kapcsolt rétegei, jelenségei felé. Erről vall már a Gyűrűk egyik tanulmányában, s itt, az Évgyűrűk című zárófejezetben: „Felismerni, felmutatni és megvédeni az igazi értéket: ennél fontosabb feladatuk nem lehet ma a művészetekkel foglalkozó tudományoknak, s ebben a feladatban kritika is, a tudomány is csak önnön lelkiismeretére hallgathat.” Ez ars poeticának, de emberségnek is jeles példa arra, hogy új összefüggések, új dimenziók törvényeit megtalálni s az élet megszokott rendjébe szervesíteni csak felelős fölkészültséggel és magas szintű művészi etikával lehet — és szabad.

„Hát már sohasem lehetünk eléggé jelen ott, ahol jelen vagyunk, sohasem élhetjük át eléggé, amit átélünk?” — tűnődik a Komoly ének elbeszélője. „A valóság: a múlt, míg a jelen: kényszer” — folytathatjuk a Teliholdból vett gondolattal. A kényszer: bénító erő, elhatárol, így az objektivitást, a történések, dolgok nyomon követését megakadályozza. „A történetírás forrásaiból, a naplókbl... egy valamit nem lehet megtudni: azt, ami egy korban általánosan ismert volt. A közismert dolgokról és körülményekről a tanúk sohasem beszélnek.” Hogyan lehet hát a „körülmények hatalmát” megtörve a bűvös kört átlépni? Ez a probléma magyarázza, miért találunk Sötér István elbeszélésében annyi minuciózusan pontos, tárgyias leírást, ismételve is. Elevenítő, láttató erővel, lélektani hitellel ábrázol jellemeket, magatartásokat, s e módszert alkalmazza az álom, a fantázia világára, a valóság és képzelet, ébrenlét és álom határán oda s vissza járva. A fantázia, mint a valóság egyik megnyilvánulása — ens racionis — kötődik az érzékelhetőhöz, tanúsítva az ember világtérítő, Isten adta lehetőségeit, a végtelen változatosságot.

Ennek ábrázolását az Olümposzi színház című novellában láthatjuk, ahol a hosszú időközön át tervezett és elképzelt álomvárosban

„együtt fognak lakni élők és holtak”. Hogyan oldjuk föl az élet és a halál közé feszülő szorongást? Ahogyan átlépjük az ébrenlét és álom közötti határt, ahogyan az előérzet beteljesedik... Álomutazások, melyek végén az álmodó Szegeden vagy a Várhegy oldalán tér vissza egy másik világból, telve újabb dimenziók, terek és lehetőségek sejtelmes, de elevenen tovább élő emlékével.

Minden kényszer feloldása: a szeretet: „Így kezdte lassan megtanulni Ettre, hogy a szeretet lehetőségei sokfélék: neki már nem a régi szeretetével kell élnie, hanem el kell sajátítania az újat. Szeretni nemcsak kényelmesen lehet, a megszokott módon.” Ez az a titok, melyet az érzékeny lélek rejtett mélyeiben őriz. Ez a rejtelem sejlik föl Sötér nosztalgikus vonzódásaiban, a novellák emberekről, helyekről szóló vallomásaiban. (Szépirodalmi Könyvkiadó.)

Dékány Endre

Gál Sándor: Az Éden és a Golgota között

A Kassán élő kiváló csehszlovákiai magyar költőnek a pozsonyi Madách Kiadónál megjelent verseskötete négy fő ciklusból és az ezeket lezáró címadó versből áll. Az *Amíg lehet* ciklus „túl egy világháborún, túl egy lakosságcseren”, küszöbén egy felépülésre váró rendnek, minden lehetséges emberaszállyal dacolva, egyszer már a halált is legyőzve parancsolja, hogy „szemek szememmé váljon/ nem nézni de szűkülve látni”, mert „mivé lesz csöppnyi magzatom s hová lesz ki még csak szándék/ szerelem virág hímes játék”. Gál Sándor az írásjelek nélkülözésével, mondatok és szavak összeolvasztásával, szabad áramlásával törekszik mondanivalója gáttalan közlésére. Sorai között nagyon sokat képes kimondani. A kötet versei parttalanul ömlenek, mégis rendben, költői öncél nélkül. Sorainak szabad folyása nem külső üres forma, hanem nagyon is belső tartalomhoz, tartományhoz kötött. „E belső tartomány falainál megtorpannak a látható erők (ideért az alkonyi szél hűs folyó illatával terhesen) ez volna a reményszál parttól partig” — írja a címadó versben.

A *Kő és kód* ciklusban két végletként állítja szembe egymással a „volt” és a „lett”

fogalmait. A tegnapot és a má. Megkövült az idő, de köddé is vált — szertefoszlott. A kötet címe is az összefolyt időre enged következ-
tetni. Az olyan vessor pedig, mint ez: „ami emelhető még fölemelném hitttel/ hogy a tegnapi napra jön más holnap”, vagy az, hogy „köt-
het rám friss súlyokat az élet/ gerincem vállam már tovább nem roskad/ állni adatott a magányosoknak/ amíg el nem dönt a végső
enyészet”, a másokért hozott áldozat, a ke-
resztvállalás időszerűségére utal. Erre min-
dig és mindenhol szükség van, ez felette áll az
egymásratorlódó eseményeknek, melyeket
az ember megélhet. És hogyan lehet a múltból
máig folyó időből a jövőbe menekülni? Így:
„Hallgasd és figyelj el nyitott pusztulást/ ki
mit temet s ment partról partra át/ s ne kér-
dezd mi lesz ha a part leomlik — még
elindulhatunk otthonról haza”. Hatalom nél-
küli hatalomról beszél Gál Sándor, ami nem
más, mint hűség az élethez és hit az életben.
Megejtő egyszerűséggel jelöli meg az ön-
megvalósítás feltételét és egyetlen esélyét:
„te értem s én teerted”.

Gál Sándor ott virraszt szavaink és örökö-
seink felett, amikor azt kérdezi, hogy vissza-
tér-e kiáltásunk a mesék messzeségéből, talá-
lunk-e néha új szót, új virágot, mely ma-
gunkból nőtt, melyet mi tudunk felajánlani a
mindenségnek. Az „engedjétek hozzám
jönni a szavakat” Sütő András-i és az „enged-
jétek hozzám a gyermekeket” jézusi (Lk 18.

16.) parancsát teljesíti, amikor a gyermeki
tisztaságban látja szavaink hiteles forrását.
Nagy Lászlóra és Szilágyi Domokosra hivat-
kozva írja, hogy öutánuk már nem volna
szabad verset írni, „csak nézni és ámulva inni
a szépséget”. Őket méri a mesék messzeségé-
ből fakadó tisztasághoz. Ezzel az eredendő
tisztasággal félti a természetet, a megtört
Dunát, mely már nem ad „egyetlen homok-
buckát sem”, a békét és állandóságot jelentő
vadvizei és holtágai megszűnnek, ha az
anyafolyó betonmederbe kényszerül. *Zúgó*
címmel egész versciklust szentel a „véde-
lenné apasztott” Dunának. Gál Sándor folyto-
nosságteremtő író, aki újraéli azt, mit mások
már megéltek: „a tudottat mentem új tu-
dássá”. Európai öntudata Bartóktól van. Ilyen
öntudattal protestál a léghétköznapibb szűk-
keblűségek ellen is: „mit is kéne tenni ezzel/
ezzel az egész Európával/ okmányokkal bi-
zonyítható honossággal/ hogy a kassai
postán egy tizenéves hajadon megjegyzések
nélkül adja ki anyám ajánlott levelét”.

Gál Sándor egy Duna-melléki faluból ke-
rült a magyar múltat hordozó kelet-szlová-
kiai nagyvárosba. Mélyre eresztett gyökerei-
vel tudott magasra nőni. Egyetemessége min-
denkiért érzett felelősségtudatot és felelős-
ségtudatosítást jelent. (*Madách, Pozsony*
1984.)

Virt László

TUDOMÁNY

Két etikai antológia

„Az egész filozofálás — ez éppen jelen ko-
runk szerencsétlensége — inkább megvetés
és ócsárlás tárgya, mint a megbecsülésé és
dicséreté, annyira megszálta majd minden-
ki lelkét az a pusztító, szörnyeteg meggyő-
ződés, hogy a filozofálás mellözendő, vagy
csak keveseknek való. Mintha bizony a dol-
gok okait, a természet útjait, a világmin-
denség értelmét, Isten szándékait, ég és
föld titkait szemünk előtt, kezünk között
tudni éppenséggel semmi volna, hacsak
nem nyerhető belőle valami előny, valami-
lyen anyagi nyereség” — panaszkolta a mo-

dern kor hajnalán a reneszánsz egyik leg-
ragyogóbb elméje, Pico della Mirandola
(*Reneszánsz etikai antológia*, Gondolat,
1984). S mi, akik éppen ötszáz évvel később
olvassuk újra e sorokat — *Az ember méltó-
ságáról* szóló, címében is programadó érte-
kezést 1485-ben írta a jeles humanista —,
már tudjuk, hogy a büszkén „modern”-nek
nevezett kor egyik fő mozgatóerejévé épp
az anyagi biztonság és nyereség fétise vált.

És a filozofálás? Nos, a Gondolat Kiadó
Etikai gondolkodók sorozatának két leg-
utóbbi kötete a „filozofálást megbecsülő
és dicsérő” olvasókhöz szól, és bár régi ko-
rokhoz nyúl vissza, a mai ember figyelmére
is méltó. De milyen tanulságokkal szolgál-
hatnak számunkra a több évszázaddal ez-
előtt élt gondolkodók etikai nézeteit tolmá-
csoló antológiák? Kétféleképpen okulhatunk
belőlük: az egyik a történeti érdekesség,
vagyis a múlt valamely korszakának gon-
dolkodását hiteles, eredeti forrásokból meg-

ismerni, felfedezni. Nézzük először ebből a szempontból a két kötetet.

Steiger Kornél az általa példamutató gondossággal válogatott és jegyzetelt *Sztoikus etikai antológia* (Gondolat, 1983) utószavában joggal írja, hogy „hosszú története és erőteljes hatása ellenére a mai olvasó számára a sztoikus filozófia jórészt ismeretlen területnek számít”. Ezt úgy lehetne pontosítani, hogy a magyar könyvkiadás eddig csak a sztoikus filozófia kétségtelenül legérdekesebbnek tűnő szerzőinek — Senecának, Marcus Aureliusnak, Epiktétosznak — népszerűsítésére fordított gondot, míg a sztoa korai szakaszáról nem sokat tudunk. Most e válogatással kezünkben valljuk be — nem véletlenül. A felsorolt ismert szerzőket megelőző korból fennmaradt töredékek alig huszonöt oldalt tesznek ki a több mint ötszáz oldalas antológiában. Ezért is hasznos a sztoikus szövegek mellett a sztoikusokról írt művek (ezek között Diogenész Laertiosz *Híres filozófusok élete és véleményei* című ismert munkájából a VII. könyvnek, és Sztobaiosz élő nyelven először itt megjelenő kivonatainak), illetve a sztoikusokkal vitatkozó iratok közlése (ez utóbbiak szerzői között Ciceróval és Plutarkhosszal is találkozhatunk).

A válogatás nemcsak a sztoa időbeli kiterjedéséről alkotott közkeletű képet szélesíti ki és teszi teljessé, hanem több más, a filozófiatörténetben gyökeret vert tévedést oszlat el. Az egyik ilyen félreértés forrása a kronológiai szemlélet, mely abból kiindulva, hogy a sztoa alapítója, Zénón, időben Arisztotelész után működött, a sztoikus filozófián mintegy az arisztotelészi kérdésfelvetések hiányát kéri számon. Valójában az elzárkózott arisztotelészi iskola legközvetlenebb utókorára nem hatott, és a sztoicizmus az athéni filozófiai életet akkor uraló szókratikus iskolák talaján alakult ki. Ennek alapján bizonyítja be az utószó, hogy — ismét a közhiedelemmel ellentétben — „a sztoikus tanítás nem a kiteljesedett, majd összeomlott görög filozófia romjaira épülő, eklektikus válságtermék, hanem az attikai filozófia szerves folytatása, sőt — legalábbis az etikai diszciplína tekintetében — a korai görög filozófia egészének betetőzése”.

Az a tény viszont, hogy a sztoikusok számára az állam léte vagy nemléte etikailag közömbössé válik, nem egyszerűsíthető pusztán etikai szerepváltozásra (ahogy az 515. oldalon olvashatjuk), hanem nagyon jelentős fordulat áll emögött: a közélet és a

magánélet elválása. A hellenizmusban a közösség és az állam a polisz klasszikus korában oly szoros egysége kettéválik, és az egyén már nem a polisz társtulajdonosnak tekintett, teljes jogú és cselekvő polgára, hanem egyre inkább egy kialakulóban levő birodalom alattvalója; a társadalmi és politikai tendenciák arra ösztönzik, hogy inkább saját magával, mint a közösséggel törődjék. A társadalombölcseletben az etika, a helyes élet tudománya nyomul előtérbe, míg a közösség tudománya, a politikaelmélet háttérbe szorul. Ez a folyamat, a közélet és a magánszféra elválása ismétlődik meg a római városállam birodalommá alakulásakor is. A sztoikus bölcselet és a közügyekkel törődés közti ellentmondásról így írt Plutarkhosz: „hazájuktól távol, mint a lótuszt élvezték a nyugalmat, társalgásokkal, könyvek között és sétával töltve teljes, egyébként nem is kurta, hanem nagyon is hosszú életüket... Tanításuk kiúttalan, a közügyek gyakorlásában alkalmazhatatlan, nem hozható összhangba sem szükségleteinkkel, sem pedig a gyakorlattal.” A politikusi funkció s általában a politikusi minőség nem kapcsolódik szervesen a magánemberhez, mint az athéni poliszdemokrácia aranykorában, így lehetett sztoikus egyaránt Marcus Aurelius császár és a rab-szolga Epiktétosz.

A másik válogatás mintegy felel a sztoikus antológiára, hiszen a reneszánsz az antik világ és gondolkodás újrafelfedezője, és ezen belül feleleveníti a sztoicizmust is. A sztoicizmus perse csak a reneszánsz egyik alapvető magatartásmódja a sok közül. Mivel ez az antológia nem egy irányzat, hanem egész korszak bemutatására vállalkozott, igen összetett és sokoldalú képet tár elénk. A kötetben szereplő szerzők pusztán felsorolása is érzékelteti az átalakulóban levő kor gondolkodásának sokszínűségét. Az elsősorban költőként maradandót alkotott Petrarca kitűnő morálfilozófus is; Alberti a reneszánsz egyik legsokoldalúbb egyénisége, építész, művészettörténész, nyelvész, zenész, a kötetben is szereplő *Családról* szóló értekezése pedig a korszak egyik legfontosabb etikai írása; Ficino a firenzei platonikus akadémia vezéralakja, míg Valla a „rivális” irányzat, az arisztotelianizmus legjelentősebb képviselője. Machiavellit, Montaigne-t és Bacon-t nem kell a magyar olvasóknak bemutatni, a tőlük itt is közölt, magyarul már ismert részeket a helyes szerkesztői elgondolás szerint az anto-

lógia teljességét szolgálják. Erasmus írása a reformációval, magával Lutherrel folytatott polémia, a két katolikus francia, Montaigne és Charron sztoicizmusa pedig már a vallásháborúk fanatizmusának és véres harcai-nak visszhangja.

A Reneszánsz Ember a történeti valóság-tól független, gyakran hivatkozott szim-bólummá vált. Erdemes megismerni, hogy milyennek tartották maguk a reneszánsz gondolkodók az embert, s milyen normatív erkölcsi elvárásokat támasztottak vele szemben, milyen tanácsokkal készítették fel az életre és a halálra. Eredeti szövegek ol-vasása alapján ismerkedhetünk meg olyan kérdésekkel, mint az akarat szabadság, a szerencse befolyása az emberi sorsra, a hit és az értelem viszonya, az erények fontos-sága. A válogatásban szereplő írások alap-ján árnyalt válasz adható arra a sok vitát kiváltó kérdésre is, hogy pogány korszak volt-e a reneszánsz? Világosan látható, hogy egyfelől a vallásos gondolkodás hagyomá-nyának keretei töretlenül megmaradtak a reneszánszban, másfelől viszont a nem val-lásos jellegű érdeklődés, mely arányaiban kisebb súllyal korábban is létezett, a rene-szánszban egyensúlyba került a vallási és teológiai gondolkodással, hogy rövidesen felül is múlja azt. Más szóval, a szekulari-zációs folyamat felgyorsulásának kezdete a reneszánsz, de helyesen fogalmazta meg a kérdéssel foglalkozó alapvető tanulmányá-ban Kristeller: alapjában véve még keresz-tény kornak kell tekinteni (*Szellemi áram-latok a reneszánszban*, Magvető, 1979).

A történelmi hitelesség nyomozása mel-lett a másik szempont, amiért „a történe-lemben a nagy idők nagy lelkeivel érint-kezünk” (Montaigne), a saját életünkre köz-vetlenül is hasznosítható tanulságok fölle-lése. Ebben a tekintetben még eredménye-sebb lehet a két kötet forgatása, és az ott olvasható tanítások aktualizálásához a re-cenzensnek fölösleges is példákat sorolni: mindenki megtalálja az őt érintő-érdeklő részeket. S bár nem kell Petrarca azon ke-serű szavait saját korunkra érvényesnek tek-inteni, miszerint „kortársaidtól a merő, üres beszéden kívül nincs mit reményle-ned”, azt a tanácsát fogadjuk meg, hogy „ne vedd meg, ha a régiekhez térünk visz-sza, és náluk olyasmint találunk, ami szoron-gásodat megszünteti”.

Paczolay Péter

Georges Duby: A katedrálisok kora

A középkori ember a teremtett világban a Teremtő nagyságát, erejét, akaratának megnyilvánulását látta és kereste. Gondolko-dásmódját a természetfelettihez való viszonya határozta meg. A művészet is csak egyik eszköz volt, amellyel az áldozat, az engesztelés, az imádás és a dicsőítés kifejezé-sének formáiba kapcsolatot teremtett az érzé-kelhető és a transzcendens világ között. Az Isten és az ember közötti kapcsolat megte-remtése és fenntartása a feudális társada-lomban az egyház feladata volt. Ezzel megha-tározó szerepet kapott és vállalt a művészeti alkotások létrehozásában és irányításában.

Duby a középkori művészeti alkotások kö-zül azt az építészeti objektumot választotta ki, amely körül az egyes időszakokban a tár-sadalom szellemi és művészeti tevékenysége megszerveződött: 980—1130 között a kolos-tor, 1130—1280 között a katedrális, 1280—1420 között a palota a meghatározó építészeti keret, amely produktuma, de irányítási köz-pontja is a feudális társadalom kultúrájának. Ez a kultúra olyan társadalomban jött létre, amely meghatározott rend — ordo — szerint tagozódott, és a különböző rendek tagjai helyzetüknek megfelelően megteremtették, felhasználták vagy élvezték az emberi munka által létrehozott anyagi javakat.

Európában az ezredik év táján a társada-lomszerkezetben és a művészetben nagy fel-lendülés érzékelhető, amit a mezőgazdaság fejlődése tett lehetővé. A lovagok lelki üd-vösségükért, Isten dicsőségére és állandó dicséretének biztosítására bőkezűen adakoz-tak az egyháznak a megnövekedett jöve-delmeikből. Az egyház vagyona volt az az erő, amely 980 és 1130 között létrehozta és előbbre vitte az európai művészetet, amit ma a romantika korának nevezünk. A királyság szakrális funkcióját és kulturális feladatait a szerzetesek vették át, így a kolostorok lettek a szellemi központok.

Ezekben a szellemi központokban a mű-vészet segítségével az abszolútumot kívánták megjeleníteni. A román kori ember gondola-tait az Apokalipszis Krisztusa uralta, akit az utolsó ítélet bírójaként ábrázoltak. De Krisztus kapu is volt, akin keresztül a bűneitől megtisztult ember beléphetett az ismeretlen dicsőségbe. Ezért az emberré vált Krisztust a szenvedés útján kellett követnie, de általa osztályrésze lesz a feltámadás is.

A feltámadás felé vezető utat a fény segítségével akarta érzékeltetni Suger, St. Denis bencés apátja, a francia király barátja. Suger áttöretre templomának falait, hogy a fény behatolhasson. Programját, amivel a gótika lényegét fogalmazta meg, a templom kapujára is rávésette: „Ami itt benn ragyog, arany ajtó jelzi előre, az érzékelhető szépség jóvoltából a lélek az igazi szépségig emelkedik, s a földből, ahol nyugodott, e ragyogás fényétől feltámad s az égbe jut.”

A XII. század küszöbén Gallia északi része fokozatosan elvárosiasodott. A városok püspökeinek jövedelmét a polgárok gazdagsága is növelte. Az újjáépült püspöki templomok, a katedrálisok végső soron a város és lakói gazdasági erejét is hirdették. A katedrálisok iskolái lettek az értelmiség nevelésének központjai. Körülöttük szerveződött a későbbiekben az egyetem. Itt csiszolódtak tovább a gondolkodás formái, amiknek segítségével egy új, racionális filozófia, főképpen Abelard hatására, már az értelem erejét hirdette. Krisztust most tanítóként ábrázolták, aki az értelem fényét osztja széjjel. Ezzel az irányzattal párhuzamosan Szt. Bernát az értelem, a szeretetet kínálta Isten megismerésének eszközként. A francia királyságból, illetve a Párizsból kiinduló fejlődés Dél-Európában más tartalommal telítődött. Provence-ban, Aquitániában, Anjou tartományban, Itáliában a katedrális a városé. Az iskolában az oktatás tartalmát nem a teológia, a filozófia határozta meg, hanem a jog és a gyakorlati ismeretek.

A XIII. század szellemi mozgalmai a század első felét az értelem korává avatták. A régi típusú szerzetesrendek elzárkózásuk miatt elvesztették befolyásukat a társadalomra. Az új szerzetesi közösségek már a lovagi erényeken, Isten és az ember együttes szeretetén alapultak. Assisi Szt. Ferenc és Szt. Domonkos rendje az értelem és az értelem eszközeivel kívánta meggyőzni azokat, akik az eredeti evangéliumi élet megvalósítását ígérő eretnenségekhez csatlakoztak. A katedrálisok művészete, amely eddig Isten dicsőségét volt hivatva magasztalni, olyan építészeti eszköz lett, amellyel a halál felett

győzedelmeskedő Krisztust és az ő követésén keresztül a bűneitől megtisztult, a feltámadásban megdicsőült teremtmények szépségét hirdették. A szépség felismerése elfordította az európai gondolkodást a természetfelettől. A XIII. század második felében az európai kultúra ebben a folyamatban elvilágiasodott, a művészet megszűnt kizárólag a szakrális dolgok kifejezője lenni.

A XIV. században a járványok, a gazdasági hanyatlás, a politikai zavarok megtörték ugyan Nyugat-Európában a fejlődés menetét, de a gazdasági erők átrétegződésével megnövekedett az egyéni gazdagság, s ez lehetővé tette, hogy kiszélesedjék a művészetet értő és igénylő emberek csoportja. A század ellentmondásai az egyháziak magatartásában is kifejeződtek. A *Devotio moderna* — Az Istenhez való korszerű viszony — mellett megmaradt az elzárkózás a hivektől ott, ahol a földesúri rendszer uralkodott. A városi közösségek hatalmuk jelképeiként emelték templomaikat. Az ő körükben működő koldulórendek megszüntettek minden válaszfalat a katedrálisban, a templom közösségi tér lett. Az elterjedő magánjátosság színhelyeivé az oldalkápolnák váltak. A vallási áhitat képzeletvilágát a művészetben a lovagi-udvari képzeletvilág kifejezésformái jelentették meg. A földi öröm, a játék, az ünnep a kerete ennek a mélységében is már világivá lett civilizációnak. Az örömet, a biztonságot adó életérzést a hatalom, a kincs biztosította. Ennek védelmére a fejedelmek, az uralkodók várakat, tornyokat emeltek. Belül azonban fokozatosan palotává alakultak át ezek az erődítmények. Megjelent azonban a hűbérúron kívül egy másik hatalom, a város, amelynek kormányzatát Lorenzetti freskója ábrázolta a sienai Palazzo Pubblicóban.

Az így megfogalmazott kultúra azonban már nem Párizs, hanem Itáliáé. Azonosak maradtak viszont a művészeti alkotások keretei: a fejedelmi udvarok. Az északi és a déli kifejezés módok különbözően, de egy irányba, az ember nagysága felé mutattak. A reneszánsz küszöbét lépte át az emberiség. (*Gondolat Kiadó*)

Körmeny Kinga

Tóth Imre: Emlékezés egy népfőiskolára

A KALOT 1935-ben Kerkai Jenő kezdeményezésére indult hódító útjára. Hét évvel későbbi kimutatás már azt bizonyítja, hogy jelentős, országos mozgalom lett: 10 hivatásos titkára, 5000 önkéntes vezetője, több mint 3000 szervezete és félmillió taglétszáma volt. Legfőbb célja a legénysorba került falusi ifjúság szervezése, öntudatra ébresztése, olyan vallásos eszményeket ápoló és tovább adni kész gazdatípus megteremtése, mely szilárd alapja lehet az egész nemzetnek. Sok célja közül a legvonzóbb, legnagyobb tömegeket mozgósító a népfőiskolák felállításának és működtetésének eszméje volt. E népfőiskolákon a népi hagyományok felélesztése, korszerűsítése állt a középpontban, s minden művészeti ágat úgy igyekeztek a vezérgondolat köré szervezni, hogy a főiskolából kilépő fiatalság tag látókörrrel, alkotó felelősségérzettel rendelkezzen, s tevékenyen vehessen részt az ország közéletében. A KALOT által szervezett népfőiskolák részben pótolták azt a fájdalmas hiányt, melyet az akkori oktatásügy teremtett azzal, hogy nem gondoskodott a négy-hat eleminél megrekedt parasztfiatalok rendszeres és módszeres továbbképzéséről. Kerkai Jenő s a vele, mellette tevékenykedő Nagy Töhötöm a kezdet kezdetén agha gondoltak arra, hogy alapvetésükből a két világháború közötti időszak egyik legfontosabb szociális mozgalma fejlődhetik, melynek történetét — sajnos — ma sem ismerjük még kellő alaposítással, mint ahogy a szervezet saját lapjának, a *Magyar Vetésnek* feldolgozása is hiányzik.

Tóth Imre saját elmondása szerint, az 1938-ban Budapesten rendezett Eucharisztikus Kongresszus idején került kapcsolatba a KALOT-tal, s attól fogva annak egyik állandó, áldozatos és nélkülözhetetlen munkatársa lett. Nemcsak előadásaiival, szervező munkájával szerzett fontos érdemeket, hanem — és elsősorban — az egyházasfalui Széchenyi Népfőiskola alapításával és ve-

zetésével is. Ha csak ennek részletesen adott történetét írta volna meg, az is fontos forrással gazdagította volna a kutatások megindulását, ő azonban ennél többre vállalkozott könyvében: vázlatosan ismerteti benne a KALOT-mozgalom történetét, kitekintést ad előzményeire, a vele rokon európai törekvésekre, s igyekszik nyomon követni a volt vezetők további életútját is.

Igen jelentős megválaszolni azt a kérdést: vajon mi volt a KALOT politikai szerepe, hiszen tudvalevő, hogy különösen a második világháború idején különféle politikai irányzatok is kapcsolatot kerestek vezetőivel, felismerve, hogy a hatalmas tömegű, jól szervezett parasztfjúság a politikai cselekvés színterén is ütöképes erő lehet. Tóth Imre emlékeiből nyilvánvaló, hogy a KALOT épp a nyilas mozgalom ellenében vívta a legélesebb harcot, nem véletlen, hogy Nagy Töhötömnek rögtön sikerült pozitív kapcsolatot kiépítenie a Vörös Hadsereg vezetőivel.

Még teljesebb és eredményesebb munkát végezhetett volna a szerző, ha könyvét gondosabban szerkeszti, s kitekint azokra a mozgalmakra is, amelyek a KALOT-éhoz hasonló célkitűzéseket vallottak, magyarul: el kellett volna helyeznie a KALOT-ot és a népfőiskolai mozgalmat a hazai történet eseményeiben, s ebben ma már igen alapos történelmi kutatások segíthették volna. Az eszmetörténetinek szánt, valójában kicsit patetikus indító fejezet helyett sokkal alaposabban és hitelesebben tájékoztatta volna az olvasót egy ilyen gondosan adatolt történelmi tabló, amely talán arra is kényszerítette volna a szerzőt, hogy az emlékezés szabálytalan logikája helyett kronologikusabb rendbe fogottan dolgozza föl anyagát, mely így kissé szervesen, öltetszerű. (Véleményünk szerint fölösleges a lektori vélemények közlése, a mozgalom még élő munkatársainak leveleit pedig helyesebb lett volna bedolgozni a szövegbe, amely így sokat nyert volna, hiszen nemcsak a szerző emlékezetének logikája szerint tükrözte volna az eseményeket. Nem ártott volna a szövegnek kicsit „könyörtelenebb” lektorálás: hűzás, illetve a történelmi események értékelésében némi árnyalás.)

Tóth Imre könyvének forrássanyaga fontos hozzájárulás az immár halaszthatatlan kutatások megkezdéséhez. Kár, hogy adatainak közlés módját nem a történelmi forráskiadásoknak megfelelő módon végezte.

R. L.

1985
ANNÉE L.

vigilia

JUILLET
JULI—JULY

Revue mensuelle — Monatschrift — Rédac. eur en chef — Chefredakteur: LASZLO LUKACS
1053 Budapest, Kossuth Lejos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr. 23 US dollar

---

RÉSUMÉ

Dans notre numéro de juillet Brúnó TARNAY publiera une étude sur la sécularisation et apologetique moderne sous le titre „Yeux humaines — clarté divine”. Dans notre recueil: „Mes pensées sur Bach” János MÁTÉ, Árpád FASANG, László LUKIN et Gábor TRAJTLER feront honneur au grand génie de la musique. Dans la partie littéraire de notre revue le lecteur trouvera un essai de Béla POMOGÁTS sur Jenő Dsida, un poème inédit de Jenő Dsida, une nouvelle de István KALÁSZ. Le poète Endre Kukorelly sera présenté par Miklós MÉSZÖLY. Nous terminerons notre série d'essais par la IV. partie de „Silentium” de Béla HAMVAS. Nous publierons quelques poèmes d' Ádám BISZTRAY, Ede SZABÓ et Tamás TÚZ. Dans la partie „Méditations d'aujourd'hui” figureront l'essai de Endre TOROK sous le titre „Intelligence catastrophique” et une dialogue avec Grácia KERÉNYI qui est morte il y a quelques semaines. Kálmán VARGHA présentera Ede Szabó, mort récemment. A la suite le lecteur trouvera des critiques théâtrales et d'autres informations.

INHALT

Für unsere Juli-Nummer schrieb Brúnó TARNAY unter dem Titel: Menschliches Auge — göttliches Licht ein Essay über zeitgemässe Apologetik und über die Sekularisation. In unserer Zusammenstellung betitelt: Bekenntnisse über Bach, gedenken János MÁTÉ, Árpád FASANG, László LUKIN und Gábor TRAJTLER den grossen Genie der Musik. In Literaturteil eine Studie von Béla POMOGÁTS über Poesie von Jenő Dsida, ein bisher unbekanntes Gedicht von Jenő Dsida, eine Erzählung von István KALÁSZ, der Dichter Endre KUKORELLY wird von Miklós MÉSZÖLY präsentiert. Mit dem 4. Teil geht die Essay-Serie von Béla HAMVAS, betitelt Silentium, zu Ende. Gedichte von Ádám BISZTRAY, Ede SZABÓ und Tamás TÚZ. In der Spalte: Meditationen von heute, ein Beitrag von Endre TOROK, betitelt: Die katastrophale Weisheit. Unser Gespräch wurde mit der vor kurzem gestorbenen Dichterin, Grácia Kerényi geführt. In der literarischen Rundschau gedenkt Kálmán VARGHA der vor kurzem verstorbenen Ede Szabó. Buchbesprechungen, Theaterkritik und andere kleinere Journal-Beiträge.

CONTENTS

In our July issue Brúnó TARNAY analyses recent changes in apologetics and contemporary secularisation under the title „The human eye — divine light”. Benjamin RAJECZKY presents a detailed history of church music from the middle ages on. „Homage to Bach” is the title of a collection of articles devoted to this unique genius of music. It includes personal accounts by different musicians, János MÁTÉ, Árpád FASANG, László LUKIN and Gábor TRAJTLER. The section devoted to literature contains a study on Jenő Dsida by Béla POMOGÁTS and an unpublished poem of his. It is followed by a short story by István KALÁSZ. A young poet Endre Kukorelly is also introduced by Miklós MÉSZÖLY. His poems are accompanied by others written by Ádám BISZTRAY, Tamás TÚZ. The fourth and last part of a series of essays, „Silentium” by Béla HAMVAS finishes this part of the issue. Under the heading „Contemporary meditations” Endre TOROK writes an essay entitled „Catastrophical cleverness”. An interview is included with the late Grácia Kerényi, who passed away a few weeks ago. The Diary contains notes, comments and book reviews.

A címlapon Hans Memling: Háromkirályoltár (középrész, részlet); a hátsó borítón Albrecht Dürer: A Szent Három Királyok (rajz, részlet). Az 577. oldalon Kozák Albert felvétele